

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Martin Wolf

Vnímání Čechů v *proprietas gentium* na konci
středověku

Perception of the Czechs in *proprietas gentium* at the end
of the Middle Ages

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval několika lidem, bez nichž by tato práce nevznikla. Na prvním místě chci poděkovat své rodině za trpělivost a podporu, s níž za mnou moji rodiče i babička stáli během psaní tvorby práce a umožnili mi tak plnou koncentraci na psaní.

Za psychickou podporu, podnětnou diskuzi o tématu mé práce i přátelsky směřované rady chci poděkovat svým kolegům a přátelům Pavlu Petricovi, Janu Müllerovi, Karolíně Švandové, Kristině Kupkové, Václavu Paděrovi, Karolíně Padělkové a Zuzaně Macháčové. Za kontrolu některých latinských překladů patří dík též milému kolegovi Tomáši Ekrtovi.

Za rady a trpělivost nemohu nepoděkovat též vedoucímu mého specializačního semináře a věřím, že i příteli PhDr. Jakubovi Izdnému, Ph.D.

Můj dík patří i mým kolegům z knihovny Historický kabinet, zaměstnancům Knihovny Jana Palacha a kolegům ze Spolku studentů historie, jak za jejich toleranci a podporu, tak i v případě knihoven za výpůjční služby, které tuto práci několikrát doslova zachránily. Děkuji též zaměstnancům Archivu Pražského hradu, kteří mi ochotně umožnili přístup k rukopisům Knihovny pražské Metropolitní kapituly.

Nakonec a nejvíce však musím poděkovat vedoucímu své práce, Mgr. Jaroslavu Svátkovi, Ph.D., za ochotu, s níž mi byl prakticky neustále ku pomoci s radami, za lidský přístup a za skvělé vedení mé diplomové práce. Nejvíce mu ale děkuji za to, co mě a mé kolegy ze semináře všechno naučil. Bez toho by tato práce nikdy nemohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16. 5. 2024

Martin Wolf

Abstrakt

Diplomová práce si klade za cíl detailně prozkoumat dosud značně opomíjený a útržkovitý pramen na pomezí ústní a písemné kultury, tzv. *proprietates gentium* neboli středověké katalogy národů. Tyto drobné veršované texty, psané zprvu v latině, zprostředkovávají díky své návaznosti na lidovou slovesnost vzácný doklad orální kultury středověku. Vymezování se vůči „cizím“ skrze zpravidla negativní heterostereotypy ve sledovaném prameni vede k projevům etnického vědomí. *Proprietates gentium* jsou proto cenným pramenem pro studium středověké etnické identity.

Práce se věnuje především stereotypnímu pohledu na Čechy „zvenčí“. Autor s ohledem na starší i moderní historiografii provádí analýzu vybraných útvarů, jež se věnují Čechům, ale i Moravanům, a neopomíjí ani otázku slovanské identity. Komparuje je pak s obdobnými říkankami o jiných národech, především ale srovnává obrazy v katalozích národů se dvěma vybranými literárními díly konce středověku, jimiž jsou *Historia Bohemica* Aeneje Silvia Piccolominiho a *Hodoporicon* Johannese Butzbacha. Hlavním záměrem rozboru a komparace je sledování vzniku a recepce etnických stereotypů, jež se mohly ve středověku šířit o českých zemích a jejich obyvatelích. Pozornost je věnována i kodikologickému kontextu pramene a různým aspektům vzájemného ovlivňování jednotlivých skladeb.

Klíčová slova

proprietates gentium, stereotyp, české země, pozdní středověk

Abstract

The aim of the thesis is to examine in detail a largely neglected and fragmented source on the verge of oral and written culture, the so-called *proprietas gentium* or medieval catalogues of nations. These small verse texts, originally written in Latin, provide a rare record of medieval oral culture thanks to their connection with folklore. Defining oneself in relation to the "other" through the generally negative heterostereotypes in the studied source leads to manifestations of ethnic consciousness. *Proprietates gentium* are therefore a valuable source for the study of medieval ethnic identity.

The thesis focuses mainly on the stereotypical view of Bohemians from the "outside". Taking into account both older and modern historiography, the author analyses selected works dealing with Bohemians and Moravians, without neglecting the question of Slavic identity. He then compares them with similar rhymes about other nations, but above all he compares the images in the catalogues of nations with two selected literary works of the late Middle Ages, which are *Historia Bohemica* by Aenea Silvio Piccolomini and *Hodoporicon* by Johannes Butzbach. The main purpose of the analysis and comparison is to trace the emergence and reception of ethnic stereotypes that may have been spread in the Middle Ages about the Bohemian lands and their inhabitants. Attention is also paid to the codicological context of the source and to various aspects of the mutual influence of the individual compositions.

Key words

proprietas gentium, stereotypes, Czech lands, late Middle Ages

Obsah

Poděkování.....	2
Prohlášení.....	3
Abstrakt.....	4
Klíčová slova	4
Abstract.....	5
Key words	5
Obsah	6
Seznam zkratk	7
1. Úvod.....	8
2. Vymezení pojmu a metodologická východiska výzkumu.....	11
3. <i>Proprietates gentium</i> v proměnách času	15
3.1 Dědictví antiky	16
3.2 Nejstarší <i>proprietates</i>	19
3.3 Katalogy národů a mapy světa v prostoru a času.....	21
3.4 Vzestup etnicity.....	27
3.5 <i>Proprietates</i> na konci středověku.....	29
4. Vnímání Čechů v <i>proprietates gentium</i>	33
4.1 Češi ve starších katalozích národů	34
4.2 Češi jako kacíři ve veršových skladbách 15. století.....	44
4.3 <i>Proprietates Sclavorum</i> ? Slované v katalozích národů.....	52
5. Recepce stereotypů v dobové literatuře	56
5.1 Aenea Silvio Piccolomini a jeho <i>Historie česká</i>	58
5.2 Johannes Butzbach a jeho <i>Hodoporicon</i>	65
6. Závěr	72
7. Použité a citované zdroje	74
7.1 Nevydané prameny.....	74
7.2 Vydané prameny.....	74
7.3 Sekundární literatura	77
8. Obrazová příloha.....	83

Seznam zkratek

APH-KMK - Archiv Pražského hradu – Knihovna pražské Metropolitní

kapituly

BAV - Biblioteca Apostolica Vaticana

BU - Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

ČČH - Český časopis historický

IBK - Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft

NK ČR – Národní knihovna České republiky

ÖNB - Österreichische Nationalbibliothek

SB - Stadtbibliothek Nürnberg

SBN - Sborník národního muzea

VDZKČ - Velké dějiny zemí Koruny české

1. Úvod

„Češi jsou lidé velice tlustí a žraví jako býk.“¹

Větu tohoto znění můžeme najít v kodexu z 15. století, uloženém dnes ve Vratislavi. Nalézá se v anonymním encyklopedickém díle *Descriptio orbis terrarum*, popisujícím země a národy tehdy známého světa. Jeho součástí je i krátká pasáž věnovaná Čechám (*Bohemia*), do níž autor zařadil různé informace z oblasti historie i geografie, jež se mu zdály hodné zaznamenání, mezi nimi i tuto nelichotivou a posměšnou charakteristiku českého národa. Na první pohled by se nám to mohlo jevit jen jako úsměvné zachycení dojmů jednoho středověkého literáta. Srovnáním s dalšími texty však tohoto pocitu rychle pozbudeme. Nejde totiž ve středověkých textech o ojedinělý obraz, právě naopak. V mnoha dalších pramenech nacházíme tytéž charakteristiky, mnohdy dokonce podobně formulované. Jejich výskyt v široké paletě děl napříč Evropou naznačuje, že jsme narazili na stopy tradice, v jejímž rámci se předávané obrazy postupně slévají ve stereotyp.

Tvorba stereotypu je přirozený jev. Stejně jako my dnes, i středověcí lidé byli nedílnou součástí své společnosti. V důsledku společenských interakcí si jednotlivci či skupina nezbytně vytváří schémata, s jejichž pomocí se může zorientovat ve světě, v němž žije. Tato schémata se při konfrontaci s jinakostí promítají na škále kategorií „my“ a „oni“, „naši“ a „cizí“. V průběhu poznávacího procesu si pak vytváří o sobě i o druhých stereotypy, jejichž prostřednictvím konstruuje identitu svoji i „těch druhých“.²

Myslím, že jde o velice aktuální téma. Ve veřejném prostoru rezonují s ohledem na současné geopolitické dění mnohé společenské, sociální či etnické stereotypy, o nichž často diskutujeme či se s nimi sami osobně nějakým

¹ Rkp. Wrocław, BU, I Q 155, f. 183r. „Item Bohemi sunt valde grossi homines et voraces sicut bos.“ Obdobné dílo se též nachází v rkp. Wrocław, BU, I F 121, f. 140-187 a v rkp. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, R. XV. 33., f. 1-62.

² KUBIŠ, Karel (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, in: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5, 1999, *Studia historica* 52., Praha 2003; též KLUSÁKOVÁ, Lud'a, KUBIŠ, Karel (edd.), *Meeting the other: studies in comparative history*, Praha 2006.

způsobem potýkáme. Jde-li však v moderní době o tak zásadní téma, jakým způsobem se mohlo projevovat ve středověku?

Jsou to právě zkazky a rčení, ne nepodobné svrchu uvedené větě z anonymního *descriptio*, jež představují významný pramen pro zkoumání středověké identity. Jde o velice rozmanitý soubor textů, který se vzpírá příliš těsným žánrovým označením. Hovoříme proto o tzv. *proprietates gentium*, volnému souboru různých textů o vlastnostech národů. Mnohdy nabývaly podoby veršovaných skladeb a seznamů, ale nacházíme je i v podobě slovních hříček, rčení či pořekadel, formovaných vlivem ústní lidové slovesnosti. I díky tomu je nacházíme ve velice pestré řadě obměn.

Tomuto prameni byla dosud věnována i v celoevropském kontextu jen malá pozornost, dosud žádná větší moderní práce se pak nevěnovala cíleně *proprietates gentium* a obrazu Čechů v nich. Svoji práci jsem proto pojal jako dílčí příspěvek k tomuto tématu. Chci se v ní věnovat především rozboru těch *proprietates*, jež zprostředkovávají určité obrazy Čechů a jejich vlastností. Zprvu se zaměřím na obecný přehled a evropský kontext těchto skladeb. Pokusím se přiblížit obecné proměny *proprietates gentium* a tradice, z nichž čerpaly. Chci též představit základní tendence, jež se v nich projevují a vysvětlit je v kontextu středověké mentality. Protože se původně jedná o západoevropský pramen, bude náležité zasazen do kontextu fenoménů tohoto regionu. Opomenuta nebude ani souvislost s orální kulturou.

Jádrem mé práce však bude analýza vybraných, zpravidla středoevropských *proprietates*. Zohledním zde jak kodikologický kontext skladeb, tak vztahy mezi motivy, s nimiž texty pracují. Zajímat mě bude zprvu časově starší problematika slovanství, jež se v *proprietates gentium* objevuje, od ní se už poté přesunu k popisům vlastností Čechů a Moravanů, jež porovnáám se souvisejícími obrazy jiných národů. Budu pozorovat zásadní proměnu diskurzu *proprietates* o Čechích v 15. století, kdy starší obrazy vytlačuje stabilní charakteristika heretika a kacíře.

Poznatky z této analýzy chci konečně v posledním kapitole porovnat s obrazy, jež se objevují v literatuře doby pozdního středověku. Zvolil jsem dvě díla, v nichž je česká identita hojně tematizována skrze mnohé etnografické informace, tedy *Historii českou* Aenea Silvia Piccolominiho a *Hodoporicon*

Johannese Butzbacha. Zajímá mě především, zda v obrazu Čechů, předávaném v obou dílech, nalezneme určitý překryv s obsahem *proprietas gentium*.

Na základě analýzy jednotlivých skladeb i komparace s uvedenými díly si v této práci chci položit několik otázek. Můžeme skutečně sledovat a doložit v *proprietas gentium* vznik ustáleného stereotypu o českém národě? Jak rozšířený tento případný stereotyp byl? Jaké obrazy, jež ve sledovaných útvarech nacházíme, se na jeho vzniku podílely? A jak je reflektován v dobové literatuře?

Jak napovídá její název, práce je časově zaměřena na „konec středověku“. Toto ohraničení je dáno především datací prvních zmínek Čechů v *proprietas gentium*. Sledované prameny tak především pocházejí z rozmezí 14. a 16. století. Pro značně nestálou povahu tohoto specifického pramene a množství přesahů, například v rovině dochování, se však občas ocitneme i mimo toto časové určení.

2. Vymezení pojmu a metodologická východiska výzkumu

Nežli však přejdu k vlastnímu tématu práce, je potřeba si předem vymežit termín, který bude v této práci zaznívat velmi často. Předkládaná práce se věnuje drobným veršovaným útvarům, pro něž nejčastěji užívám již v úvodu zmiňované označení *proprietates gentium*. Tento pojem je však problematický, a považuji proto za nutné napřed přiblížit způsob, jímž s ním budu nakládat. Též se pokusím nastínit vlastní obsah tohoto pojmu a zároveň určitou terminologickou hierarchii, jež s ním souvisí. Tato kapitola zároveň poslouží jako stručný nástin dosavadního bádání o tomto tématu. V jeho kontextu se pokusím naznačit i základní metodologická východiska této práce, jež se o ně opírají.

Pro potřeby této práce lze říci, že jako *proprietates gentium*, v překladu z latinského plurálu přibližně „vlastnosti národů“, zde budu obecně označovat zpravidla drobné veršované literární útvary, jež mají v ranějších fázích podobu seznamu. Jejich nejčastějším jazykem je latina, národní jazyky do nich pronikají až později. Běžně obsahují výčet národů, až na výjimky velice krátký. Jejich nejvýraznějším specifíkem je zahrnutí charakteristik jednotlivých národů, jakýchsi stereotypně přiřazovaných morálních atributů, které jsou s každou uvedenou skupinou nerozlučně spojeny. Charakteristiky mohou být pozitivní i negativní, v pozdější době však takřka výhradně negativní. Řadíme sem jak rozsáhlejší, moralizující útvary, tak i vtipné satirické říkanky, jež úzce souvisejí s příslovími, jejichž podobu na sebe berou. Drobné satiry už přitom často nejsou ze své podstaty seznamem, nýbrž působí jen jako samostatně stojící přísloví, týkající se třeba i jen jediného národa. Z původních rozsáhlejších katalogů snad mohou čerpat svůj původ, ale spíše je obojí jen produktem stejné orální kultury a myšlenkového světa. S tímto dovětkem považuji za přijatelné souhrnně všechny tyto texty popisující vlastnosti národů nazývat souhrnně *proprietates gentium*.

Používání takového zastřešujícího pojmu by nesprávně mohlo implikovat snahu o vytvoření sjednocující definice velice rozmanitých textů, vznikajících od raného středověku hluboko do novověku v časovém rozpětí sedmi až osmi století. To však rozhodně není mým záměrem. Seznamy vlastností národů byly produktem své doby, tudíž se do nich promítaly proměny myšlenkového světa, v němž vznikaly, sledujeme proto postupný posun po straně obsahové i formální. Hypotetická

všeobjímající definice by z toho důvodu byla nutně tak široká, že by byla takřka zbytečná. Sami autoři ostatně netvořili v rámci konkrétního „žánru“, jakákoliv definice proto bude v každém případě do jisté míry umělá. Fluiditu těchto textů pak ještě znásobuje jejich provázanost s orální kulturou. Samozřejmě však zároveň nelze mezi *proprietas* řadit každý text, obsahující obraz jinakosti. *Proprietas*, krom výše uvedených znaků, se vyznačují velkou „stěhovavostí“ a proměnlivostí, navzdory tomu je v nich ale stále rozpoznatelná starší orální či písemná tradice. Právě tato vzájemná provázanost skladeb a jejich obsahu je dle mého odlišuje od ostatních povšechných soudů o národech.

Kvůli problémům s vymezením pramene se setkáváme též s pochopitelným, ale nesprávným užíváním pojmů „přísloví“ či „rčení“. *Proprietas* sice s ústní lidovou slovesností především v pozdější době úzce souvisejí, nelze je však chápat jako synonymum „přísloví“. Může jít občas o jejich písemný záznam, který ale poté již prodělává vlastní vývoj. Přesnější proto bude tvrdit, že *proprietas* pouze recipují motivy z orální kultury, třebaže se v nich některá přísloví jistě též nacházejí.

Nejsem samozřejmě první, kdo by se útvaram, jež zde sledujeme, věnoval. Drobné skladby, mnohdy zapsané jadrným jazykem, nikdy zcela nezmizely z vědomí badatelů. Až do poloviny 20. století je jim však v bádání věnováno jen málo místa, většinou pouze za účelem doplnění širšího tématu. Dokladem toho budiž i fakt, že dlouho historiografie necítila potřebu těmto pramenům přiřknout alespoň obecné označení. Především ve starší literatuře jsou útvary, jež nazývám *proprietas gentium*, mnohdy opomíjeny, popř. nejsou terminologicky vydělovány a specifikovány, třebaže se jim daný autor věnuje. Většinou však zmiňuje pouze „latinské“ nebo jiné „verše“. Tak je u nás označují například Ferdinand Tadra nebo Čeněk Zíbrt na přelomu 19. a 20. století.³

Až v polovině 20. století se situace s terminologií i se zájmem o náš pramen mění. Nezávisle na sobě se říkankám a veršům s národní tematikou věnovali polský historik Stanisław Kot⁴ a o pět let později též Němec Hans Walther. Druhý zmíněný je autorem dosud asi nejrozsáhlejšího přehledného soupisu těchto latinských veršů, nebo, jak je Walther nazývá, „Völkerkataloge“.⁵ Zatímco jeho zájem se dotýká

³ TADRA, Ferdinand, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897; ZÍBRT, Čeněk, *Cizí rozprávky o Čechách za starodávna*, in: *Český lid*, roč. 18, č. 5, Praha 1909, s. 218–221.

⁴ KOT, Stanisław, *Nationum Proprietas*, in: *Oxford Slavonic Papers* 6, 1955, 5, s. 1–43.

⁵ WALTHER, Hans, *Scherz und Ernst in der Völker- und Stämme- Charakteristik mittellateinischer Verse*, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 41/3, 1959, s. 263–301.

především pramenů z oblasti Říše, Itálie a západní Evropy, méně systematická studie S. Kota ji doplňuje skladbami, jež se týkají především slovanského obyvatelstva střední Evropy, s obzvláštním důrazem na Poláky a Čechy.

Ve druhé části svého článku, zaměřené na období raného novověku, píše Kot o těchto „starých stereotypizovaných formulích“ jako o *nationum proprietates*. Analogicky o nich píše u nás též Pavel Spunar.⁶ Významově shodné označení, *proprietates gentium*, nalezneme v mnoha textech, jež zpravidla citují Walthera. V anglickojazyčné literatuře se s ním namátkou setkáváme kupříkladu u Phillipa Pulsiana v článku o literárních charakteristikách a obrazu Dánů v kontextu bitvy u Maldonu r. 991.⁷ V němčině je stejně nazývá ve svém díle třeba Claudius Sieber-Lehmann.⁸ V českém prostředí tento termín v poslední době použila především Sára Vybíralová ve svém článku věnovaném otázce literárních stereotypů ve vzájemném setkávání střední a západní Evropy.⁹ Hlásí se k němu ostatně i některé nejstarší námi sledované texty, jež občas bývají nadepsány rubrikou „De proprietatibus gentium“ či „De bonis naturis gentium“, později se objevuje též „De vitiis gentium“.¹⁰

Na tomto způsobu označení však nepanuje všeobecná shoda. Nejen Walther, ale i další badatelé používají v angličtině či němčině pojmosloví, jež reflektuje povahu seznamu nebo katalogu těmito latinským textům vlastní. Aniž by zahrnula termín „nation“, nizozemská historička Claire Weeda s těmito prameny operuje pod názvem „catalogues of peoples“ nebo ještě korektněji „ethnic catalogues“, „catalogues of ethnic virtues and vices“, případně formou jiných blízkých obměn.¹¹ S pojmy „katalogy“ či „seznamy národů“ budu v pasážích, kde je jejich užívání na místě, v češtině rovněž pracovat. Opět však neplatí, že by se *proprietates* vždy

⁶ SPUNAR, Pavel, *Proprietates Graecorum*, in: *Listy filologické / Folia philologica*, roč. 107, č. 4, 1984, s. 228–231.

⁷ PULSIANO, Phillip, „Danish Men's Words Are Worse than Murder“: Viking Guile and „The Battle of Maldon“, in: *The Journal of English and Germanic Philology* 96, 1997, 1, s. 13–25.

⁸ SIEBER-LEHMANN, Claudius, Die «*proprietates gentium*»: Eine Literaturgattung oder ein Abbild der Wirklichkeit?, in: *Wir und die Anderen. Stereotypen in der Schweiz*, Fribourg 2012, s. 21–34.

⁹ VYBÍRALOVÁ, Sára, Západní a střední Evropa pozdního středověku v zrcadle vzájemných stereotypů, in: BAŽANT, Vojtěch, SOUKUPOVÁ, Věra (edd.), *Kacíři, barbari, nepřátelé*, Praha 2016, s. 31–60.

¹⁰ KOT, Stanisław, Old International Insults and Praises: I. The Medieval Period, in: *Harvard Slavic studies* 2, 1954, s. 186.

¹¹ Např. WEEDA, Claire, *Ethnicity in Medieval Europe, 950–1250*, York 2021, passim. Pro názornější metodologii a extenzivněji pojatou pramennou základnu též pracuji s její disertační prací, WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity in Later Medieval Europe*. Disertační práce, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2012.

významově rovnaly „seznamům vlastností národů“, *proprietas gentium* chápu jako jim nadřazený termín. Stejně jako Vybíralová a další jej používám hlavně za účelem konkretizace, abych je odlišil třeba od neurčité množiny „latinských veršů“.

Zmíněné práce C. Weedy představují v současnosti asi nejkomplexnější příspěvek k problematice „katalogů národů“, který v poslední době vznikl. Ve svém díle se věnuje otázce etnické identifikace v pramenech vrcholného středověku v severozápadní Evropě, srovnává zde encyklopedická i literární díla se seznamy etnických ctností a neřestí a zkoumá různé formy jejich aplikace. V celé práci navíc sleduje postupnou recepci antických učených teorií, jako je třeba tzv. klimatická teorie (*climate theory*).

Její dílo představuje z obsahového i metodologického hlediska velkou inspiraci pro moji práci. Podobně jako ona zde provádím diskurzivní analýzu jednotlivých příkladů *proprietas gentium*. Analytickou metodou chci rozebrat *proprietas*, v nichž se vyskytují zmínky o Čěších a o Moravanech, ale i o Slovanech. Zaměřím se i na otázku, zda je slovanská identita reflektována ve vztahu k identitě národní, popřípadě jak ji lze v pramenech chápat. Zajímat mě budou především motivy spjaté s jednotlivými etniky v *proprietas*, jež se podílely na utváření obrazu a stereotypu o nich.

Získané poznatky pak chci zužitkovat v následné komparaci, jež bude probíhat na dvou úrovních. Srovnávat chci jednak, alespoň namátkově, obrazy Čechů s popisy jiných národů, jednak motivy v *proprietas* a dvou zvolených literárních dílech. Touto metodou chci zjistit, nakolik se obraz Čechů vymykal obrazům jiných národů ve sledovaném prameni. Porovnáním motivů v *proprietas* s jiným typem pramene v podobě dobové literatury pak můžeme sledovat shodnost obrazů v obou zdrojích a ze širšího hlediska tak pozorovat tvorbu a recepci stereotypu.

Korpus mnou užitých *proprietas* vychází především z prací již zmíněných H. Walthera a S. Kota a částečně rovněž z práce C. Weedy. Z tohoto hlediska se zde pokouším o určitou syntézu jejich poznatků, především však jejich pramenné základny. Pokud to bylo možné, snažil jsem se na internetu dohledávat digitalizáty uvedených rukopisů, abych si ujasnil textovou a kodikologickou situaci jednotlivých pramenů, v případě Knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, která dosud nemá své rukopisy k dispozici v digitální podobě, jsem pak měl možnost se k vybraným kodexům dostat fyzicky.

Tématem diplomové práce není otázka národa a nacionalismu ve středověku, můj výzkum se však k této problematice přesto vztahuje, proto považuji za nutné alespoň stručně zmínit, jak s pojmem „národ“ pracuji. Mé chápání středověkého národa se opírá především o dílo Anthonyho Smitha. Proti extrémům zastaralého přesvědčení primordialistů o „odvěkých národech“ na straně jedné a modernistického přístupu, zpochybňujícího existenci kolektivní nacionální identity až do proměny společnosti s rozvojem technologie komunikace v 19. století, staví Smith pojem *ethnosymbolismu*.¹² V jeho rámci hovoří o typu pospolitosti, již nazývá *ethnie*, definované na základě etnických kategorií vztahu k teritoriu. Smithův *ethnosymbolismus* oproti politické stránce existence pospolitosti zdůrazňuje význam sociálních a kulturních kategorií etnicity, jako je společný jazyk, zvyky, rituály apod. Skrze symbolickou a kulturní rovinu kolektivní identity tak zohledňuje, jak se lidé sami ve své době skrze přijímané kulturní vzorce identifikovali a jak tuto identitu prožívali. Přijmeme-li tedy hypotézu, že prvky etnicity hrály pro identitu jednotlivce i skupiny zásadní roli, v tomto smyslu můžeme chápat i onen „národ“, který sledujeme v *proprietas gentium*. S touto kulturní definicí národa se však pojí též středověké chápání národa jako obyvatelstva příslušného dané zemi. Proto také občas název země a národa funguje v *proprietas* zaměnitelně.

3. *Proprietates gentium* v proměnách času

V této kapitole se pokusím představit obecně i na konkrétních příkladech podobu *proprietas gentium* a jejich proměny v průběhu dějin. Jak však již bylo řečeno výše, označení *proprietas gentium* je především upřesňující termín pro jinak velice rozmanitou plejádu textů, chci se proto vyvarovat snaze za každou cenu uměle konstruovat jejich genezi a vývoj. Platí, že mezi jednotlivými seznamy existuje často jasná podobnost, příbuznost či návaznost na širší tradice a kulturní trendy, v této práci se však nechci pokoušet o sestavení jakéhosi „rodokmenu“

¹² O *ethnies* neboli „etnických komunitách“ např. SMITH, Anthony David Stephen, *The Ethnic Origins of Nations*, B. Blackwell, 1986. Srv. též ARMSTRONG, John Alexander, *Nations before nationalism*, The University of North Carolina Press, USA 1982. K zastáncům modernistického přístupu patří např. GELLNER, Ernest, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993. Z hlediska chápání „imagined community“ představuje zakladatelskou práci ANDERSON, Benedict Richard O’Gorman, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008. Pro otázku nacionalismu ve středověku v českém prostředí jsou základní práce ŠMAHEL, František, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000; GRAUS, František, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980.

těchto útvarů. Znemožňuje to značně jejich souvislost s ústní lidovou slovesností a fluidní povaha, díky níž mohly orální kulturu jak ovlivňovat, tak jí samy být ovlivňovány. Chci tu proto hovořit především o katalozích vlastností národů v souladu s poznatky badatelů, jež se pokusím zasadit do dobového kontextu a filozoficko-teologických konceptů středověku a do písemné i ústní tradice, jež je utvářela. Na konkrétních příkladech se pokusím demonstrovat jejich vliv na vybrané seznamy.

3.1 Dědictví antiky

Rozřazování a hierarchizace jednotlivých národů a etnik v katalozích má dávné kořeny. Přehledné výčty zemí a národů tvořily klasický úvod geograficko-historických pojednání již ve starověku. Proto již Hérodotos ve svých *Dějínách*¹³ vypočítává nejrůznější řady rozličných etnik i států, jež zde plní funkci určité orientační pomůcky v popisované geografii, ale mnohdy je využívá i za účelem posílení narativu, aby zdůraznil velikost představovaného celku. Ať tedy jde o moc lidského krále Kroisa, jejímž důkazem je Hérodotovo vypsání jím porobených národů, o rozsah Perské říše při dlouhém výčtu jejích poplatníků, nebo o nezměrné Xerxovo vojsko,¹⁴ Hérodotos tu názorně demonstuje účel seznamů, jak jej definuje Umberto Eco.¹⁵ Dle něj je to jednak potřeba konkretizace jinak nahodilého celku, jež dodá popisované množině formu, jednak jde o ohraničení čehosi nezměrného uzavřeným výčtem, popř. může skrze konkretizaci katalogem vyniknout sama rozsáhost zdánlivě nekonečného celku. Obdobně můžeme číst mnohem pozdější Tacitovu *Germanii*,¹⁶ uvedenou výčtem germánských kmenů, jež ji obývají. Stejně tak se zde může vybatit ona všem studentům latiny notoricky známá první věta z Caesarových *Zápisů o válce galské*, jež vysvětluje rozdělení Galie na tři části a po níž následuje výčet zdejších kmenů.¹⁷ Těmito úvody nejen starověcí autoři pomáhali čtenářům k jejich základní orientaci v časoprostoru díla.

¹³ HÉRODOTOS, *Dějiny*, přel. ŠONKA, Jaroslav, BORECKÝ, Bořivoj (edd.), Praha 2004.

¹⁴ Srv. tamtéž, pasáž o Kroisovi na s. 31, odst. 28, o perské správě od s. 200, odst. 89, o Xerxovu vojsku od s. 392, odst. 60.

¹⁵ ECO, Umberto, *Bludiště seznamů*, Praha 2009, s. 15-18.

¹⁶ TACITUS, Publius Cornelius, *Tacitova Germania, čili, Kniha o poloze, mravech a národech Germanie*, ed. KOTT, František Štěpán, Praha 1870, s. 22-23.

¹⁷ CAESAR, Gaius Iulius, *Zápisky o válce galské*, přel. KALIVODA, Jan, Praha 2019, s. 25.

Evropské¹⁸ seznamy národů, jimž se tato práce věnuje, však plnily mnohem více funkcí než jen úlohu přehledu. Katalogy si s sebou skrze pozitivní i negativní charakteristiky *gentes* nesly určitý moralistní rozměr. Přesuneme-li se chronologicky od starověkých seznamů již ke konci antiky, lze na tomto místě zmínit jeden celkem často uváděný seznam etnických charakteristik, který nalézáme v díle *De gubernatione Dei* Salviana z Marseille, žijícího v 5. století. Barbarské kmeny jsou zde sice charakterizovány zprvu negativně, jejich vlastnosti však poté kontrastují s křesťanskými mravy, jež tu Salvianus pranýřuje. Za tím účelem uvádí seznam, který po jedné negativní vlastnosti uvádí jednu pozitivní.¹⁹ Opět si zde můžeme připomenout Tacita, který taktéž dobré mravy Germánů vypočítává v protikladu k římským zlořádům. Metoda srovnávání morálních atributů nebyla antice zdaleka neznámá, ve středověkých *proprietas* ji nalézáme ještě častěji.

Kromě antické tradice je však nyní na místě připomenout ještě tradici starozákonní. Odkazy na Bibli a její výklad představují pro rané křesťanské katalogy národů důležitý zdroj, jak uvidíme v rozboru níže. Zatím však pouze připomeňme alespoň výčet dvaasedmdesáti národů a jejich jazyků, vzešlých božím trestem u Babylónské věže, nebo genealogii národů od Noemových synů Šéma, Cháma a Jáfeta.²⁰ Tato tradice se ujala u mnoha historických i teologických děl ve snaze ukotvit dějiny národů či kmenů v dávné historii a napojit je na biblický příběh evangelia. Z velkých autorit středověku je patrná třeba v díle sv. Augustina.²¹ Z pozdější doby zde pro středoevropský kontext můžeme namátkou uvést jako známý příklad biblické tradice, ale i propojení tématu s dějepisnými díly, kronikáře

¹⁸ Jak správně uvádí Claire Weeda, stejně jako nejde o vynález středověku, tak ani není psaní seznamů národů čistě západoevropským specifíkem. Jeden arménský rukopis z 8. století zaznamenává zřejmě ještě starší seznam, charakterizující deset uvedených národů pomocí vlastností jejich jazyků. Tento seznam pak objevujeme i v arménské kronice světa od Vardana Areveltsiho z roku 1267. Pro budoucí výzkum by bylo jistě zajímavé srovnat jej s anticko-křesťanskou etymologickou tradicí. Srv. WEEDA, Claire, *Ethnicity in Medieval Europe*, s. 63.

¹⁹ Srv. MEYVAERT, Paul, "Rainaldus est malus scriptor Francigenus"--Voicing National Antipathy in the Middle Ages, in: *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, vol. 66, no. 4, Chicago 1991, s. 746. Uvedený seznam vypadá v originále takto: „Gothorum gens perfida sed pudica est, Alanorum impudica sed minus perfida, Franci mendaces sed hospitales, Saxones crudelitate efferi sed castitate mirandi: omnes denique gentes habent sicut peculiaris mala ita etiam quaedam bona.“ Srv. SALVIANUS, *Du gouvernement de Dieu*, ed. LAGARRIGUE, Georges, in: *Sources Chrétiennes*, vol. 220, no. 9, 1976, s. 476. Kratší seznam negativních vlastností, s nímž je srovnáván tamtéž, s. 286. Nachází se též přepsaný v tzv. *Leidenském glosáři*, rkp. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, sign. Voss. Lat. Q. 69.

²⁰ O tradici těchto genealogií píše KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *L'arbre des familles*, Paris 2003.

²¹ Srv. AUGUSTIN, *O boží obci knih XXII*, II, ed. NOVÁKOVÁ, Julie, Praha 2007, s. 99–106.

Kosmu a jeho *Kroniku Čechů*,²² v níž na počátku 12. století napojuje své vyprávění o mytickém původu kmene Čechů, tzv. *origo gentis*, právě na starozákonní tradici spjatou s Babylonskou věží. Vazbu na Jáfetovo potomstvo pak ve střední Evropě nalzáme například ve *Velkopolské kronice* ze 13. století.²³

Pro *proprietates gentium* i pro středověké encyklopedie je však zásadní především dílo sv. Isidora ze Sevilly. Sevillský biskup Isidor, který žil v době vizigótské nadvlády nad Pyrenejským poloostrovem, psal v době postupujícího úpadku antické vzdělanosti. Ve snaze zabránit zániku staré učenosti sepsal své asi nejvýznamnější dílo, *Etymologie*, jakousi sumu všeho pozdně antického a křesťanského poznání.²⁴ Dvacet knih *Etymologií* či *Počátků (Origines)*, jak zprvu údajně uvažoval své dílo nazvat, se záhy dočkalo značné obliby a jako přehledný svod univerzální učenosti se stalo zásadní autoritou pro pozdější encyklopedické práce. Isidor se ve svém díle pokoušel systematicky vyložit každé slovo latinského jazyka skrze slova příbuzná. Navazoval tak na starobylou etymologickou teorii, jež byla obvyklá ve starém Řecku až do Platóna, jenž ji však zavrhl. Hledání původu slov, v němž se mohl skrývat samotný počátek a podstata označované věci, pak bylo potlačeno, a až na občasný výskyt v římské době je zastínila rétorická stránka jazyka. V tomto duchu etymologii nepřikládá význam například Marcus Tullius Cicero, který jazyk viděl především jako prostředek k porážce protivníka v diskuzi.²⁵

Isidorova „renesance“ etymologií je proto do jisté míry překvapivá, oživení tohoto spíše skomírajícího přístupu se však díky němu mezi učenci udrželo po celý středověk. S ohledem na *proprietates* a seznamy vlastností národů je pro nás nejdůležitější devátá kniha *Etymologií*.²⁶ Rozdělení Isidorova díla na knihy je záležitostí pozdější, sám Isidor svoje velké dílo nedokončil, proto na něj navázal jeho pokračovatel, žák a pozdější biskup ze Zaragozy, Braulio. Zřejmě od něj

²² Srv. KOSMAS, *Kronika Čechů*, BLÁHOVÁ, Marie, HRDINA, Karel, MORAVOVÁ, Magdalena, WIHODA, Martin (edd.), Praha 2011, s. 31. V kritické edici KOSMAS, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (Cosmae Pragensis Chronica Boemorum)*, ed. BRETHOLZ, Bertold; in: *MGH Scriptores Rerum Germanicarum*, Nova series 2, Berlin 1923, s. 4.

²³ Srv. KÜRBIŠ, Brygida ed., *Monumenta Poloniae Historica*, Series Nova, vol. 8, *Chronica Poloniae Maioris*, Warszawa 1970, s. 4.

²⁴ Poznatky o Isidorovi a jeho díle přebírám především z úvodní předmluvy k české edici prvních tří knih *Etymologií*, srv. ZE SEVILLY, Isidor, *Etymologiae I-III = Etymologie I-III*, přel. KALIVODA, Jan, ed. KORTE, Daniel, Praha 2000.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ ZE SEVILLY, Isidor, *Etymologiae IX = Etymologie IX*, přel. ZACHOVÁ, Irena, ed. ŠEDINOVÁ, Hana, Praha 1998.

pochází rozdělení na dvacet knih, třebaže se zdá, že vydělení samotné deváté knihy nebylo předem s jistotou zamýšlené a může být pozdější, neboť na rozdíl od jiných knih nemá v žádném dochovaném rukopise ani vlastní titul.²⁷ Tato kniha, jež se vnitřně vztahuje k teologické sedmé knize *Etymologií*, sleduje člověka v rovině rodinné či společenské. Rodina a společnost či národ jsou zde vnímány jako v principu podobné jednotky a rozdíl mezi nimi spočívá jen v kvantitě, což Isidor dokládá klasicky etymologickým rozbořem.²⁸

První dvě kapitoly deváté knihy se zabírají národními jazyky a jmény národů, další se pak věnují problematice organizace společnosti a rodině. Zajímavé je, že právě zde Isidor nepoužívá důsledně etymologickou metodu, protože, jak tvrdí, mnohá jména národů se časem zcela změnila. Spíše než po významu samotného slova se proto ptá po jejich počátku, *origo*. Zastává názor, že národy vzešly z jazyků, a ne naopak. Jedním z argumentů je pro něj právě biblický příběh pádu babylonské věže a zmatení jazyků, jež způsobilo odcizení národů. Původ národů vztahuje pod vlivem Bible do již zmiňované genealogie Noemových potomků. Platí to však jen pro některé z nich, v určité fázi nahrazuje starozákonní genealogii spíše geografickým klíčem. Na jménech provádí etymologický rozbor, zatímco se ve výčtu geograficky posouvá od východu na západ.

3.2 Nejstarší proprietates

Bylo to právě prostředí Pyrenejského poloostrova, kde působením sevillského biskupa isidorovská tradice zřejmě zapustila nejsilnější kořeny. Důkaz nalezneme v dnešní malé severošpanělské obci San Millán de la Cogolla, v níž stojí dva sesterské kláštery, Suso a Yuso. Skriptorium staršího z nich, benediktinského kláštera San Millán de Suso, udržujícího tradici zdejšího světce Emiliána (odtud San Millán), žijícího zde v době vizigótské říše, je místem vzniku nejstaršího známého středověkého latinského seznamu etnických charakteristik, který známe v oblasti západní Evropy. V rukopisu snad z poloviny 10. století zvaném *Codex Aemilianensis*²⁹ je kromě něj zahrnuta též tzv. *Albeldská kronika* z 9. století navazující na Isidorovy *Dějiny Gótů*. Seznam národů obklopují jiné seznamy, výčty a geografické popisy encyklopedického rázu, zaměřené především na oblast

²⁷ Tamtéž, s. 8.

²⁸ Tamtéž, s. 17.

²⁹ Rkp. Madrid, Biblioteca Real Academia de la Historia, MS 39.

Pyrenejského poloostrova. Zdejší katalog národů v českém překladu vypadá přibližně takto:

„Moudrost Řeků. Síla Gótů. Učenost Chaldejců. Pýcha Římanů. Zuřivost Franků. Hněv Britů.³⁰ Vášeň Skotů. Zatvrzelost Sasů. Chamtivost Peršanů. Závist Židů. Mírumilovnost Etiopanů. Obchodničení Galů.“³¹

Sám o sobě nám tento seznam samozřejmě mnoho sdělit nemůže. Není jasné, zda jde o originální skladbu, či o opis staršího seznamu. Zaujmut může výběr národů, mísí se zde starobylé a zaniklé národy s těmi *gentes*, jež obývaly Evropu v době, kdy tento seznam vznikl. Tyto národy navíc v době vzniku již byly oficiálně christianizovány. Národů je uvedeno dvanáct, což s ohledem na oblibu číselné symboliky ve středověku nemusí být náhoda. Samy charakteristiky národům přiřazené však nejsou na první pohled složeny do nějakého uceleného rámce a zatímco některé uvedené vlastnosti jsou kladné, jiné nikoli. Část motivů je celkem ustálena už ve starší tradici. Dle Claire Weedy mohli „zuřiví Frankové“, „hněviví Britové“ nebo „zatvrzelí Skotové“ představovat běžně šířenou znalost lidové kultury.³² Stejně tak se asi přenášela pověst Chaldejců, kteří si v Persii udrželi i po zániku novobabylonské říše pověst písařů a učenců. Postavení Židů v seznámech je takřka prominentní, neboť jejich význam jako viníků Kristova ukřížování je dle sv. Augustina zároveň předurčoval k významné úloze v kontextu historie světa spějícího ke spáse.³³

Zatímco Nicholas Howe,³⁴ který zkoumal vztah katalogů ve staroanglických básních a encyklopediích, podobné seznamy chápe především jako encyklopedický text, jejichž didaktická funkce byla jejich hlavním smyslem, Claire Weeda oponuje, že motivací tohoto seznamu nebyl jen učenecký zájem o geografii či mravy národů.

³⁰ Přesnější překlad toponyma „Ira Britanniae“, jež je v latinském seznamu, by byl „hněv Británie“ či „britský hněv“, abych však zdůraznil vazbu seznamu na kmeny, použil jsem označení pro kmen Britů. Při pohledu do Isidorových Etymologií by však přesnější slovo mohlo být „Britannové“.

³¹ *Chroniques Asturiennes. Fin IXe siecle*, no. 11, ed. Yves Bonnaz, Paris 1987, s. 11: „Sapientia Graecorum. Fortia Gothorum. Consilia Chaldaeorum. Superbia Romanorum. Ferocitas Francorum. Ira Britanniae. Libido Scottorum. Duritia Saxonum. Cupiditas Persarum. Invidia Iudaeorum. Pax Aethioporum. Commercia Gallorum.“ Srv. též Mommsenovu edici v MOMMSEN, ed., MGH AA 11, *Chronica Minora*, vol. 2, s. 389. Viz obrazovou přílohu č. 1.

³² WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 151.

³³ CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*, Praha 2009, s. 47-49; též srv. AUGUSTIN, *O boží obci knih XXII, II*, s. 232.

³⁴ HOWE, Nicholas, *Old English Catalogue Poems*, Copenhagen 1985, s. 19.

Rovněž nemohlo jít jistě ani o rady pro cestovatele. Letným pohledem na vybrané národy v seznamu je totiž patrné, že zahrnutí starověkých „tradičních“ národů s „novými“ křesťanskými *gentes* západní Evropy by příliš velkou informační hodnotu poutníkům neposkytlo. Náповědou tak může být kodikologický kontext v tomto rukopisu i v dalších známých opisech seznamu nebo seznamech jemu podobným. Kodexy, v nichž se tyto seznamy vyskytují, zpravidla obsahují jednak jazyková a geograficko-historická díla, jednak ale též díla zaměřující se na apokalyptickou tematiku. Weeda proto u seznamů jako tento bez ohledu na jejich možnou hodnotu jako zdroje vědění zdůrazňuje především rovinu morálně-rétorickou a vliv křesťanského chápání času a očekávání konce světa, jež se do něj promítlo.³⁵ Mnich, pročítající si dotyčný kodex, mohl v kontextu ostatních děl v něm uvedených ve svých úvahách rozjímat nad morálkou jednotlivých národů a nad jejich místem v nezměnnosti božího plánu. Z praktičtějšího úhlu pohledu nelze podceňovat ani jejich úlohu pomůcky či doplňku k jiným dílům v kodexu. Čtenář se díky seznamu mohl lépe zamyslet nad knihou, již právě četl, a interpretovat ji tak, jak byla zamýšlena.

3.3 Katalogy národů a mapy světa v prostoru a času

Bylo již řečeno, že mnohé texty spojené s *proprietates* v sobě nesou výraznou apokalyptickou tematiku. Dotýkají se tedy problematiky dějin spásy, speciálního teologického konceptu času, který už od sv. Augustina razantně formoval způsob, jímž středověk nahlížel na pojetí dějin. Jak píše A. J. Gurevič ve svých *Kategoriích středověké kultury*, byl čas v myslích středověkých lidí zvláštním způsobem lineární i cyklický zároveň, lineární jako součást příběhu evangelia, cyklický ve svojí neměnnosti.³⁶ Snaha o periodizaci lidských dějin vedla k augustinovskému rozdělení dějin na pozemskou historii, jež je v nižším postavení a v protikladu vůči věčné obci boží. Božská věčnost zcela obklopuje nedokonalý a konečný lidský čas. Augustin rozdělil dějiny na šest věků dle starozákonních generací. Šestý věk započal narozením Ježíše Krista a v hlavě středověkého učence trval „dosud“. Jiný způsob periodizace křesťanských dějin se opírá o posloupnost čtyř říší, již podle

³⁵ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 149.

³⁶ GUREVIČ, Aron Jakovlevič, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978, kap. „Co je čas?“, s. 74–118.

biblického Danielova proroctví formuloval sv. Jeroným.³⁷ Vychází z postupné existence čtyř velkých monarchií, mezi nimiž postupně dochází k *translatio imperii*, přenosu moci. Každá říše, jež následuje, představuje úpadek proti předchozí epoše. Identifikace říší se v různých interpretacích liší, obecně však za čtvrtou a poslední říši bývá považována římská říše, jež opět skrze Svatou říši římskou trvá pro středověk stále. Dopady tohoto chápání času, v němž je konec nablízku, jsou pro středověká díla a kulturu zcela zásadní. Snaha odhadnout na základě této koncepce a božích znamení, kolik času lidstvu zbývá, je patrná například u milenaristických očekávání konce dějin roku 1000, jež nabíraly povahu až společenské psychózy.³⁸ Očekávání konce světa se pak pravidelně vracelo, především koncem vrcholného a v pozdním středověku, kdy pod vlivem učení Jáchyma z Fiore vznikají rozličná chiliastická hnutí. S Jeronýmovým *translatio imperii* pracuje například kronikář Ota z Freisingu i mnozí angličtí a francouzští kronikáři, již jím interpretují svoji dobu.

Na první pohled se však může zdát trochu nadnesené tento koncept nadšeně aplikovat na tak prostý a drobný pramen, jakým je uvedený seznam národů. Důležitou spojitostí s apokalyptickou tematikou je ale už samotné zaměření děl, jež seznam obklopují. Seznamy *proprietates gentium* nacházíme často v kodexech vedle tzv. *computu*, výpočtu data Velikonoc. U textů týkajících se *computu* se tradičně vyskytovala mnohá geograficky laděná *miscellanea* i texty o měření času. Již od doby franských Karlovců pak tyto texty velice často doprovází středověké mapy světa, tzv. *mappae mundi*. Tyto mapy zpravidla zobrazují celý známý svět, neobsahují však, podobně jako *proprietates*, mnoho prakticky využitelných informací. Podobně jako v případě seznamů národů totiž nejde o geografickou pomůcku, ale o schémata, jež mohla v kontextu svazku rozvíjet jiná díla, ať šlo o excerpta z Isidora nebo děl Pliniových.³⁹ To dokládá asi nejznámější *mappa mundi*, tzv. *Ebstorfská mapa*,⁴⁰ jež symbolicky vyobrazuje celý svět jako tělo Kristovo a jejíž věrná reprodukce se uchovala dodnes. Ačkoliv jde o mapu, sloužila jako oltářní obraz, nikoli jako mapa v moderním slova smyslu.⁴¹ Schéma těchto map souviselo

³⁷ Dějinný koncept plynoucí z Danielova proroctví uvádí např. LE GOFF, Jacques, *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*, Praha 2014, s. 13.

³⁸ Srv. GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, s. 95.

³⁹ O vztahu *mappae mundi* a *proprietates* WEEDA, C., *Images of Ethnicity*, s. 158-9.

⁴⁰ Viz obrazovou přílohu č. 2.

⁴¹ Z literatury o *mappae mundi* např. GLONEK, Jiří, Nejstarší mapa ve sbírkách Vědecké knihovny v Olomouci, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* :

s rozdělením světa dle Isidora. Nejlepší ukázkou jsou tzv. T-O mapy, jež v podobě kruhu a vepsaného písmena T značně schematicky znázorňují fyzický svět. Horní polovinu kruhu zabírá zpravidla Asie, východ totiž bývá často umístěn na mapách „nahore“, levý dolní kvadrant pak zaplňuje Evropa a pravý dolní kvadrant Afrika či Libye. Tyto tři díly světa byly souzeny národům vzešlým ze tří Noemových synů. Odlišné jsou tzv. Beatovy mapy, odkazující se na dílo mnicha Beata z Liébany *Komentář k Apokalypse*, jež zobrazují ještě fiktivní čtvrtý světadíl Antipodes, kam zapadá slunce. Skvělou ukázkou je z roku 1086 pocházející mapa z Burgo de Osma,⁴² která kromě jednohožce skiapoda, chránícího se svým chodidlem před slunečními paprsky, obsahuje i jednu zvláštnost. Svět je zde rozdělen na jakési okrsky šíření evangelia jednotlivými apoštoly. Portrét každého apoštola je umístěn na mapě do oblasti, kde podle tradice měl kázat Kristovo učení. Jak upozorňuje Weeda, byzantský apokryfní seznam apoštolů a jim přidělených částí světa, který měl podle některých teorií doprovázet i tuto mapu, následuje po jiném katalogu národů, srovnávajícím jejich ctnosti a neřesti.⁴³ I další *mappae mundi* nacházíme ve společnosti různých geograficky laděných seznamů. Jejich přítomnost v kodexech s *computem* však ještě nezbytně nemusí dokazovat souvislost se středověkým chápáním času. Jak konkrétně tedy do zmíněných konceptů dějin zapadají mapy světa a katalogy národů?

Dle Gureviče se události minulé pro středověkou mysl odehrávaly zároveň i v současnosti, neboť „věčnost“, do níž byly zaneseny, se vztahovala i k nedokonalému a konečnému pozemskému času. Tento obecně přijímaný a nerozporovaný anachronismus můžeme sledovat na výjevech map světa. Apoštolové na mapě z Burgo de Osma i svět jako tělo Kristovo na *Ebstorfské mapě* nejsou zachyceni jako záznam stavu v konkrétním okamžiku, jak fungují moderní mapy. Stejně tak na Beatových mapách je mnohdy na východě zakreslen Ráj s Adamem a Evou, v němž pramení čtyři velké řeky. V souladu s Gurevičovými

sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13. -14. listopadu 2006, Brno 2008, s. 21. Srv. též WOODWARD, David, Reality, Symbolism, Time, and Space in Medieval World Maps, in: *Annals of the Association of American Geographers* 75/4, 1985, s. 510-521; dále BAUMGÄRTNER, Ingrid, Die Welt im kartographischen Blick: Zur Veränderbarkeit mittelalterlicher Weltkarten am Beispiel der Beustradition vom 10. bis 13. Jahrhundert, in: EHBRECHT, Wilfried, LAMPEN, Angelika, POST, Franz-Joseph, SIEKMANN, Mechtild, *Der weite Blick des Historikers: Einsichten in Kultur-, Landes- und Stadtgeschichte. Peter Johaneck zum 65. Geburtstag*; Köln, Weimar a Wien 2002, s. 527-549.

⁴² Viz obrazovou přílohu č. 3. Rkp. Burgo de Osma, Archivo de la Catedral de Santiago, Cod. 1, fol. 34v-35r.

⁴³ WEEDA, Claire, *Ethnicity in Medieval Europe*, s. 73.

úvahami zde šlo o transcendentální Ráj, který trvá mimo čas smrtelníků. Ačkoliv stojí na počátku celých dějin lidstva, jsou v nich Adam a Eva vyobrazeni, protože se tento moment stále odehrává, jeho důsledky totiž trvají i v momentě, kdy vznikaly tyto mapy. Proto jsou na mapách, ale i v ostatním výtvarném umění středověku rozličné události, osoby, národy i místa z různých dob směřovány.⁴⁴ Nešlo o omyl, naopak, *mappae mundi* měly být jakousi vizualizací dějin, obrazem evangelizace světa, v nichž se každý bod stále odehrával a působil na člověka v jeho „pozemské“ přítomnosti. Na mapách má šíření evangelia zpravidla patrný směr, z východu, od Ráje, na západ. Tuto východo-západní osu ostatně následuje i Jeronýmovo *translatio imperii*. Postupná christianizace světa se měla ubírat západním směrem. Sv. Augustin věří, že jakmile Kristovo učení dosáhne západního limitu světa a celý jej obsáhne, skončí lidské dějiny a nadejde Poslední soud. V tomto kontextu tak třeba Beda Ctihodný jako nejzápadnější okraj křesťanství popisuje Británii. Obvyklý odkaz na rajskou zahradu oplývající mlékem a medem je v případě Irska jasný.⁴⁵

Do tohoto apokalyptického kontextu můžeme zasadit obdobně i raně středověké *proprietates*. Jak již bylo naznačeno, body prastarých mytologických a biblických dějin jsou ve středověkém chápání času přítomny i v „současnosti“, nejde jen o uzavřený a ukončený úsek minulosti, třebaže je středověkému člověku zároveň cizí vnímání dějin jako „vývoje“.⁴⁶ Minulost však v bodech probíhá souběžně se „současným světem“. Můžeme se tak zamyslet, proč vedle Sasů a Skotů nalezneme Chaldejce nebo Peršany, v době vzniku seznamu již dávno zaniklá etnika. V běžném popisu světa by jistě jejich přítomnost nedávala smysl, jako součást historie však zde svou funkci i tyto národy plní. Seznamy národů tudíž mohly sloužit mnichům v úvahách o christianizaci a o úloze konkrétních národů na cestě lidstva ke spáse. Další souvislost s *mappae mundi* představuje v některých *proprietates* i směr vyjmenovávání národů. Na tom, který jsme si uvedli výše, to tolik patrné není, některé o něco mladší seznamy národů však sledují takřka striktně ve svém výčtu v geografii východo-západní směr, který udržují proti směru hodinových ručiček.

⁴⁴ Srv. GUREVIČ, Aron Jakovlevič, *Kategorie středověké kultury*, s. 104.

⁴⁵ Srv. VENERABILIS, Beda, *Církevní dějiny národa Anglů*. KINCL, Jaromír, MORAVOVÁ, Magdalena (edd.), Praha 2008, s. 32.

⁴⁶ GUREVIČ, Aron Jakovlevič, *Kategorie středověké kultury*, s. 101.

Samotné charakteristiky národů v *proprietas* mohly být různého původu. Některé charakteristiky mohly být obecně zcela přijímány, především ty náležící národům přebíraným ze starší tradice. Jiné ale lze vztahovat k tzv. klimatické teorii a též na ni úzce navazující medicínskou nauku o čtyřech základních tělesných šťávách, jak dokazuje Claire Weeda. Dle klimatické teorie jsou tělesné i duševní charakteristiky formovány vlivem prostředí, jež je obklopuje, tedy především vlivem podnebí a přírodních podmínek obývané oblasti.⁴⁷ Tato teorie pochází ze starověkého Řecka, středověk jí měl možnost poznat zprostředkovaně skrze arabské opisy antických děl. Subtropické podnebí bylo Řeky vnímáno jako ideální, protože jen v teplém prostředí se dle nich mohla rozvinout vyspělá civilizace. Podmínky v tropických oblastech i v chladném podnebí severní Evropy pak působily na vlastnosti zdejších obyvatel. Seveřané jsou tak mnohdy vnímáni jako hrubí barbaři, zatímco lidé z jihu jsou spojováni s vychytralostí a fyzickou slabostí. Řecké prostředí bylo vnímáno jako ideální, neboť představovalo v očích hrdé starořecké civilizace pomyslný střed světa. Jak se však během středověku přesouvá mocenské centrum z východního Středomoří spíše do oblasti severozápadní Evropy, v některých dílech dochází k tomu, co Weeda označuje za „klimatické inženýrství“, kdy autoři záměrně zkreslují tradiční líčení podnebí dané oblasti, aby lépe splňovalo nároky civilizovanosti.⁴⁸ Klimatická teorie se objevuje v pozdější době v krásné literatuře i v encyklopediích. Jedním z důvodů může být fakt, že o vztahu vlastností národů a klimatu píše i jejich velký vzor Isidor.⁴⁹

Pokusme se tedy nyní všechny tyto teorie rekapitulovat jejich aplikací na zmíněný seznam z 10. století. Uvedených 12 národů můžeme rozdělit na starobylé národy plynoucí ze starší tradice (Řekové, Chaldejci, Římané, Peršané, Židé, Etiopané) a kmeny buďto současné, nebo alespoň známé Isidorovi a jeho pokračovatelům, každopádně však kmeny geograficky i časově bližší vzniku seznamu (Gótové, Frankové, Britové, Skotové, Sasové, Galové). Charakteristiky starých národů vycházely z dávnější tradice a obecného učeneckého názoru (moudří Řekové, učení Chaldejci...), jejich charakteristiky se navíc mohly dotýkat

⁴⁷ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 42.

⁴⁸ Tamtéž Weeda uvádí jako příklad encyklopedií Bartholomea Anglica *De proprietatibus rerum*.

⁴⁹ ZE SEVILLY, Isidor, *Etymologiae IX*, s. 43, odst. 105. Činí tak dokonce formou seznamu: „Vzeřzení lidí, barva pleti, stavba těla i rozličná povaha souvisí s rozličným klimatem. Vidíme tedy jasně, že Římané jsou důstojní, Řekové lehkomyšní, Afričané vrtkaví, Galové od přírody divocí a založením prudcí, což způsobuje povaha podnebí.“

jejich role v příběhu evangelia (pýcha Římanů, závist či nenávisť Židů). „Barbarské“ národy, jež přijaly křesťanství a jež už všechny uvádí Isidor Seville, mohou mít vlastnosti spíše tradiční, jež mohly buď být součástí lidové kultury, popřípadě šlo o součást předávané učenosti ze starších děl. V charakteristikách nalezneme shody třeba s dílem sv. Jeronýma nebo Paula Orosia.⁵⁰ „Zatvrzelost Sasů“, „zuřivost Franků“ či „vášeň Skotů“ však zároveň mohly vycházet i z poznatků klimatické teorie, jež severním národům přiřazovala spíše negativní vlastnosti, odvozené od přírodních podmínek jejich země. Není výjimkou, že národ může být občas ztotožněn s toponymem vlasti, což je zde případ Británie a jejích obyvatel. Za charakteristikou Gótů, pozitivnější než u většiny „soudobých“ národů, vyjádřenou spíše oslavným slovem „síla“ (*fortia*), může být ze španělské proveniencí seznamu plynoucí vzpomínka na gótské panství na Pyrenejském poloostrově. Ostatně za statečné a mocné je opět označuje již Isidor.

Všechny tyto okolnosti je tedy třeba při zkoumání tohoto pramene brát v potaz. V průběhu 10. a 11. století se objevují další seznamy, jež se v různých opisech mohly kombinovat, propojovat a navzájem ovlivňovat. Od 11. století jejich počet narůstá, zároveň se jim ale dostává méně významného místa v kodexech, mnohdy je nacházíme redukováné do marginálií a poznámek mimo hlavní text. Zatímco některé seznamy se objevují v podobě výčtu jako ten, který jsem zde jako příklad rozebíral, jiné nabývají podoby srovnání kladných a negativních vlastností národů. U takových je mnohem patrnější jejich moralizující rozměr, poskytuje čtenáři jasnější vodítka k zamyšlení se nad rolí konkrétního národa na cestě lidstva ke spáse. Rozhodujícím kritériem pro jejich interpretaci je dle mého názoru analýza kodikologického kontextu a vztah k textům, s nimiž je daný seznam spojen. Většina *proprietates* této doby se tak dá zařadit mezi texty exegetické, s patrnými odkazy na šíření evangelia. Přes dílo Isidora ze Seville se pojí též s jazykovou otázkou a s historickou a encyklopedickou literaturou. Toto žánrové spojení zůstane důležité i nadále. V seznamech, které se objevují již od 11. století v západní Evropě, však postupně dochází k výraznějšímu nástupu dosud spíše opomíjeného a konstituujícího se fenoménu etnického vědomí. Katalogy národů se tak postupně plní soudobými pozorováními a názory na úkor starých tradic.⁵¹

⁵⁰ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 149. Srv. též OROSIUS, Paulus, *Dějiny proti pohanům*, MOUCHOVÁ, Bohumila, MAREK, Bořivoj (edd.), Praha 2018.

⁵¹ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 167.

3.4 Vzestup etnicity

Představme si nyní tyto novější *proprietates gentium* v kontextu změn, jež výrazným způsobem ovlivnily vývoj západoevropské společnosti a kultury 12. století. V této době jsme svědky prudkého ekonomického rozmachu západní Evropy, jež nahrazuje oblast východního Středomoří jako oblast mocenského centra. Zároveň dochází i k rozvoji dvorů a s nimi spojené panovnické administrativy a k pevnějšímu ukotvení institucí středověkých států. V prostředí dvorů rovněž vzniká psaná literatura v národních jazycích.⁵² Ekonomický úspěch totiž vedl k razantnímu nárůstu knižní produkce a ke vzniku nových center vzdělanosti, ať mluvíme o již v 11. století založené oxfordské univerzitě, o juristické univerzitě v Bologni nebo o pařížské univerzitě, centru teologického vzdělání. Nárůst populace též vedl k dramatickému urbanistickému rozvoji.⁵³ Historiografie tento soubor fenoménů nazývá „renesancí 12. století“.⁵⁴

S větší migrací a hojnějším setkáváním různých etnik na školách a univerzitách, u dvorů, ale kupříkladu i na křížových výpravách do Svaté země tak postupně narůstá kulturní výměna a mezikulturní kontakt. Není proto náhodou, že se v encyklopedických dílech, v oslavných rytířských skladbách, v dobových kázáních, v próze i v poezii této doby setkáváme se silícím etnickým uvědoměním. Rozvoj literatury sycené postupným znovuobjevováním klasických děl antické vzdělanosti, vedl též k většímu zájmu o umění rétoriky a stylistiky. Ve 12. století proto hojně vznikají nové učebnice, příručky i cvičné texty pro gramatickou a rétorickou výuku budoucích kazatelů i literátů. Výuka se nezaměřovala jen na správné vyjadřování myšlenek, ale i na praktické otázky, jako bylo třeba jakési „uchycení“ sdělovaného obsahu v mysli čtenáře či posluchače. Za tím účelem často manuály adeptům rétoriky radily, jak vhodně stereotypizovat a vytvářet pochopitelné a snadno přijatelné obrazy v mysli. Proto třeba rétorická příručka *Poetria Nova* od Geoffreyho de Vinsauf radí, jak pracovat s etnickými obrazy a motivy z ústní lidové slovesnosti a užít je ve prospěch svého textu. A rozhodně v tom není jediná, i další díla takto v rámci univerzitního *curricula* hovoří ke

⁵² Např. LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2014, s. 837.

⁵³ LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha 1998, s. 178.

⁵⁴ Kromě výše uvedených srv. např. HASKINS, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge a London 1927.

studentům.⁵⁵ Klíčem pro zaujetí čtenáře tak pro autora bylo vycházet z obecné znalosti, jež se u něj dala očekávat.

Popis jednotlivce v rámci jeho příslušnosti k určitému etniku bylo možno provést na základě osobních atributů, jimiž byla popisována i skutečná podstata popisovaného. Mohlo jít o leccos, na přetřes mohl přijít národní jazyk, zvyklosti, povaha nebo i třeba samotné jméno národa.⁵⁶ Weeda uvádí, že v této době se konkrétně na charakteristikách v rétorických manuálech ještě významně nepodepisuje klimatická teorie, ty se proto blíží spíše příslovím. Mnohdy byly využity třeba v satirickém podtextu, jak vidíme třeba v manuálu Matouše z Vendôme.⁵⁷ Jeden jeho text, který má podobu veršovaného seznamu, mohl k žákům promlouvat v několika úrovních:

„Zbožňuje zlato Arábie, zdobné róby Řecka, slonovinu a šperky Indie, rozkoš Francie, stříbro a zlato Anglie, mléko a máslo Flander, koně a mezky Burgundska, Řím to vše pohlcuje tak, že už nic nezbyvá.“⁵⁸

Vedle jazykově-didaktické stránky veršů si všimneme, že zde zaznívá kritika chamtivosti Říma, který pohlcuje všechno drahé zboží a pokrmy, jež produkují ostatní předtím vyjmenované země a národy. Tento kritický osten zřejmě cílil na už v 11. století rozšířené praktikování simonie v církvi. Kromě morálního poučení žákům proti chamtivosti zde tedy zaznívá satirický osten vůči Římu a jeho světské moci. Této satíře žáci mohli dobře porozumět a obsah i formu textu si lépe zapamatovat.

Ve Francii lze rozvoj rétorických příruček s návody na etnicky motivované glosy sledovat v kontextu zdejšího zaznamenávání lidové slovesnosti. První francouzské sbírky přísloví vznikají v poslední čtvrtině 12. století, již o něco dříve zde dokonce vznikají i sbírky přeložené do latiny. Jejich vznik patrně rovněž souvisí

⁵⁵ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 172.

⁵⁶ WALTHER, Hans, Scherz und Ernst in der Völker- und Stämme- Charakteristik mittellateinischer Verse, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 41/3, 1959, s. 293.

⁵⁷ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s.179.

⁵⁸ „Aurum colens Arabiae. Ornatas vestes Graeciae. Ebur cum gemmis Indiae. Delitiosa Franciae. Argentum aurum Angliae. Lac et butirum Flandriae. Mulos mulas Burgundiae. Roma deglutit penitus. Digna perire funditus.“ Srv. MONE, Franz Joseph, *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit*, vol. 8, 1839, s. 597.

s kazatelskou přípravou.⁵⁹ Ačkoliv jsou zprvu zapsána latinsky, přísloví obsažená v těchto sbírkách umožňují unikátní vhled do myšlenkového prostoru širokých lidových vrstev, neboť na rozdíl od tolika jiných pramenů nereflektují pouze postoje společenských elit. Výskyt etnických stereotypů vůči cizím národům je zde velmi častý. Třebaže různé *proprietates* ani v této době zcela neztratily svůj moralizující a etický účel a nadále je lze číst v rovině úvah nad božím stvořením a hříšností člověka, s rostoucí měrou se v nich objevují obrazy národů, jež zcela jasně souvisejí s orální kulturou. Rétorické manuály a příručky tak fungují jako jakási zásobárna národních stereotypů, jež rezonovaly v celé společnosti. Seznamy národů do nich zahrnuté nebo s nimi alespoň související reflektují též toto zvýšené etnické vědomí. Tyto *proprietates gentium* se tak postupně naplňují aktuálními náladami a obrazy na úkor některých „starobylých národů“ z předchozí tradice a více zohledňují svět, v němž jejich autoři a posluchači žili. Problém nepředstavuje ani jazyková bariéra. Motivy v latinských verších se velice nápadně podobají či se přímo shodují s příslovími ve sbírkách přísloví.⁶⁰ Tento trend pak převládá ještě výrazněji po celý pozdní středověk.

3.5 *Proprietates* na konci středověku

Dosud jsme byli svědky šíření obrazů etnicity zachycených v *proprietates gentium* z Pyrenejského poloostrova do západní Evropy, především do oblasti kulturních center v Itálii, Francii, Anglii či ve Flandrech. Kulturní vazby mezi západními a východnějšími oblastmi Evropy však již zřejmě v průběhu vrcholného středověku umožnily postupné šíření etnických stereotypů do německých zemí a odtud dále i do východní Evropy. Obrazy Německa (*Germania*) a zdejších obyvatel se objevují v mnoha západních seznamech již ve 12. století. Ačkoliv dle určitých náznaků se již v rozmezí 12. a 13. století snad mohly v Německu i produkovat, nenalezl jsem pro to zatím žádný důkaz. Příchodu etnických seznamů do německých zemí se bohužel historická literatura příliš nevěnuje. Můžeme se však domnívat, že případná vlastní německá produkce byla menší než kupříkladu francouzská. Stereotypní představy o jiných národech se sem tak dostávaly spíše přenosem populárních textů, například epických skladeb, jako byla *Alexandreis*

⁵⁹ Tomuto tématu se věnuje článek BAUTIER, Anne-Marie, *Peuples, provinces et villes dans la littérature proverbiale latine du Moyen âge*, in: SUARD, François – BURIDENT, Claude (edd.), *Richesse du proverbe 1: Le proverbe au Moyen Âge*, Lille 1984, s. 1–21.

⁶⁰ WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s.184.

Gautiera de Châtillon.⁶¹ Vlastní tvorba seznamů by se dala očekávat v chrámových školách a ve dvorském prostředí, oproti západní Evropě však v oblasti severně od Alp chybí univerzity až do založení pražské univerzity roku 1348 a jejího pozvolného rozvoje. Dosud nepřiliš zmapovaná otázka šíření *proprietates* v německém prostředí tak představuje výzvu pro budoucí bádání.

Faktem však je, že nejpozději ve 14. století se v prostředí německého kléru i studentstva objevuje mnoho textů, jež více či méně s ohledem na starší západní vzory uvádějí rozličné výčty, v nichž se opět shledáváme s různými charakteristikami národů.⁶² Nacházíme se již v době, kdy seznamy vypovídají zpravidla výhradně o aktuální situaci, a můžeme zde oproti západním *proprietates* vidět rozdíl v geografickém rozhledu. Zatímco ve francouzských pramenech vystupuje v seznamech mnohdy nerozlišené Německo, popř. německé *gentes* představují maximálně východní hranici „blízkého“, v katalozích středoevropské provenience je vnitřní diferenciaci národů Německa naprostou nutností. Právě v německých seznamech se mnohdy setkáváme s dalšími východními národy, a kromě Poláků, Uhrů a Čechů zde není výjimkou ani odlišení Moravanů.

Velké popularitě se od 14. století těšila konkrétní veršová forma, tzv. *priamel* (z latinského *praeambulum*) v jehož podobě také nalézáme řadu pozdně středověkých *proprietates*. Tyto epigramatické útvary typické pro německé a později polské prostředí,⁶³ jejichž počátky zřejmě sahají až do 12. století, jsou snadno identifikovatelné podle svých dvou hlavních částí. Typický *priamel* začíná úvodním výčtem zdánlivě mnohdy nesouvisející množiny, v případě našich katalogů seznamu na první pohled nahodile vybraných národů. Tento výčet je pak v závěru zpravidla vtipně propojen a zastřešen sdělením, v němž se skrývá pointa básně. Uvedme jeden příklad, na němž skladba *priamelu* jasně vynikne:

⁶¹ Tamtéž, s. 169.

⁶² KOT, Stanisław, Old International Insults and Praises: I. The Medieval Period, in: *Harvard Slavic studies*, sv. 2, 1954, s. 185.

⁶³ ŠTĚPÁN, Ludvík, Polská fraška jako žánr, in: KŠICOVÁ, Danuše, POSPÍŠIL, Ivo (edd.), *Alexandr Veselovskij a dnešek : (materiály konference konané ve dnech 22.-24. října 1996)*, Brno 1998, s. 101.

„*Víra v Itálii, pravda v Uhrách, pokora v Rakousích, chudoba v Benátkách, krásné ženy v Etiopii, zbožnost v Čechách, štěstí v Polsku – nic z toho za mnoho nestojí.*“⁶⁴

Tento *priamel* z 15. století pravděpodobně německé provenience tak napřed uvádí, snad s výjimkou Etiopie, u soudobých národů jednotlivé vlastnosti, jež se zdají zprvu při čtení být kladné. Poslední řádek ale znenadání význam celého výčtu zcela obrací a mění jej tak v text satirický, kriticky zaměřený vůči uvedeným zemím či etnikům. Tento formát se objevuje v 15. století velice hojně a nalzáme jej i ve verších, jež jsou národnostní tematice vzdálené.

Samo předávání a kopírování formy, často na úkor obsahu, který se mohl při předávání měnit, je pro *proprietas* vůbec typické. Přiřazování negativních charakteristik je zpravidla volné, v rámci moralistické tradice vycházelo většinou z výčtu smrtelných hříchů.⁶⁵ Není neobvyklé, že dva katalogy národů, jež spolu užitou literární formou i výčtem atributů zcela očividně souvisejí, se mohou odlišovat výběrem národů, jimž jsou vlastnosti přiřazovány. Názorně to bude ukázáno v další kapitole.

Středoevropské *proprietas gentium* nalzáme především v Německu a v Polsku, v Čechách a Uhrách je jejich produkce povážlivě nižší. Stanisław Kot to dává do souvislosti s politickými turbulencemi pozdního středověku v těchto královstvích.⁶⁶ Další proměny obrazů etnicity v katalogích i jejich upevňování umožňovaly mnišské poutě i studentská peregrinace, stejně jako diplomatické a obchodní výpravy, s nimiž se postupně rozšířilo zorné pole střední Evropy o východní oblasti. Jako jeden příklad za všechny vzpomeňme slezského dobrodruha a diplomata ve službách císaře Fridricha III. Niklase von Popplau, který navštívil Anglii i Rusko a své cesty popsal ve svém cestopise (*Reisebeschreibung*).⁶⁷

⁶⁴ KOT, Stanisław, *Old International Insults*, s. 203. Katalog uvádí též WEEDA, Claire, *Images of Ethnicity*, s. 187 a WALTHER, Hans, *Scherz und Ernst*, s. 269, no. 43: „Devocio in Italia. Veritas in Ungaria. Humilitas in Austria. Paupertas in Venecia. Formose mulieres in Ethiopia. Religiositas in Bohemia. Foelicitas in Polonia. Nichil valent per omnia.“

⁶⁵ VYBÍRALOVÁ, Sára, *Západní a střední Evropa pozdního středověku v zrcadle vzájemných stereotypů*, in: BAŽANT, Vojtěch, SOUKUPOVÁ, Věra (edd.), *Kacíři, barbari, nepřátelé*, Praha 2016, s. 60.

⁶⁶ KOT, Stanisław, *Old International Insults*, s. 185.

⁶⁷ Z literatury o Popplauovi např. RADZIKOWSKI, Piotr, Niclas von Popplau - his work and travels, in: *The Ricardian, Journal of the Richard III Society*, vol. 11, no. 140, 1998, s. 239-248. Edici jeho díla TÝŽ, *Reisebeschreibung Niclas von Popplau, Ritters, bürtig von Breslau*, Kraków 1998. Do kontextu s *proprietas* ho zasazuje i VYBÍRALOVÁ, Sára, *Západní a střední Evropa*, s. 49.

Většina seznamů, o nichž dosud byla řeč, spolu sdílejí jazyk, v němž byly zapsány. Až do pozdního středověku má zcela jasnou převahu latina. Ve 14. století už ale nalézáme celkem hojně vernakulární překlady *proprietates*. Tento trend s postupujícím časem jen sílí. Mnoho *proprietates* tak už nalézáme v němčině, angličtině či italštině, v raném novověku se též setkáváme třeba s polštinou. V Německu se obrazy šířené *proprietates* objevují hojně i koncem středověku a v 16. století, vlastnosti Němců, Italů, Španělů a Francouzů jako *proprietates* uvádí i Martin Luther.⁶⁸ V letech krizí a válečných hrůz třicetileté války však jejich popularita upadá, což můžeme po Kotově vzoru opět vyložit zhoršením politické situace. Oproti německým zemím *proprietates* nadále vzkvétaly v Polsku, kde je již v národním jazyce vidíme ještě hluboko v 17. století. Dopad etnického vědomí a potřeby kategorizace národů však přetrval nadále i jinde, jak dokazuje například tzv. *Steirische Völkertafel* z 18. století, jakási tabulka vlastností vybraných národů, doprovázená i jejich vyobrazením.⁶⁹

Jak uvádí S. Vybíralová s odkazem na práci A.-M. Bautier,⁷⁰ navzdory pronikání etnického aspektu se *proprietates* zcela neoprostily od svého původního moralizujícího zaměření. Takové seznamy bývají zpravidla rozsáhlejší. Pod vlivem ústní lidové slovesnosti ale stejně často nacházíme též humorné popěvky, verše vytržené z kontextu či pořekadla, jež něčí ruka občas zapsala do rukopisu. Ocitáme se tak na pochybách, zda všechny tyto texty zahrnout pod onen široký termín *proprietates gentium*. Já tyto texty, jež uvádí například Hans Walther nebo Stanisław Kot, a jež jsou nositelem etnického stereotypu, nehodlám opominout. Představeny budou v následující kapitole, v níž bude pozornost věnována Čechům a českým zemím v *proprietates gentium*.

⁶⁸ FLORACK, Ruth, *Tiefsinnige Deutsche, frivole Franzosen. Nationale Stereotype in deutscher und französischer Literatur. Eine Dokumentation*, Stuttgart 2001, s. 27.

⁶⁹ Problematice *Völkertafel* se věnuje STANZEL, Franz Karl, WEILER, Ingomar, ZACHARASIEWICZ, Waldemar (edd.), *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*, Heidelberg 1999.

⁷⁰ VYBÍRALOVÁ, Sára, *Západní a střední Evropa*, s. 39; BAUTIER, Anne-Marie, *Peuples, provinces et villes*.

4. Vnímání Čechů v *proprietates gentium*

Češi a české země se dostávali do hledáčku západních pramenů spíše zpozdvolna. Jako politická jednotka se v nich poprvé objevují až v kontextu christianizace, kdy se v očích západních pozorovatelů postupně vymaňují z anonymní masy slovanských kmenů. Jejich obraz se pak v pramenech odvíjel od aktuální politické situace. Říšské kroniky a anály přinášejí zprávy o vojenských konfliktech mezi českými a římskými panovníky, v jejichž důsledku jsou Češi označováni za barbary, jež charakterizuje jejich násilnost a agresivita.⁷¹ Za posledních Přemyslovců se Čechy proslavily jako bohaté naleziště stříbra, skrze něž bylo možno financovat ambiciózní politiku českých králů. V době zvýšené kulturní výměny, související s příchodem různých odborníků z Itálie a s kulturním rozmachem pražského dvora, se projevuje stále výraznější nacionální smýšlení, jehož nejvýraznějším domácím hlasem je o něco pozdější rýmovaná *Kronika tak řečeného Dalimila*.⁷² Ve své etnocentrické xenofobii však není osamocen. Podobným způsobem vůči Čechům a českým králům podnikají literární výpady někteří autoři z rakouských zemí, jak dokládá např. *Štýrská rýmovaná kronika* Otakara Štýrského, zaměřená protičesky a proti politice Přemysla Otakara II.⁷³ Zahraniční pozornosti se pak Čechům dostává s příchodem dynastie Lucemburků na český trůn, především za vlády českého krále a římského císaře Karla IV. i v prvních letech vlády jeho syna Václava.⁷⁴ Asi nejvýrazněji se však Češi dostávají do obecného povědomí v době husitství, kdy se v evropské kultuře zakořeňuje obraz Čecha jako kacíře.⁷⁵ Ten se ve velké míře

⁷¹ Jako doklad zde mohou posloužit některé kroniky 9.–12. století. Z edic jsem nahlédl např. do HELMOLD Z BOSAU, *Kronika Slovanů*, přel. ZDICHYNEC, Jan, Praha 2014; OTA Z FREISINGU, *Historie aneb O dvou obcích*, přel. ČERNUŠKA, Pavel, MALÁ, Jana, NECHUTOVÁ, Jana, Praha 2017; REGINO Z PRŮMU, *History and Politics in the Late Carolingian and Ottonian Europe. The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*, do angličtiny přeložil MACLEAN, Simon, Manchester a New York 2009; WIDUKIND Z CORVEY, *Dějiny Sasů*, přel. IZDNÝ, Jakub, SPURNÁ, Kateřina, Praha 2016.

⁷² VANÍČEK, Vratislav, *VDZKČ*, sv. III., 1250-1310, Praha a Litomyšl 2002, s. 552-566. Je však třeba zmínit proti němu vystupující zemský patriotismus *Zbraslavské kroniky* i nenárodní koncepci kronik Karla IV., srv. NODL, Martin, *Nacionalismus a národní vědomí na počátku 14. století a Karlova snaha o bezkonfliktní obraz soužití zemských Čechů a Němců*, in: *Tři studie o době Karla IV.*, Praha 2006. Základní informace o formování národního vědomí v předhusitském období především GRAUS, František, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980.

⁷³ TADRA, Ferdinand, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 384.

⁷⁴ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 55; např. svědectví o Češích u diplomata a básníka Eustacha Deschampe, srv. např. NEJEDLÝ, Martin, *Poezie Eustacha Deschampe jako historický pramen 14. století*; in: *ČČH 96*, 1998, 1, s. 26–71.

⁷⁵ ŠMAHEL, F., *Idea národa*, s. 51.; srv. též KRAS, Paweł, *Český kacíř – husita*, in: NODL, Martin, ŠMAHEL, František, *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

projevil během pozdního středověku i v etnicky motivovaných *proprietates gentium*. Nejstarší výskyty Čechů v *proprietates* se však datují do dřívějších časů.

Cílem této kapitoly je analyzovat jednotlivé středověké *proprietates gentium* a jejich obraz Čechů. Jak v těchto starších seznamech národních vlastností Češi vystupují a jaké vlastnosti jsou jim přisuzovány? V jaké podobě se setkáváme se zmíněným stereotypem kacíře v *proprietates gentium*? Jak se navzájem seznamy vlastností národů textově a obsahově ovlivňovaly? A projevilo se nějak v *proprietates* nejen národní vědomí, ale i slovanská identita? V rozboru se pokusím představit některé z katalogů, jež se Čechy zabývají.

4.1 Češi ve starších katalozích národů

Jeden z nejstarších obrazů Čechů v *proprietates gentium*, který uvádí H. Walther ve svém soupisu, ukrývá nenápadná formulářová sbírka zřejmě z konce 13. století, uložená dnes ve Vatikánu.⁷⁶ Tento svazek obsahuje řadu drobných gramatických a rétorických textů, mezi nimi například excerpta z děl Jana z Garlandie. Nalézají se v něm též několik krátkých básnických skladeb. S ohledem na vztah rétorických učebnic a *proprietates* zmíněný v předchozí kapitole nás nemusí překvapit, že jedna z básní má podobu latinského veršovaného seznamu národních vlastností. Jedná se konkrétně o *Báseň o pokrmech a mravech různých německých národů*.⁷⁷ Výčet národů nám ilustruje, které všechny země spadaly podle autora pod „německé národy“ (*gentium Germanicarum*). Národy jsou v básni charakterizovány svými zeměmi, což je jev v *proprietates* velice běžný.

Hned v prvním řádku textu se setkáváme se zmínkou o Moravě (*Moravia*). Ta je vsazena do věty, v níž dle Walthera v jiných textech nacházíme spíše Polsko (*Polonia*).⁷⁸ Takovéto obměny nejsou ve sledovaných pramenech též nijak neobvyklé, autor mohl „vyměnit“ etnikum či zemi ať už z důvodu libozvučnosti, nebo aby lépe odpovídala záměru jeho sdělení. Řádek o Moravě nám sděluje pouze, že:

⁷⁶ rkp. Città del Vaticano, BAV, Borgh V. 200, f. 23v (dostupné online). Většina básně se nachází již na f. 23r. Viz obr. příloha č. 4.

⁷⁷ „*Carmen de escis et moribus diversarum gentium Germanicarum*.“ Tak je nazvána v informacích o digitalizátu na webu knihovny, viz <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Borgh.200>.

⁷⁸ WALTHER, H., *Scherz und Ernst*, s. 269, no. 44. Walther celý seznam rozdělil na jednotlivé verše, najdeme je proto v jeho soupisu odděleně.

„Morava živí lidi rozličného původu.“⁷⁹

Tato obecná věta, jež skladbu otevírá, by asi skutečně dávala větší smysl v kontextu Polska. Morava zde může být zařazena jen proto, že na rozdíl od Polska byla součástí německých zemí, alespoň v rámci širší Říše, a autor ji nechtěl opomenout. Báseň se z Moravy posouvá po směru hodinových ručiček napřed přes Rakousko (*Austria*), Bavorsko (*Bavaria*), Švábsko (*Suevia*), Franky (*Franconia*), Hesensko (*Hassia*) a oblast Porýní u Špýru (*Circa Spiream Rhenus*) a Utrechtu (*Traiectum*) až do Flander (*Flandria*), Brabantska (*Brabant*), Holandska (*Hollandria*) a Fríska (*Frisia*), odkud se vrací přes Vestfálsko (*Westphalia*), Sasko (*Saxonia*), Durynsko (*Thuringi*) a Míšeňsko (*Misna*) až do Čech, kde se báseň uzavírá. V tomto explicitu se však na rozdíl od zbytku básně nepíše o zemi, ale přímo o typizovaném příslušníkovi českého národa (*Bohemus*). Praví se zde:

„Hlupák, černý, bázlivec a piják, takový je Čech.“⁸⁰

Tento kritický verš je zřejmě ještě staršího původu, o jeho rozšíření svědčí, že jej v nějaké podobě nalzáme i v dalších seznamech. Zařazení Čecha do výčtu německých, či spíše „říšských“ národů, představuje obdobný případ jako věta o Moravě. Sám dotyčný katalog národů je pak vzácným příkladem výskytu Čechů v *proprietas gentium* jiného než středoevropského původu. Formulářová sbírka, která jej obsahuje, totiž vznikla pravděpodobně v Avignonu.⁸¹

V dalších dochováních této charakterizace Čecha nacházíme jen málo proměn, s výjimkou drobné změny slova „černý“ (*niger*) na „tmavý“ (*fuscus*).⁸² S charakteristikou Čechů jako zbabělců se setkáme i v dalších seznamech, stejně jako s jejich náklonností k alkoholu. To dokládá především oblíbená slovní hříčka pravděpodobně středoevropského původu, jež v překladu zní asi takto:

„Právem je Čech nazýván po býku a myši: pije totiž jako býk a krade jako myš.“⁸³

⁷⁹ „Diversi generis homines Moravia nutrit.“

⁸⁰ „Insulsus, niger, timidus bibulusque Bohemus“, WALTHER, H., *Scherz und Ernst*, s. 277, no. 98.

⁸¹ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 55.

⁸² WALTHER, H., *Scherz und Ernst*, s. 287, no. 166.

⁸³ „Est quasi bos et mus de iure dictus Bohemus: Bos ad potandum, mus ad furtum faciendum.“ Tamtéž, s. 270, no. 49.

Tento veršík, pracující s pro středověk typickou falešnou etymologií, si pohrává s podobností latinských slov pro býka a myš (*bos et mus*) a latinského jména Čecha (*Bohemus*). Přirazování charakteristik národům na základě etymologie není ojedinělé. Analogické příklady, v nichž je občas těžké najít hranici mezi posměšnou etymologií a zcela nepokrytou parodií,⁸⁴ najdeme i mimo středoevropský region. Dobře je to vidět na příkladu satirického tvrzení o Angličanech, kde se uvádí, že „Angličan je jako anděl“⁸⁵ na základě podobnosti slov *Anglicus* a *angelus*. Obdobně pak byli třeba obyvatelé hanzovního města Rostock (*Rostockienses*) označováni za sedláky či venkovany (*rusticus*),⁸⁶ nebo Paříž a její obyvatelé (*Parisius*) ironicky připodobňováni k ráji (*paradisus*).⁸⁷ Autorita etymologické tradice, z níž byly usuzovány vlastnosti národa, vychází z děl Isidora Sevillského. Dodejme, že obdobné hříčky z češtiny se slovem „Čech“ nejsou známy.⁸⁸

Rozšíření podobenství Čecha s býkem a myší je doloženo od 14. století a vzniklo zřejmě v německých zemích. Hojný výskyt v rukopisech především 15. století dokládá jeho velkou popularitu. Zároveň nám i dokládá souvislost *proprietas* s rétorickými či jazykovými příručkami. Jedna z variant tohoto verše se s menšími proměnami nachází kupříkladu v rukopisu tzv. *Vokabuláře starého školského mistra* (*Vokabular des alten Schulmeisters*), uchovávaném dnes v Basileji.⁸⁹ Na tomto příkladě lze pozorovat, jakým způsobem se na sebe rozličné průpovídky o národech mohly vázat. U hesla *Bohemus* totiž ve vokabuláři čteme kromě slov o býku a myši též nám známý starší popis Čecha jako hloupého, černého, bázlivého opilce, a to ve zcela nezměněné podobě.⁹⁰ *Vokabulář starého školského mistra* je sám variantou staršího latinsko-německého vokabuláře, známého jako *Vocabularius ex quo*, vzniklého v první polovině 15. století. Šlo o nejpoužívanější slovníkové dílo v německých zemích pozdního středověku. Na rozdíl od něj jsou ve *Vokabuláři starého školského mistra* oproti latině upozaděna německá vysvětlení pojmů. Z jejich srovnání též vyplývá, jak nahodile a porůznu byly *proprietas* do

⁸⁴ Tamtéž, s. 293.

⁸⁵ „Anglicus angelus est“, tamtéž, s. 266, no. 16.

⁸⁶ „Rostockienses enim rusticus esse solet.“ Tamtéž, s. 284, no. 148.

⁸⁷ „Sicut Parisius est divitibus paradisus“ – 285, no. 159

⁸⁸ GRAUS, F., *Die Nationenbildung der Westslawen*, s. 169.

⁸⁹ Rkp. Basel, Universitätsbibliothek, F IV 4, f. 35r. Viz obr. příloha č. 5

⁹⁰ „Insulsus niger timidus bibulusque Bohemus. Est quasi bos et mus de iure dictus Bohemus: bos a potando, mus furtum continuando.“ Srv. WALTHER, s. 270, no. 49.

spisků zapojovány. *Vocabularius ex quo* v prvotisku z konce 15. století totiž žádná pořekadla týkající se Čechů neobsahuje.⁹¹

Jak vypadaly proměny a vzájemné prorůstání jednotlivých obrazů v *proprietales* můžeme vidět nejen na úryvku z anonymního *Descriptio*, jenž byl zmíněn v samém úvodu této práce a který ze slovní hříčky uchoval jen její polovinu, týkající se býka, patrné to je i na dalším katalogu, který uvádí S. Kot. Je patrné, že alespoň částečně obsahově navazuje na skladbu z výše uvedené formulářové sbírky ze 13. století, u některých národů, o nichž vypráví, reprodukuje obdobné obrazy. Tak například je zde již Polsko přiřazeno k verši, jehož variantu *Báseň o pokrmech a mravech* přisuzovala Moravě.⁹² Nachází se v tzv. *Rukopisu miscellanei ze Sterzingu*, jak o něm hovoří ve své edici I. Zingerle.⁹³ Kodex o 61 foliích obsahuje především písňové skladby i se zápisem notace či texty na výuku metriky. Zingerle i S. Kot, který z jeho edice vychází, rukopis zřejmě tyrolské provenience datují do konce 14. století. Tato datace je však problematická z hlediska námi sledované pasáže, vyvedené v hlavním textu formou tzv. leoninských veršů:

„Čech je veliký bezbožník, smilník a piják. Jako býk je v pití, jako myš na útěku.“⁹⁴

Při úvaze nad datací se zdá podivné označení Čecha jako bezbožníka. Takové charakteristiky sice v *proprietales* nacházíme velice hojně, jde však zpravidla o reakci na husitskou herezi, jež se objevuje v písemnostech až počátkem 15. století, do té doby bývá zbožnost Čechů obecně spíše oceňována.⁹⁵ Z mého pohledu pravděpodobnější dataci navrhuje M. Zimmermann ve své edici básnických skladeb v rukopisu ze Sterzingu. S odkazem na starší bádání, z rozboru písní a též s poukazem na některá pořekadla v kodexu, jež se snad odkazují na papežskou volbu Alexandra V. na koncilu v Pise roku 1409, se Zimmermann domnívá, že

⁹¹ Heidelberg, Universitätsbibliothek, D 9877; „Bohemus“, „Bohemia“ f. 21r.

⁹² „divisos generum homines Polonia nutrit“, viz výše.

⁹³ ZINGERLE, Ignaz Vinzenz, Bericht über die Sterzinger Miscellaneen-Handschrift, in: *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, Wien 1867, 54, s. 293–340. Též KOT, S., *Old International Insults*, s. 187.

⁹⁴ „Incredulus magni cupidus bubulusque (sic!) Bohemus, bos ad potandum, mus ad furtum faciendum.“ ZINGERLE, I. V., *Bericht*, s. 317. Zřejmě starší verzi, ještě bez charakteristiky bezvěrce, uloženou v Mnichově, uvádí GRAUS, F., *Die Nationenbildung der Westslawen*, s. 169.

⁹⁵ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 55.

sterzinský rukopis byl sepsán v první dekádě 15. století.⁹⁶ Znamenalo by to však, že musel vzniknout takřka souběžně s pisánským koncilem a že se k tvůrci těchto řádků donesly některé pomluvy o Češích, jež po vyhlášení Dekretu kutnohorského a následném „počeštění“ pražské univerzity šířili odešlí mistři (a studenti), kteří se po odchodu z Prahy usadili na nově založené lipské univerzitě nebo na univerzitách v Heidelbergu, Krakově, Vídni či Erfurtu.⁹⁷ Protože samotný spor mezi univerzitními národy v Praze byl ještě přiziven právě otázkou postoje vysokého učení k účasti Václava IV. na koncilu v Pise, obraz Čechů jako bezbožníků by se tak zdál celkem přirozený. Zkazky o Češích by se však musely k uchu autora textu donést podivuhodnou rychlostí. O pozdější přípisek jít patrně nemůže, nejde o poznámku na okraji strany, výčet národů je součástí hlavního textu. Pokud by rukopis vznikl již před rokem 1409, zmínka o české bezbožnosti by představovala v kontextu dalších *proprietates* celkem výjimečný jev. Že se však v reakci na konkrétní politickou situaci v lidové slovesnosti ojedinele mohly šířit pochyby o české pravověrnosti, uvádí např. O. Vodička.⁹⁸

Zbytek verše už příliš překvapivý není. Ačkoliv zde není použita celá slovní hříčka s býkem a myší, ale jen její část, obraz českého opilství se zde opět objevuje. Nové je označení za smilníka, jež ale může jednoduše souviset s přisuzovanou bezbožností. Heretikům, jinověrcům či pohanům byly barbarské rysy přisuzovány tradičně, což jejich negativní charakteristiku narativně jen posilovalo.⁹⁹

Dosud jsme se s *proprietates* setkávali jen jako s pevnou součástí textu, jde však o pramen mnohem tvárnější, především skrze souvislost s ústní slovesností. Není proto neobvyklé, že některé *proprietates* nacházíme v podobě glosy vepsané do jiného díla či jako poznámku, kterou si poznamenal písař na okraj strany, nebo ji spěšně zapsal na přídeští kodexu. To je případ rukopisu uchovávaného v Knihovně Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze.¹⁰⁰ Svazek z 15. století obsahuje spisky Jana z Garlandie, ale i třeba lékařské recepty. Na zadním přídeští, zhusta pokrytém

⁹⁶ ZIMMERMANN, Manfred, Die Sterzinger Miszellen-Handschrift. Kommentierte Edition der Deutschen Dichtungen, in: *IBK, Germanistische Reihe*, Innsbruck 1980, 8, s. 18-21.

⁹⁷ ŠMAHEL, František, *Idea národa*, s. 51.

⁹⁸ VODIČKA, Ondřej, „Co Čech, to kacír.“ Obraz Čechů v kronikách německých měst v době husitské, in: *Kacíři, barbaři, nepřátelé*, s. 138.

⁹⁹ Např. BAŽANT, Vojtěch, Husité, Turci a pravá víra u Aenea Silvia Piccolominiho, in: *Kacíři, barbaři, nepřátelé*, od s. 224.

¹⁰⁰ Rkp. Praha, APH-KMK, O 57; katalogový záznam: PATERA, Adolf, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské, 2. F-P*, Praha 1922, no. 1641.

různými poznámkami i čmáranicí, na níž zřejmě zkoušel písař svůj brk,¹⁰¹ se nachází i jeden z katalogů národů, jež uvádí Walther. Ten v sobě nese ukázkovou charakteristiku Čecha odvozenou od býka a myši, kterou jsme viděli již dříve. Katalog obecně hovoří o mravech a víře středoevropských národů, Poláků, Prusů, Lužičanů, Čechů, Rakušanů, Moravanů a Uhrů. Zatímco Rakousy jsou připodobňovány k vychloubačné kurtizáně, verš o Uhrách zpochybňuje uherskou upřímnost i katolickou víru a jeho část se nápadně podobá jinému pořekadlu o Angličanech.¹⁰² O Moravě je zde pak řečeno:

„Vždy je snadno ošálena zbožná Morava.“¹⁰³

Ani v kontextu celého seznamu však není u této pasáže příliš jasný její smysl, je možné, že byla původně součástí většího celku. Takto však pouze můžeme spekulovat, že se zde oceňuje moravská zbožnost (*devota*), od níž je však možné Moravany odlákat či „ošálit“.

Podobenství s býkem a myší není jediným dokladem sklonu k pijáctví a ke zločinu, který o Česích *proprietas gentium* uvádějí. Svědčí o tom další pořekadlo, jež, zařazeno do *Básně o zkaženosti kléru a neřestech různých národů*,¹⁰⁴ uvádí:

„Češi jsou zbabělí zloději a neukojitelní násoskové,
Moravané jsou věrolomní a nejsou ani odvážní.“¹⁰⁵

Toto dvojverší je opět součástí rozsáhlejšího výčtu národů. Ukrývá se v drobném kodexu, též patřícím Metropolitní kapitule v Praze. Pochází z 15. století a obsahuje filozofické i teologické texty, například části děl sv. Augustina a Órigéna. Katalog národů v něm se nápadně podobá jinému seznamu, ovlivněnému žánrem vagantské

¹⁰¹ Tzv. *Federprobe*.

¹⁰² O Rakušanech: „Austria iactatrix, meretrix, turpissima rerum. Candida leccatrix, ibi nulla fides neque verum.“ O Uhrech: „Quando dicit „Ave“, sicut ab hoste cave!“; WALTHER, s. 272, no. 67. Podobné tvrzení o Angličanech z traktátu *Proprietatis Anglicorum* uvádí Vybíralová: „Si tibi dicat ave, sicut ab hoste cave“, VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 49. Připodobňování k nevěstce se netýkalo jen Rakous, ale např. i Čechů, srv. URBÁNEK, Rudolf, *České dějiny III.*, část 1., *Věk poděbradský*, Praha 1930, s. 42.

¹⁰³ „Decipitur leviter devota Moravia semper.“ WALTHER, s. 272, no. 67.

¹⁰⁴ „Versus de corruptione cleri et de vitiis diversarum nationum“, PATERA, Adolf, PODLAHA, Antonín, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské, I. A-E*, Praha 1910, no. 701.

¹⁰⁵ Rkp. Praha, KPMK, D 131/1, f. 80r-80v; „Boemi fures timidi bibuli voraces, Moravi viri perfidi nec tamen audaces.“ Též WALTHER, s. 267, no. 26.

(žákovské) poezie, do níž lze část rozsáhlejších veršovaných *proprietates* rovněž zařadit. Oproti tomuto „druhému“ seznamu, uváděnému Waltherem, pražský exemplář vykazuje celkem zásadní proměny ve výběru i pořadí slov, jež ovlivňují celkové vyznění veršů. Zatímco v kapitulním rukopisu čteme o „věrolomnosti“ nebo „proradnosti“ Moravanů, ve starším seznamu jsou označeni za „marnotratné“.¹⁰⁶ Oproti tomu v případě Čechů jsme v obou seznamech svědky stabilního stereotypu opilců a zlodějů. Vztah k pití a jídlu se v seznamu ale tematizuje i u jiných národů.¹⁰⁷

České opilství dokládá ještě jeden ironický verš, který se formou neváže na žádný z předešlých výčtů *proprietates*. Hans Walther k němu neuvádí mnoho podrobností, jeho znění však naznačuje, že musel vzejít z jazykového kontaktu s českým prostředím. Práví se v něm přibližně toto:

*„Pokud bys byl živ v čase jara či zimy, říkal bys po českém způsobu především: nalij!“*¹⁰⁸

Slovo „nalij“ je přitom v latinském textu uchováno ve fonetickém přepisu českého slova, tedy „nali“. Z verše se dozvídáme, že pro Čecha je vhodná doba k pijáctví prakticky po celý rok. Ačkoliv však je tato charakteristika Čechů velmi častá, nejde o české specifikum. Osočení z alkoholismu nebo otázka vztahu k pití a jídlu představují v *proprietates* jeden z nejběžnějších důvodů k posměškům i moralitám. Často je prisuzován Němcům, Rakušanům, Polákům a jiným „severním národům“. Jako jeden příklad uveďme verš tupící Němce (*Germani*), Angličany (*Angli*) a Francouze-Galy (*Galli*):

*„Ty, Němče, piješ přes míru, ale jíš střídmě; ty nepiješ, Angličane, avšak přes míru jíš; Gale, ty piješ i jíš, jak se má.“*¹⁰⁹

¹⁰⁶ „Moravi viri prodigi, non tamen audaces“, WALTHER, s. 282, no. 143.

¹⁰⁷ WEEDA, Claire, *Ethnicity in Medieval Europe*, s. 176.

¹⁰⁸ „Tempore vernali si vixeris aut hiemali, more Bohemali dicas super omnia: nali!“ WALTHER, s. 289, no. 177.

¹⁰⁹ „Tu, Germane, bibis, comedis non; non bibis, Angle, sed comedis; comedis, Galle, bibisque bene.“ Tamtéž, s. 290, no. 181.

V některých případech lze vysledovat i určitou hierarchizaci pokrmů, za níž lze předpokládat vliv antické klimatické teorie. Jižní pokrmy a nápoje, jmenovitě olivový olej a víno, jsou v různých skladbách nadřazeny těm ze „Severu“, tedy máslu a pivu. Právě svým vztahem k máslu jsou v *proprietas* charakterizováni třeba Bretonci, u piva platí totéž o Normanech.¹¹⁰

Je těžké určit, co způsobilo charakterizaci Čechů jako zlodějů, jsou to však ve střední Evropě právě oni, komu se zlodějství nejčastěji přisuzuje, možná již od 13. století. Roku 1308 se v anonymním *Popisu východní Evropy (Descriptio Europae Orientalis)*¹¹¹ francouzské provenience objevuje informace:

„Všichni Češi jsou velcí a pečliví zloději.“¹¹²

O náchylnost ke zlodějství, k němuž Čecha předurčují nejen vlastnosti myši, se však především v 15. století dělí s Polákem. Ten se v postavení zloděje objevuje hlavně v dílech Němců z Polska či z Říše.¹¹³ Sama otázka národnosti a původu autora, stejně jako prostředí, jež ovlivnilo jeho světonázor, představuje jeden z problémů, s nímž se při studiu katalogů národních vlastností setkáme. Často nám však autor pomůže sám. V rukopisu Národní knihovny ČR, vzniklém někdy ve druhé čtvrtině 15. století, najdeme opět rétorické spisy. Vedle nich je zde uveden seznam, který hovoří o národech střední a východní Evropy. Přiřazuje k nim ženská substantiva, jež jsem pro snazší čtení přeložil do češtiny pomocí přídavných jmen.

„Hříšná Litva, pomlouvačná Rus, hrabivé Uhry, statečné Polsko, lstivá Morava, vychloubačné Čechy, uchvatitelské Sasko, zlodějské Mazovsko.“¹¹⁴

K seznamu pak ještě autor přidal výčet čtyř měst. Kromě Paříže a Bologni, kde autor zřejmě studoval, je uveden též Krakov a, překvapivě, malé městečko jménem

¹¹⁰ WEEDA, C., *Ethnicity in Medieval Europe*, s. 144.

¹¹¹ KOT, s. 198; *Anonymi descriptio Europae Orientalis "Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia" anno MCCCVIII exarata*, ed. a přel. GÓRKA, Olgierd, Kraków 1916, s. 59.

¹¹² „Omnes Boemi sunt magni et subtiles fures“ KOT, tamtéž. V *Descriptio* se též o Česích říká „non sunt bellicosii.“

¹¹³ O tomto a dalších obrazech především GRABSKI, Andrzej Feliks, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV-XV w.*, Warszawa 1968, passim, shrnutí s. 450.

¹¹⁴ Rkp. Praha, NK ČR, XIV G 4. „Peccatrix Lituania, calumpniatrix Russia, rapax Ungaria, audax Polonia, mendax Moravia, iactatrix Bohemia, usuratrix Saxonia, spoliatrix Masovia.“ V rukopisu se mi bohužel nepodařilo dohledat foliaci.

Wiślica severně od Krakova.¹¹⁵ Takovéto zprávy nám mnohdy odhalují stopy po původu či alespoň rozhledu autora *proprietates gentium*. Jeho národnost je celkem jistá podle výše uvedeného seznamu. Všechny země se dočkaly negativních charakteristik s výjimkou Polska. Dle Kota se autor ve své skladbě inspiroval obdobnými katalogy pro státy západní Evropy, kde podobné charakteristiky má například Anglie nebo Francie.

Obdobným způsobem můžeme poznat tentokrát českou provenienci moralizujícího seznamu národů vycházejícího ze starých západních *proprietates*, v němž se zřejmě projevilo etnické národní uvědomění pozdně středověkého písaře.¹¹⁶ Český autor při přepisování katalogu cizího původu neváhal zapsat charakteristiky ostatních národů. U svého národa však patrně negativní charakteristiku nezapsal a nechal místo na listu volné. Seznam ve formě *priamelu*, o níž byla řeč již v minulé kapitole, v rukopisu z 15. století, dnes uloženém v Dolném Kubínu na Slovensku, proto vypadá takto:

„*Sláva Řeků. Závist Římanů. Síla Němců. Zuřivost Franků. Nádhera Španělů. Přepych Saracénů. Hrubost Židů. ... Čechů. Krutost Uhrů. To je zkázou každého z nich.*“¹¹⁷

Jiný seznam nám nabízí alegorické srovnání spíše jednotlivých zemí s ženskou krásou. Shodou okolností se vyskytuje opět v nám již známém rukopisu ze Sterzingu.¹¹⁸ Není ovšem psán v latině, ale ve střední horní němčině. Ve výčtu se uvádí jednotlivé části těla, z nichž se před čtenářem postupně poskládá obraz překrásné dámy, jež je dohromady personifikací dobrých vlastností evropských národů. V celkem dlouhém výčtu najdeme například „rudá ústa v Prusku zakvetlá“,

¹¹⁵ KOT, s. 197.

¹¹⁶ O emancipaci českého živlu a zesílení národního citění ve městech již před husitskou revolucí např. MEZNÍK, Jaroslav, Národnostní složení předhusitské Prahy, in: Sborník historický, Praha: Historický ústav ČSAV sv. 17, (1970), s. 5-30; též o tom MUSÍLEK, Martin, *Patroni, klienti, příbuzní: sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015. O kulturním ohledu a hledisku státní politiky též NODL, M., *Nacionalismus a národní vědomí*.

¹¹⁷ Rkp. Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica, C 3/45, f. 69v.; srv. SOPKO, Július, ed., *Codices Latini Medii Aevi Bibliothecarum Slovaciae*, Martin 1981; „Gloria Grecorum, Invidia Romanorum, Fortitudo Teutonicorum, Ferocitas Francorum, Pompa Hispanorum, Luxuria Sarracenenorum, Duricia Iudeorum, ... Bohemorum, Crudelitas Ungariorum, est destructio singulorum.“ O tomto katalogu se zmiňuje též WEEDA, C., *Images of Ethnicity*, s. 168. Kot ani Walther jej neuvádějí.

¹¹⁸ ZINGERLE, I. V., *Bericht*, s. 321; pozdější verze tohoto seznamu je dle Kota uložena v Mnichově a vykazuje určité odlišnosti.

„dvě jasné oči tady odtud, ze Saska“, „dobré srdce ze Sedmihradska“ či „zadek z Polska“. Čechy zde dostávají důstojné místo na samém začátku básně, kde autor uvádí, že by vybral:

„*Hlavu z Prahy, z Čech.*“¹¹⁹

Tato volba pravděpodobně souvisí s pověstí Prahy jako centra Svaté říše římské za vlády Karla IV. a též jeho syna Václava do jeho sesazení kurfiřty roku 1400.¹²⁰ Ať již tedy rukopis pochází z konce 14. nebo začátku 15. století, tento obraz byl pravděpodobně ještě dozvukem rozvoje města. Není ostatně vyloučeno, že se tradoval a přepisoval i před vznikem dotčeného rukopisu.

Jiná moralizující skladba se nevěnuje pouze národům, dotýká se spíše světských i církevních zlořádů:

„*Lačnost tuláků, lupičská almužna, uherská víra, přátelství Čechů, pýcha mnichů, rej jeptišek, řeč Židů – málokdy se dostanou do království nebeského.*“¹²¹

Tato průpovídka je další ukázkou *priamelového verše*. Češi, Uhři a Židé se zde ocitají ve společnosti hříšníků, jež charakterizuje jejich neskromnost, pýcha a nenasytlost. Jako hřích, který může člověku zabránit v cestě k posmrtné blaženosti, se tu staví i přátelství s Čechy, což je možno vidět v kontextu české hereze. Za zmínku též stojí, jak jsme už mohli několikrát vidět, že předmětem kritiky je i víra v Uhrách.¹²² Nedosahuje však rozšířením ani zdaleka zkazkám o „českých kacířích“.

H. Walther zmiňuje verš, týkající se Čechů, který uvádím pro úplnost na závěr tohoto oddílu. Nejde totiž ve skutečnosti o seznam národů a nenalezl jsem žádný doklad spojitosti s jinými seznamy nebo literárními díly, do časového vymezení oddílu však spadá a poskytuje zajímavou reflexi mezinárodních vztahů. Nachází se

¹¹⁹ „Von Prag ein hawpt aus Pehamland.“ KOT, s. 193.

¹²⁰ Obširně na toto téma například SPĚVÁČEK, Jiří, *Václav IV., 1361–1419*, Praha 1986, kap. V: Ztráta římské koruny a její příčiny [1396–1400], s. 259–317. O Karlově zakladatelské činnosti například BOBKOVÁ, *VDZKČ IV. a*, od s. 486; o rozvoji univerzity též ČORNEJOVÁ, Ivana, SVATOŠ, Michal, *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl 1., 1347/48-1622, Praha 1995.

¹²¹ „Jeiunia vagorum, elemosina raptorum, fides Ungarorum, amicitia Bohemorum, superbia monachorum, chorea monialium, oratio Judeorum, raro penetrant regna celorum.“ WALTHER, s. 178, no. 102.

¹²² Další příklady URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 83.

opět v jednom z rukopisů Knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, na počátku veršové skladby. Kodex pochází ze 14. století a obsahuje mnoho krátkých básní, ale též i text *O králi Janovi zabitém v anglické válce*.¹²³ Tomuto dílu básně předchází a zřejmě s ním souvisí:

„Národ český prý zlořečí národy anglické, neboť jejich (anglický) hanebný král zabil jejich (českého) krále.“¹²⁴

Dle datace i kontextu je jasné, že „zabitým králem“ se myslí Jan Lucemburský, který zemřel roku 1346 v bitvě u Kresčaku. Ačkoliv jde tedy o zajímavou veršovou skladbu, jež reflektuje z hlediska rukopisu celkem nedávnou historii, seznamem národů není. Vlastnosti „hanebného“ (*impius*) krále Angličanů jsou zde však přesto jasně patrné. Je otázka, nakolik bylo sdělení verše záznamem o obecném názoru, či bylo spíše motivováno autorským záměrem. O pár dekád později se nicméně dění v Čechách a Anglii setkává znovu, především v důsledku kulturní výměny, jež nastala po sňatku anglického krále Richarda II. s českou princeznou Annou a jež je spojeno s šířením učení Johna Wycliffa.¹²⁵ Následky této výměny se projeví i v katalogích seznamů, jak uvidíme v následujícím oddílu.

4.2 Češi jako kacíři ve veršových skladbách 15. století

Dosud jsme se zaobírali jen těmi texty, jež si braly na mušku český vztah k jídlu a pití, jeho náchylnost ke zločinu a krádežím, jeho zbabělost či hloupost, sledovali jsme též, jak se navzájem tyto obrazy propojovaly v různých *proprietates* a jak do nich vstupovala středověká etymologie. Jen okrajově jsem se však zatím dotkl otázky české hereze a vztahu Čechů k víře, jak je zvenčí nazíraly katalogy národů. Od 15. století totiž i z kvantitativního hlediska obraz Čecha jako kacíře, ať samotný, nebo zkombinovaný se staršími obrazy, v *proprietates gentium* převažuje.¹²⁶ Jde

¹²³ Rkp. Praha, KPMK, M 130, f. 48r; PATERA, A., *Soupis rukopisů*, no. 1491: „De rege Johanne occiso in Angliae bello“.

¹²⁴ „Gentibus Anglorum maledicat gens Boemorum, nam necat ipsorum regem rex impius“, WALTHER, no. 71. Hans Walther zde uvádí, že se k němu nedostala z Prahy objednaná fotokopie tohoto verše, tudíž mohl vycházet pouze z Paterova katalogu. Uvádí proto nesprávně foliaci zprávy o vztahu Čechů a Angličanů. Nejde o f. 47v, jak píše Walther, ale až o folio následující, f. 48r.

¹²⁵ Z široké literatury k tomuto tématu alespoň GHOSH, Kantik, SOUKUP, Pavel (edd.), *Wycliffism and Hussitism. Methods of Thinking, Writing, and Persuasion, c. 1360 – c. 1460*, Turnhout 2021; též VAN DUSSEN, Michael, *From England to Bohemia: Heresy and Communication in the Later Middle Ages*, Cambridge 2012.

¹²⁶ Mnohé příklady uvádí např. URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 3–87.

navíc o obraz velice vytrvalý, málo proměnlivý a široce rozšířený, z hlediska své stability v rámci ostatních seznamů ctností a neřestí národů představuje výjimku.¹²⁷ Obavy z vojenského nebezpečí i českého kacírství v dobách husitských válek posílily onen už po roce 1409 šířený obraz Českého království jako kacírské země.¹²⁸ Zdá se, že se tyto obavy udržely dlouho i v ústní podobě napříč křesťanskou společností a občas, již zcela odtrženy od svého původního významu, přežívaly místy ještě i v 18. století. Dokládají to právě *proprietates* z doby novověku.

Obraz Čechů jako kacírů se šířil dlouhodobě, a to dokonce i v době reformace mezi protestanty.¹²⁹ Stal se tak běžným, že už koncem 15. století kastilský kronikář Diego de Valera píše zcela bez vysvětlení: „*Když se v Čechách rozšířila hereze.*“¹³⁰ Zcela obdobně to poznamenává již o několik desetiletí dříve též cestovatel Pero Tafur při návštěvě Prahy, který rovněž uvádí rysy české pověřivosti, především u žen.¹³¹ Ve francouzském prostředí pak přímo výzvu k tažením proti českým kacírům nacházíme v *Knížce žalárních veršů* Jeana Régniera.¹³² Zamlčení kacírství italským humanistickým kronikářem Antoniem Bonfinim, žijícím v 15. století, pak představuje spíše výjimku.¹³³

S Čechem jako „velikým bezbožníkem“ jsme se již setkali. V předešlé kapitole jsme též viděli *priamel*, který zavrhoval mj. „zbožnost v Čechách“ (*religiositas in Bohemia*).¹³⁴ U *priamelů* nyní ještě zůstaňme, protože v této rozšířené veršové formě nacházíme řadu výtek stran víry u Čechů, jak dokládá kupříkladu tento seznam:

„*Zbožnost v Itálii, chudoba v Benátkách, nenasytnost Němců, náboženství v Čechách, víra v Uhrách, skromnost v Rakousích, moravská strava,*¹³⁵ *pivo*

¹²⁷ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 60.

¹²⁸ Např. URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 7.

¹²⁹ KOT, s. 202.

¹³⁰ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 57.

¹³¹ PERO TAFUR, *Skutky a cesty*, MAREŠOVÁ, Jaroslava, SVÁTEK, Jaroslav, (edd.), Praha 2023, s. 201–202.

¹³² NEJEDLÝ, Martin, „Češi jsou takoví kacíři, že i Syřanů si vážím víc“. Knížka žalárních veršů Jeana Régniera a její protihusitský osten, in: NOVOTNÝ, Robert, ŠÁMAL, Petr, *Zrození mýtu*, Praha 2011, s. 248.

¹³³ MACĚK, Josef, *Jagellonský věk v Českých zemích, 1471-1526*, 3-4, Praha 2002, s. 541.

¹³⁴ Viz pozn. 64.

¹³⁵ Protože pojem „Marchia“ může označovat jakoukoliv „marku“, není jasné, zda označuje Rakouské markrabství, Markrabství moravské či třeba Novou marku braniborskou. Uvádím

v Erfurtu, mravní čistota v Bavorsku, prostota ve Švábsku, pravda ve Slezsku, rady z Rusi,¹³⁶ věrnost Prusů, most v Polsku, krásná žena v Etiopii – to vše nestojí za nic.“¹³⁷

V porovnání se starším seznamem¹³⁸ se zde namísto „štěstí v Polsku“ (*foelicitas*¹³⁹ *in Polonia*) objevuje „most v Polsku“ (*pons in Polonia*). Toto spojení se v priamelových *proprietas gentium* postupně uchytilo natolik, že je potkáváme po několik staletí v latině, polštině, němčině, češtině, ale dokonce i angličtině, většinou však až třeba v 17. století.¹⁴⁰ Naopak „české náboženství“ (*religio in Bohemia*) je ve výčtu věcí, jež nestojí za nic, nezměněno. Pro ilustraci, jak časté jsou tyto katalogy, jak jsou si blízké a jak drobné jsou změny v nich, uveďme ještě jeden seznam, který nalézáme ve Waltherově soupisu:

„Zbožnost v Itálii, pravda v Uhrách, pokora v Rakousích, mravní čistota v Bavorsku, chudoba v Benátkách, krásné ženy Etiopie, náboženství v Čechách, štěstí v Polsku, chléb v Kolíně,¹⁴¹ opilství v Sasku, štěstí v Durynsku, milníky ve Vestfálsku, prostota ve Švábsku, židovský jazyk,¹⁴² pivo v Erfurtu – to vše nestojí za nic.“¹⁴³

Ne vždy jsou však *priamel*y takto názorné. Mnohdy si pohrávají s různými personifikacemi a symboly, jež alegoricky vyjadřují dle autora typické vlastnosti určitých národů. Patrné je to v následujícím seznamu národních *proprietas*. Je

Moravu, protože Rakousy už jsou bezpečně jednou v seznamu zmíněny (Austria). Morava je ostatně, jak je vidět na dalších příkladech, ve středoevropských seznamech uvedena celkem hojně.

¹³⁶ Ačkoliv je název Ruthenia obecně dnes používán spíše pro území Rusínů (Rutheni) mezi dnešním Polskem a Ukrajinou, původní latinský termín označoval slovanské oblasti východní Evropy a souvisel s názvem Kyjevské Rusi. Protože není zcela jasné, zda autoři seznamů měli na mysli přímo ruský stát nebo spíše rusínské etnikum, překládám raději seznam neutrálnějším toponymem „Rus“.

¹³⁷ „Devotio in Italia, paupertas in Venecia, Alemanorum ieiunia, religio in Bohemia, fides in Ungaria, humilitas in Austria, cibaria in Marchia, cervisia in Herefordia, castitas in Bavaria, simplicitas in Suevia, veritas in Slesia, Ruthenorum consilia, Pruthenorum homagia, pons in Polonia, formosa mulier in Ethiopia, nichil valent hec omnia.“ KOT, s. 203–4.

¹³⁸ Viz pozn. 64.

¹³⁹ Sic!

¹⁴⁰ KOT, passim.

¹⁴¹ Kolín nad Rýnem (Colonia).

¹⁴² „Glosa Judaica“ – al. glossa - ve významu „poznámka“ či „vysvětlení“ by zde nedávalo slovo smysl, jeden z možných významů je též latinské synonymum pro „řeč“ (lingua).

¹⁴³ „Devotio in Italia, veritas in Ungaria, humilitas in Austria, castitas in Bavaria, paupertas in Venetia, formose mulieres in Ethiopia, religiositas in Bohemia, felicitas in Polonia, panis in Colonia, ebrietas in Saxonia, felicitas in Thoringia, miliaria in Westfalia, simplicitas in Suevia, glosa Judaica, cerevisia in Erfordia, nihil valent per omnia.“ WALTHER, s. 269, no. 43.

na něm též vidět, že ne všichni autoři 15. století si u těchto skladeb příliš lámali hlavu s vybranými slovy:

„*Polský most, český mnich, rakouský voják, uherská zbožnost, bavorská jeptiška, anglická (nebo česká) víra, židovský půst – to vše má cenu mrvy.*“¹⁴⁴

Polský most se především v polských *proprietates* ocitá často na prvním místě, jeho stálým doprovodem se však stává též český mnich (*monachus Bohemicus*), reprezentující v seznamech nedůvěryhodnost české zbožnosti 15. století v kontextu hereze. V této, ale i v dalších skladbách, je též patrná znalost souvislosti českého husitství s učením Johna Wycliffa, jak pozorujeme u zmínky „anglické nebo české víry“ (*fides anglica vel bohemica*). S odkazem na wycliffismus je ostatně předmětem kritiky v některých případech i zbožnost Angličanů, což je samozřejmě záležitost 14. století. Dokládá to jeden text ze 16. století, zprostředkovávající mnohem starší báseň, jež Angličanům vytýká odpadnutí od víry (*a fide deviatio Anglicorum*), zatímco u Čechů se o otázce víry neříká nic, zato je kritizován jejich „přepych, od přírody vrozená opovážlivost a neposlušnost“ (*Luxus, confidencia proprii ingenii et inobediencia Bohemorum*).¹⁴⁵ Báseň patrně vznikla v době, kdy ještě obraz české hereze nebyl v Evropě znám. Výtek ohledně zbožnosti se kvůli spojení s Čechy v rámci soustátí Koruny české však v nejednom seznamu dostává i Moravanům:

„*Polský most, moravský mnich, rakouský voják, bavorská jeptiška, česká víra, italská zbožnost, pruské sliby, rady z Rusi, německý půst – to vše má cenu mrvy.*“¹⁴⁶

Zatímco u Čechů je zde odsuzována jejich „víra“ (*fides*), stejně jako v různých *proprietates* rozšířená italská „zbožnost“ (*devotio*), v níž můžeme spatřovat kritický osten vůči papežství a italskému kléru, Moravanům je zde celkem neobvykle přisuzován mnich (*monachus*). Morava nepředstavovala v době husitských válek

¹⁴⁴ KOT, s. 204; „*Pons Polonicus, monachus Bohemicus, miles australis, devocio ungaricalis, Bavarica monialis, fides anglica (vel bohemica), Iudaeorum ieiunia, pro merda valent omnia.*“ Další varianty tohoto *priamelu* uvádí WALTHER, s. 281, no. 134.

¹⁴⁵ KOT, s. 195.

¹⁴⁶ „*Pons Polonicus, monachus Moravicus, miles Australis, Bavarica monialis, fides Bohemica, devotio Italica, Prutenorum omagia, Ruthenorum consilia, Almanorum ieiunia - stercus valent omnia.*“

tak jasně vyhraněné centrum kališnictví jako Čechy. Zdejší nepřehlednou situaci ovlivňovala především katolická a kališnická šlechta a vnější zásahy Zikmunda Lucemburského a Albrechta Habsburského i vojenské výpravy českých husitů.¹⁴⁷ V tomto kontextu by nám smysl dávala spíše starší tvrzení o věrolomnosti Moravy a zbožnosti, od níž se nechává snadno odlákat. Zdá se však, že propojení s českým děním nejen za husitských válek, ale i za vlády Jiřího z Poděbrad a Jagellonců (s epizodou panování Matyáše Korvína nad Moravou) bylo natolik silné, že moravské charakteristiky v *proprietates* často autorům splývají s těmi českými. To je zřejmé i z dalšího seznamu, který však pochází až ze 16. století. Pro jeho značný rozsah uvedu jen část ze samého závěru.

„Tataři jsou bezvěrci, krvežízniví ukrutníci, divoši a jedí koňské maso.

Mezi Prusy je mnoho dobrých i mnoho špatných lidí a jsou to sedláci, z rozličných národů.

*Markomané a Čechové jsou bezbožní heretici, Rakušané opilci.*¹⁴⁸

Turci, Mauri a Ší‘ité i jiné národy světa jsou nepřátelé církve.

*Porůznu rozptýlení jsou Židé a pro vinu za Kristovu smrt je jim nejistá vlast.*¹⁴⁹

Všimněme si zde několika momentů. Moravané se v tomto textu zřejmě skrývají za termínem „Markomané“ (*Marcomanni*), což s ohledem na zařazení textu do 16. století a dobové teorie o původu Moravanů dává smysl.¹⁵⁰ Pod charakteristiku „bezbožných heretiků“ (*heretici blasphemi*) jsou zde zahrnuti Čechové i Moravané jako jedna skupina. Opilství Rakušanů patrně navazuje na stereotyp středoevropského opilství, jímž jsou kromě Čechů častovány i germánské národy, jak bylo řečeno výše. Zajímavé je však samo složení těchto národů a jejich umístění

¹⁴⁷ O husitství na Moravě např. ČORNEJ, Petr, *VDZKČ V., 1402–1437*, Praha 2000, s. 455–468, též MEZNÍK, Jaroslav, *Lucemburská Morava*, Praha 2001.

¹⁴⁸ „madidi“ znamená v hlavním významu „mokří“, odtud posun v překladu.

¹⁴⁹ „Tartari (sunt) infideles, sanguinarti crudeles, feri et hippophagi. Sunt Pruteni multi boni, multi mali et coloni variarum gentium. Marcomanni et Bohemi sunt heretici blasphemi, madidi Austriaci. Turce, Mauri (et) Schiite alieque gentes mundi hostes sunt ecclesie. Passim sparsi sunt Judei et quod Christi mortis rei, his incerta patria est.“ WALTHER, s. 273, no. 72.

¹⁵⁰ Představa o markomanském původu Moravanů se rozšířila v českých zemích v prostředí německojazyčného učeného spolku Sodalitas Maeierhofiana (či Societas Marcomannica), sdruženém kolem olomoucké kapituly. Zřejmě jedním z autorů této představy byl německý humanista Conrad Celtis, srv. HLOBIL, Ivo, PETRŮ, Eduard, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 155. Později uvádí třeba i STRÁNSKÝ ZE ZÁP, Pavel, *Český stát: Okřik*, ed. RYBA, Bohumil, Praha 1953.

ve skladbě. Seznam se zpočátku zaobírá západními národy, teprve u konce, z něhož jsem citoval závěrečnou část, se objevují národy střední a východní Evropy a jinověrci. Umístění Čechů a Moravanů až za „bezvěrce“ (*infideles*) Tatary a Prusy s dlouhou historií pohanství, spolu s nimiž zde najdeme Turky, Maury, Ší'ity, nepřátele církve (*hostes ecclesiae*), i Židy, viníky Kristovy mučednické smrti (*quod Christi mortis rei*), jistě něco dokládá o pověsti, kterou i v 16. století české země v cizině měly.

Zařazení Čechů po bok „nepřátel církve“ je v *proprietas gentium* 15. století časté i v jiných skladbách:

„Mohamed svedl v jejich víře bezbožné pohany, Talmud Židy a Hus oklamal Čechy.“¹⁵¹

Jiná varianta, rovněž z 15. století, již uvádí v plné šíři C. Weeda, vypadá takto:

„Angličan je zrádný, Francouz povýšený,
Španěl je mluvka, Němec hrubec,
Lombard'an vyniká svými mravy,¹⁵² Toskánec je chamtivec.
Dvakrát dva je ničemníků, kteří zle svádějí národ,
Neznaboh Mohamed uvádí na scestí pohany z jejich víry,
Talmudský prorok Židy, Wycliffe Angličany a Hus Čechy.“¹⁵³

Srovnání husitských Čechů s pohany, muslimy či Židy i návaznost české hereze na Wycliffovo učení představují v *proprietas* husitské doby skutečně velice rozšířený motiv. Dokládá to například i výskyt téže říkanky v univerzální *Kronice císařů a papežů* (*Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*) Ondřeje z Řezna, jakož i připodobňování husitů k muslimským protivníkům křesťanstva v oficiální církevní propagandě. Zajímavé je, že obdobnou strategii volili ve svých

¹⁵¹ Rkp. Wien, ÖNB, Cod. 900, f. 1. „Muhammed paganos in fide fecit profanos, Talmud Judeos, sic Huss decept Bohemos.“ WALTHER, s. 279, no. 111.

¹⁵² Autor byl pravděpodobně z Lombardie.

¹⁵³ Rkp. Nürnberg, SB, Cent. I, 97; WEEDA, C. *Images of Ethnicity*, s. 191–192. V plné verzi katalog zní: „Anglicus infidus est, Gallicus mente superbus. Iber vaniloquis factis, Alemannus acerbus. Gestu sublimis Lombardus, Tuscus avarus. Bis duo sunt nequam, qui seducunt male gentem. Machmet prophanus deceptit fide paganos, Thalmet propheta judeos, Wycleph anglos Hüsqe bohemos. Predicat activus, dat egenis, martirisatur, contemplativus orat, legit et mediator. Littera gesta docet.“

výpadech vůči katolické straně již před vypuknutím válek cíleně i utrakvističtí mistři.¹⁵⁴

Rovněž v některých drobných veršovaných skladbách, jež vznikají v českém prostředí, nacházíme prvky dehonestace náboženské praxe, prožívané v národní rovině. Jde o protiněmecky laděné verše, jež jsou produktem studentského prostředí pražské univerzity a můžeme je tedy zmínit opět v kontextu vagantské poezie. Jde o značně ostré verše, jimž nejsou cizí ani vulgární výrazy. Jako ukázka může posloužit následující verš:

*„Němci se narodili, vzešli z Pilátovy zadnice.
Češi se zarmoutili, vzešli z těla Kristova.“¹⁵⁵*

Tuto umělecky nikterak náročnou skladbu nacházíme zapsanou dnes místy špatně čitelným písmem na předním přideští rukopisu z konce 14. století, uchovávaném v Národní knihovně ČR. Kromě něj zde nacházíme též etymologickou vulgární říkanku o původu Němců od démona Teutona, ale i nám dobře známou hříčku o Čechovi s býkem a myší. Obklopeny jsou pak jinými verši mnemotechnickými nebo didaktickými.

Vrátíme-li se však od domácí tvorby naposledy k zahraničním *proprietates*, jež Čechy charakterizují jako kacíře, nalezneme ještě jeden krátký seznam neřestí národů, který uvádějí shodně Walther i Kot:

„Polák je zloděj, Prus zrádce pána, Čech heretik, Šváb mluvk.“¹⁵⁶

¹⁵⁴ SOUKUP, Pavel, „Machometáni“ v polemikách Husovy doby, in: NOVOTNÝ, Robert, ŠÁMAL, Petr et al., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*, Praha 2011, s. 216-229; o těchto verších na s. 226. Srv. též SPUNAR, Pavel, *K rukopisné tradici protihusitských veršů „Machmet Paganos“*, in: SBN C 19, 1974, s. 7–13 a SOUKUP, Pavel, „Pars Machometica“ in *Early Hussite Polemics: The Use and Background of an Invective*, in: VAN DUSSEN, Michael, SOUKUP, Pavel, *Religious controversy in Europe: 1378 - 1536; textual transmission and networks of readership*, Turnhout 2013. Že označování jinověrců za „Saracény“ či muslimy není jen otázkou husitství viz např. GRABSKI, A. F., *Polska w opiniach*, s. 453.

¹⁵⁵ Rkp. Praha, NK ČR, VIII H 22, „Teutonici sunt nati, venerunt de culo Pilati, Bohemi sunt tristi, venerunt de corpore Christi.“ KOT, s. 198. Uvádí též TADRA, F., *Kulturní styky Čech s cizinou*, s. 389 a před ním

. Vulgární verš o démonovi zní: „Teuton demon erat qui Theutonicos generabat. Quociens merdebat, tot mille lia creabat.“ Viz obr. příloha č. 6.

¹⁵⁶ Walther, s. 281, č. 132, „Polonus fur est, Prutenus proditor domini, Bohemus hereticus, Suevus loquax.“

Obdobná říkanka je dochována i v němčině.¹⁵⁷ Vidíme, že v 15. století se ustálila jako dominantní charakteristika Čecha skutečně jeho hereze, alespoň ve skladbách, v nichž se národům přiřazovala pouze jedna vlastnost.¹⁵⁸ Zatímco ve starších skladbách jsme sledovali od myši odvozené zlodějství Čechů, od 15. století tuto úlohu přebírá Polák, u něhož ji nacházíme velmi často. Dle Kota tuto skladbu popularizoval především německý humanista Heinrich Bebel (1472–1518) ve svých sbírkách uštěpačných kousků humoru a satiry, např. v jeho *Proverbia Germanica*.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Tamtéž, „Schwab ein schwetzer, Boehem ein ketzer, Der Pol ein dieb, Preuß der sein herrn verrieith.“

¹⁵⁸ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 55-56.

¹⁵⁹ BEBEL, Heinrich, *Heinrich Bebel's Proverbia Germanica*, ed. SURINGAR, Wilhelm Hendrik Dominicus, Leyden 1879, s. 159, no. 5.

4.3 *Proprietates Sclavorum*? Slované v katalozích národů

Konceptu slovanství a slovanské identity ve starších dějinách se již určitá pozornost věnovala, dřívější výzkum tématu byl však zatížen národní rétorikou a s ní související politizací slovanství v 19. i 20. století.¹⁶⁰ Stopy po hlouběji a širěji vnímané slovanské identitě jsou spíše kusé. Základním východiskem mi zde proto je dílo E. Mühleho.¹⁶¹

Přijmeme-li jeho závěry, lze soudit, že slovanství bylo od příchodu Slovanů do Evropy a jejich prvních kulturních styků s Franky, Byzancí i Araby alespoň částečně konstruováno zvenčí jako zastřešující označení pro anonymní pohanskou masu, hovořící stejným jazykem. S postupnou christianizací a rozvojem státní organizace se do písemných pramenů záhy stále častěji dostávají názvy národů a slovanská identita se stává mnohdy spíše kronikářskou znalostí vztahující se k mytologickému původu kmene (tzv. *origo gentis*), třebaže vědomí jazykové podobnosti je udržováno po celý středověk. V říšském prostředí se pak pojem Slované už udržuje pouze pro Polabské Slovany. Během středověku dochází k jakési instrumentalizaci slovanství jako politické idey, jež je zpravidla využívána účelově, mnohdy jako legitimizační prvek.¹⁶² Tyto závěry jsou vedeny v souladu s tím, jak je se slovanstvím nakládáno v latinských říšských kronikách vrcholného středověku, jako jsou například díla Adama Brémského nebo Helmolda z Bosau.¹⁶³ Při potýkání Čechů s Němci nacházíme slovanskou identitu i v Kosmově kronice a u jeho pokračovatelů, o slovanství též hovoří například Přibík Pulkava z Radenína, který je etymologicky odvozuje od slova „slovo“.¹⁶⁴ V době husitství máme pro otázku slovanské vzájemnosti v rámci dobové politické blízkosti mezi Čechy a Poláky více dokladů v podobě pamfletů a různých listů, nezdá se však, že by se na české či polské straně jednalo o skutečně reflektované slovanské vědomí, jako spíše

¹⁶⁰ Jednou z těchto tendencí byl například směr tzv. slavjanofilství, jež však v praxi bylo spíše rusofilstvím. MÜHLE, Eduard, *Slované ve středověku. Mezi ideou a skutečností*, Praha 2023, s. 22.

¹⁶¹ Nejen o politizaci slovanství krom MÜHLE, E., *Slované ve středověku* (s. 11–36) srv. např. URBAŇCZYK, Przemysław (ed.), *„Neslované“ o počátcích Slovanů*, Praha 2011.

¹⁶² Takto na českém příkladu připomeňme, že již v Kristiánově legendě je panství Svatoplukovo uvedeno jako „Morava, země slovanská“ a Češi jako „Slované čeští“. Kromě propojení příběhu českého křesťanství s velkomoravským skrze Bořivojův křest zde Kristián rovněž legitimizuje moc Přemyslovců nad Moravou skrze *translatio imperii*. Srv. *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, ed. KRÁLÍK, Oldřich, Praha 1969, s. 59, 61.

¹⁶³ ADAM BRÉMSKÝ, *Činy biskupů hamburského kostela*, přel. HRABOVÁ, Libuše, Praha 2009; HELMOLD Z BOSAU, *Kronika Slovanů*.

¹⁶⁴ PŘIBÍK PULKAVA Z RADENÍNA, *Kronika česká Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava*, přel. BLÁHOVÁ, Marie, in: *Kroniky doby Karla IV.*, BLÁHOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana et al. (edd.), Praha 1987, s. 272.

o účelové a politicky motivované fráze a formulace, opírající se o vědomí příbuznosti jazyků, nanejvýš pak o konstrukce jednotlivců, kteří přesto uvažovali spíše v intencích dobového etnocentrismu,¹⁶⁵ což opět dokládá Mühleho teorie.¹⁶⁶ Tyto okolnosti je třeba mít na paměti, snažíme-li se hlouběji zamýšlet nad skutečným obsahem středověkého „slovanství“.

Řada slovanských charakteristik se objevuje již od raného středověku. V mnoha kronikách jsou většinou Slované ve vztahu k svému pohanství vnímáni křesťany jako barbari, jimž je vlastní divokost, krutost a bojovnost. Tuto charakteristiku, již nalzáme u Slovanů, Helmold z Bosau používá i pro Čechy a Polsko, v kontrastu s jejich jinak Helmoldem oceňovaným křesťanstvím. Ještě dříve však nacházíme obrazy Slovanů už ve starých *proprietas gentium*. Jejich nejstarší zmínka se nachází ve skladbě zvané *O vadách národů* (*De vitiis gentium*). Kot se domnívá, že v době raného středověku se takové zprávy o Slovanech musely týkat balkánských Slovanů,¹⁶⁷ s nimiž měla v tomto období nejbližší kontakt Byzanc a zprostředkovaně celé křesťanské Středomoří. Seznam, o němž mluvíme, vychází z tradice nejstarších *proprietas gentium*, jež se šířily z Pyrenejského poloostrova a měly moralizující a nábožensko-meditační charakter. Nachází se na začátku rukopisu uchovávaného v Bernu.¹⁶⁸ Katalog kombinuje řadu zaběhlých obrazů, jež jsme už viděli v druhé kapitole, vychází z antických pramenů, v jednom případě se odvolává na informaci od Cicerona. Autor však rovněž doplnil některé aktualizace, takže kromě Židů, Peršanů, Řeků či Piktů zde nalzáme též Saracény a Slovany. V rámci úvah o morálce národů pak autor v základním schématu ke každému národu připojuje i jednu pozitivní vlastnost. Tak se „řecké zákeřnosti“ (*Fallatia Grecorum*) přidává k dobrému moudrost (*Grecorum sapientia*), k „závistí Židů“ (*Invidia Iudeorum*) zase „hebrejská rozvážnost“ (*Hebreorum prudentia*), ke „skotskému chtíči“ (*Libido Scottorum*) oddanost (*Scottorum fidelitas*) a tak dále. Toto schéma však není dodržováno důsledně, proto u Slovanů se dozvíme celkem expresivně pouze jejich negativní vlastnost, doslova se zde píše o „slovanské špíně“ (*Spurcitia Sclavorum*).¹⁶⁹

¹⁶⁵ ŠMAHEL, F., *Idea národa*, s. 199–208.

¹⁶⁶ MÜHLE, E. *Slované ve středověku*, s. 326.

¹⁶⁷ KOT, s. 186.

¹⁶⁸ Rkp. Bern, Burgerbibliothek, Cod. 48, f. 1.

¹⁶⁹ MOMMSEN, Theodor ed., MGH, *Scriptores*, Auct. Ant. XI, Berlin 1893, add. IX, s. 389–390: „Invidia Iudeorum, Perfidia Persarum, Stulticia Aegyptiorum, Fallatia Grecorum, Levitas Chaldeorum, Varietas Afrorum, Gula Gallorum, Vana gloria Langobardorum, Crudelitas Hunorum,

Slovany rovněž uvádí i týž seznam, který hovoří o „bezbožné herezi“ Markomanů a Čechů:

„Dále jsou Lužičané a Slované, pevně oddáni zlodějství a zahálce.“¹⁷⁰

Spojení s „Lužičany“ (*Lusati*) naznačuje, že „Slované“ (*Sclavi*) zde představují pouze Polabské Slovany či možná přesněji Lužické Srby, je otázka, nakolik autor byl schopen tyto skupiny rozlišovat. Moravany (*Marcomanni*), Čechy (*Bohemi*), Poláky (*Poloni*) i Slezany (*Silesite*) zde nalezneme s vlastními charakteristikami, pod skupinu, již označuje seznam za Slovany proto jistě nepatří. Slezané, o nichž se zmiňují různé středověké *proprietates* jen velmi vzácně, jsou zde označeni jako „milovníci, jejichž ženy jsou půvabné, a jazyk (zdejších) prostých lidí je selský“ (*Silesite amatores, his formose sunt uxores, sermo vulgi rusticus*). Poláci jsou pak klasicky „velice náchylní ke zlodějství“ (*Poloni, ad furandum valde proni*). Lze říci, že slovanské národy zde tak mají zpravidla negativní charakteristiky, zdůrazňující jejich zlodějství, bezbožnost či necivilizovanost. Nejde však patrně o cílenou protislovanskou rétoriku, protože v seznamu jsou negativní vlastnosti přiřazovány všem obyvatelům východní Evropy.

Jeden z rozšířených veršů o Slovanech, který nacházíme v různých obměnách, se dotýká zřejmě opět spíše oblasti Lužic či zkrátka Slovanů usazených na Labi. Skrze identifikaci kmene s územím, jež obývá, se vyjadřuje ke Slavii (*Sclavia*), zemi Slovanů. O té je řečeno:

„Slavie není rozsáhlá, zato je bezbožná a hloupá.“

V jiné obměně pak též:

Immunditia Suavorum, Ferocitas Francorum, Stultitia Saxonum, Luxuria Normannorum, Libido Scottorum, Vinolentia Spanorum, Duritia Pictorum, Libido Suevorum, Ira Brittanorum, Spurcitia Sclavorum; Hebreorum prudentia, Persarum stabilitas, Aegyptiorum sollertia, Grecorum sapientia, Romanorum gravitas, Chaldeorum sagatitas, Afrorum ingenium, Gallorum firmitas, Francorum fortitude, Saxonorum instantia, Wascanorum agilitas, Scottorum fidelitas, Spanorum argutia, Brittanorum hospitalitas Tullius Marcus dixit, Grecus irascitur, Francus in causam, Romanus post causam, Francus gravis, Romanus levis, Afros versipellis.“ Seznam uvádí též WALTHER, s. 277, no. 99 a WEEDA, *Images of Ethnicity*, s. 339, app. VI; Kot se o něm jen zmiňuje, KOT, s. 186.

¹⁷⁰ „Hinc Lusati (sunt) et Sclavi, ferme fures et ignavi“, WALTHER, s. 273, no. 72, KOT s. 192.

„Slavie nezabírá velké území a je plna bezbožnosti a opovržení.“¹⁷¹

Bezbožnost je u Slovanů v *proprietates* velice rozšířená charakteristika, jež se pravděpodobně odvozuje od pomalého průběhu christianizace a tradice bojů Franků a Sasů se Slovanů od raného středověku. Jiné seznamy však Slovanům přiřazují i další, a opět výhradně negativní vlastnosti. Rukopis z Avignonu ze 14. století obsahuje seznam vlastností národů, jehož podoba svědčí o mnohem starším původu skladby:

„Sláva Řeků, závist Římanů, bystrost Lombardů, zuřivost Franků, hloupost Sasů, pijáctví Slovanů, rozmařilost Saracénů, hrubost Židů, obžerství Němců.“¹⁷²

Nepříliš lichotivě vidí Slovanů i pozdější autor francouzských veršů z 15. století. Ten ve svém výčtu národů dopřává pozitivní charakteristiky národům západní Evropy, na prvním místě toho svého. S posunem na východ se jeho postoj ale značně proměňuje, východní národy jsou zde spojovány opět s různými negativními vlastnostmi. Zatímco tedy na jedné straně píše o „ušlechtilosti Francie“ (*noblesse de France*) a „moudrosti Lombardie“ (*sagesse de Lombardie*), na straně druhé u něj najdeme „krutost Uher“ (*cruauté d’Hongrie*), „bezvěrectví Turků“ (*infidélité de Turquie*), „zlomyslnost Židů“ (*malveillance de Juifz*) a především „hněv Slovanů“ (*courroux d’Esclavons*).¹⁷³

Starší obraz, již ze 13. století, nám podává ve svých rétorických učebnicích italský učenec Boncompagno da Signa (kolem 1165/1175 – po 1240). Ve svém spisku *Palma* zapojuje pro upoutání diváka mnohé etnické invectivy, jež zde lze chápat jako určitý seznam národů. Klasickým etnocentrickým modelem popisuje pozitivně Lombardii a severoitalské regiony, staré stereotypy uvádí u starověkých národů, s posunem na sever i na východ se však jeho soudy stupňují. Jeho dílo nás

¹⁷¹ „Slavia discreta (al. districta), sed (al. et) perfida, stulta (al. sprete).“ WALTHER, no. 151, 162 a 166. Doklad oddělení „Sklavonie“ od ostatních slovansky mluvících oblastí nachází v českém vokabuláři ze 14. století též GRAUS, F., *Die Nationenbildung der Westslawen*, s. 153.

¹⁷² Rkp. Avignon, Bibliotheque municipale, 336, f. 97. „Gloria Grecorum. Invidia Romanorum. Ingenium Lombardorum. Ferocitas Francorum. Stultitia Saxonum. Ebrietas Slavorum. Luxuria Sarracenorum. Duritia Judeorum. Ingluvies Teutonicorum.“ WALTHER, s. 274, no. 77. Walther skladbu označuje za *priamel* bez závěrečného verše, zdá se to však v porovnání s jinými *priamel* zvláštní, protože jsou zde smíseny spíše otevřeně negativní vlastnosti s ctnostmi Lombardů a Řeků.

¹⁷³ Výběr z tohoto seznamu uvádí KOT, s. 186–7.

bude zajímat ještě v další kapitole, zde však uveďme jeho charakteristiku Slovanů, na niž C. Weeda naráží ve své práci:

„Prohlašuji, že zvyky zvířeckých Slovanů jsou odporné; doufám, že se vyhnu každému jednomu z nich jako skupině, která si nezaslouží, aby byla označována za lidi, nýbrž za zvířata, a ačkoli má lidskou podobu, přesto v mnoha ohledech žije po způsobu zvěře.“¹⁷⁴

Slovanství tedy v orální i písemné kultuře středověkých „neslovanských“ národů nabývá takřka zpravidla negativních konotací, jež jsou občas i značně kruté. Je však třeba brát v potaz, že samotné společenství „Slovanů“ v představách jednotlivých autorů mohlo nabývat zcela různorodých podob a jejich znalost slovanského elementu mohla vycházet jen a pouze z ústně tradovaného stereotypu. Ten mohl původně označovat jen celkem úzkou etnickou skupinu, jako byli Polabští Slované nebo slovanské kmeny na Balkánu. Je otázka, nakolik pod tento termín mohly být řazeny i slovanské národy jako Poláci nebo Češi. Osobně se kloním k názoru, že tomu tak nebylo, přinejmenším nebylo-li tak řečeno explicitně. Sledujeme však v *proprietas gentium* určitou podobnost obrazů Slovanů a Poláků s Čechy, jež ale zároveň může být pouze příznakem rozšířenějšího fenoménu, přiřazování negativních atributů „východním národům“. Jako Čechům, tak i Slovanům je přisuzováno opilství a zlodějství, jež sdílí i s Poláky, charakteristiky barbarů a bezbožníků však patrně sahají svým původem až hluboko do raného středověku, do obrazu Slovanů, jak je vnímali křesťané ještě před zahájením christianizačního procesu.

5. Recepce stereotypů v dobové literatuře

V předešlé kapitole jsem se pokusil představit nejčastější varianty *proprietas gentium* týkajících se Slovanů, Čechů a českých zemí. Pozorovali jsme na nich předávání a vzájemné ovlivňování několika obrazů, jež etnikum či zemi tím či oním způsobem ve veršovaných skladbách charakterizovaly. Již tedy můžeme hovořit o

¹⁷⁴ SUTTER, CARL, *Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno. Ein Beitrag zur italienischen Kulturgeschichte im dreizehnten Jahrhundert*, Freiburg a Leipzig 1894: „Bestialium Sclavonum detestabiles predico mores, cupiens universos eorum vitare consortium, qui non homines set iumenta possunt merito nuncupari, et licet humanam habeant formam, tamen in pluribus bestialiter vivunt.“

jistém stereotypu, ovšem zatím pouze v rámci omezené množiny seznamů národů. Lze sice přijmout předpoklad, že *proprietas* vycházely z ústní tradice, tu jsme však nuceni si domýšlet. Existují tedy pro tyto stereotypy další písemné doklady, především v dobové literatuře, jež by dokazovaly jejich celospolečenské rozšíření? Je samozřejmě pravda, že katalogy národů nacházíme začleněny do řady středověkých děl, občas jako marginálie, jindy přímo v hlavním textu. Jejich spojení s těmito díly je nicméně spíše volné a nechává značný prostor čtenářově interpretaci, nebývají totiž nedílnou součástí vyprávění, ale útržkovitou informací. Proto se musíme podívat na díla, v nichž jsou tyto stereotypní obrazy již recipovány natolik, že mohou sloužit narativnímu záměru autora. V této kapitole se proto chci věnovat otázce stereotypu na příkladu dvou děl pozdního středověku, jež pracují s obrazy národních vlastností Čechů.

S. Vybíralová takto ve svém článku mimo jiné srovnávala *Reisebeschreibung* Niklase von Popplau a cestopis Václava Šaška z Bírkova s ústní tradicí o Angličanech a dalších národech.¹⁷⁵ U Šaška si všímá rozporu mezi jinak pohostinným líčením Anglie a informací, že „*jsou to lidé nevěrní a lstiví, usilující o záhubu poutníků a nesmíš jim věřit, ani když před tebou padají na kolena.*“¹⁷⁶ Pro Popplaua jsou „*lstiví, vychytralejší než Poláci*“. Tento obraz Angličana se zřejmě rozvinul až ve 14. století ve Francii po vypuknutí stoleté války, kvůli níž začali být Angličané svými sousedy za kanálem La Manche vnímáni mnohem negativněji než dříve. Podobným způsobem zde chci srovnat Piccolominiho *Historii českou a Hodoporicon* Johannese Butzbacha jako dvě díla, sepsaná cizími autory, jež se zaobírají českým prostředím. Je třeba předem zdůraznit, že zde nebudu sledovat recepci textů *proprietas*. Zajímá mě spíše užívání motivů, s nimiž autoři pracují. Jejich případná shoda s těmi, které jsme již sledovali v *proprietas gentium* a jež zaznamenaly ohlas i v další dobové literatuře, může posloužit alespoň jako dílčí doklad národních stereotypů předávaných slovem i písmem v evropské společnosti na konci středověku.

¹⁷⁵ NIKLAS VON POPPLAU, *Reisebeschreibung*; VÁCLAV ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis, pietatis et relegionis causa susceptae ab Illustri et Magnifico Domino, Domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*, ed. HRDINA, Karel, Praha 1951.

¹⁷⁶ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 34.

5.1 Aenea Silvio Piccolomini a jeho *Historie česká*

Ve středověkém dějepisectví hrála zásadní roli tradice.¹⁷⁷ Spíše než nové přístupy byly oceňovány dávné antické a křesťanské autority, „nové“ bylo pro středověkého člověka kvalitativně níže než „starobylé“. Od závislosti na osvědčených autoritách se naplno neodchýlila ani mnohá humanistická díla konce středověku. Jednu z pozdně středověkých autorit bezesporu představuje dílo **Aeneas Silvia Piccolominiho** (1405–1464), od roku 1458 do své smrti známého též jako papež Pius II. Jeho spis *Historie česká (Historia Bohemica)*, zprostředkovávající evropskému čtenářstvu mnohdy odstrašující příklad Českého království jako země zničené kacířstvím, se zřejmě i díky lesku papežské tiáry dočkal záhy velké obliby, o čemž svědčí jak jeho první rukopisná kopie, vzniklá takřka bezprostředně po dokončení díla, tak i velmi brzké první vydání Aeneasova díla knihtiskem v Římě roku 1475.¹⁷⁸ V celé Evropě pak byla *Historie česká* opakovaně vydávána až do 18. století.

V *Historii české*, věnované v předmluvě aragonskému králi Alfonsovi V., se dobře informovaný Piccolomini snaží vylíčit s kritičností sobě vlastní české dějiny od jejich bájných počátků až po svoji současnost. Protože však dle svých slov pokládal „za významnější věci nové, které jsou jednak nepochybné, jednak pozoruhodné“,¹⁷⁹ zabírá průběh dějin české hereze až do volby Jiřího z Poděbrad českým králem většinu jeho díla.

První knihu *Historie* otevírá po vzoru starobylé tradice geografickým popisem Čech a jejich přírodních podmínek. Čechy zařazuje klasicky do Germánie, do „barbarského území“ za Dunajem, popisuje je jako zemi chladnou, ale na zdejší zemědělské plodiny úrodnou. O slovanském jazyku, kterým se dorozumívá zdejší obyvatelstvo, říká, že jím hovoří i Dalmatinci (*Sermo genti et Dalmatis unus*). Náš zájem však v této kapitole vzbudí především pasáž, v níž stručně rozebírá vlastnosti zdejšího obyvatelstva:

„Lid celého království je oddán opilství a obžerství, je náchylný k pověrám a dychtivý novot. Kdykoliv krčmáři začnou prodávat krétské víno, najdeš mnohé, kteří

¹⁷⁷ GUREVIČ, A. J., *Kategorie*, s. 98.

¹⁷⁸ PIUS II., *Historia Bohemica: Historie česká. Enea Silvio Piccolomini*, přel. MARTÍNKOVÁ, Dana, HADRAVOVÁ, Alena, MATL, Jiří, předmluvu napsal ŠMAHEL, František, Praha 1998, z předmluvy, s. XLI.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 7.

*se zapřísáhli, že nevyjdou z krčmy dříve, dokud nedopijí sud vína. Totéž dělají i s víny italskými. Ti, kteří trochu vynikají a stojí někde mezi prostým lidem a pány, jsou odvážní, vychytrali, nestálé povahy, zbrklí v řeči, chtějí lupu a nikdy nemají dost. Šlechta je slávychtivá, zkušená v bojích, pohrdá nebezpečím a dodržuje sliby, ačkoliv i její hltavost lze velmi těžko nasytit; avšak kdybys posuzoval národ jako celek, není nikoho, kdo by se protivil náboženství, ale zajisté u každého národa jaký je správce, takovým shledáš i lid.*¹⁸⁰

Na první pohled nás tu upoutá obraz českého „opilství a obžerství“ (*bibula et ventri*), který se zdá ve shodě s motivy uváděnými různými *proprietates*. I zmínka o chtivosti lupu „těch, kteří trochu vynikají“ (*qui paulo excellunt*), jež se patrně týká nižší šlechty a chudých rytířů, nám připomene starší vylíčení Čecha jako zloděje. Nejde zde však o výtku učiněnou obecně vůči celému českému národu, ale jen vůči jedné ze společenských vrstev. Nejinak je tomu v případě statečnosti, ale i nenasytnosti českých pánů. Tyto vlastnosti můžeme chápat spíše jako určitý narativní prostředek, jakousi přípravu na hlavní vyprávění. Charakteristiky, které zde jsou prisuzovány nižší i vyšší šlechtě, totiž později docházejí svého naplnění během líčení českých dějin. Považme ostatně, jak dobře do vlastností, které uvádí Piccolomini pro nižší šlechtu, zapadá třeba osobnost Jana Žižky, jedna z ústředních postav jeho vyprávění.

Obrazy ničemnosti, opilství nebo necudnosti se sice v Aeneově textu vyskytují na více místech, jsou ale zaměřeny spíše vůči jednotlivcům za účelem zdůraznění jejich negativních vlastností, především jedná-li se v jeho očích o viníky rozšíření husitství v Čechách.¹⁸¹ Řady těchto momentů si všímá ve své knize R. Urbánek, který je interpretuje většinou jako nacionálně podmíněné invektivy.¹⁸² Moderní badatel si však právem může položit otázku, nakolik je Piccolominiho odpor vůči Čechům, které i implicitně popisuje jako necivilizované barbary s těmi nejhoršími vlastnostmi, skutečně projevem národního vymezení, a nakolik jde pouze o popis kacíře bez ohledu na národnost. Je ale potřeba též uznat, že v některých případech se alespoň na první pohled nacionální vymezení nezdá neopodstatněné. Pro příklad

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 13.

¹⁸¹ Případ Albíka z Uničova, tamtéž, s. 97. Neutrálněji, podle starších zdrojů, uvádí třeba opilství Václava III., tamtéž, s. 79.

¹⁸² URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, např. s. 43.

uvedme Piccolominiho líčení sporu mezi univerzitními národy jeho popis Čechů jako „lidí od přirozenosti divokých a nezkracených“, kteří nesou nelibě, že pražskou univerzitu řídili Němci. Ačkoliv se zde autor věnuje konkrétní skupině, její vlastnosti odvozuje od obecných vlastností národa.

V předmluvě králi Alfonsovi popisuje Aenea Čechy jako „nejhorší lidi, kteří odmítli poslušnost římské církvi“ (*pessimi homines, reiecta Romanae ecclesiae oboedientia*). Spojuje je s vraždami, loupežemi, ničením chrámů, „žijí bez víry“ (*sine fide*), cizoložně a nemravně.¹⁸³ Zároveň však hovoří o „lidech stálých“ (*virii constantes*), kteří vzdorovali „husitské zběsilosti“ (*Hussitarum insania*), a připomíná, že žádná země nedala světu tolik mučedníků jako Čechy.¹⁸⁴ Vyčleněním českých katolíků ze společnosti husitských heretiků dává najevo, že český národ nevnímá pouze prizmatem husitství. Jsou to zrovna domácí katolíci, koho budoucí papež považuje za pravé dědice Českého království.

Piccolominiho dílo nemůžeme sledovat vytržené z kontextu jeho další tvorby. Ačkoliv se jeho pohled na český národ „otrávený jedem kacírství“ jeví v *Historii české* převážně negativní, srovnání s dalšími Aeneovými díly napovídá, že takový přístup u něj není ojedinělý a nemusí být nacionálně motivovaný. Jak si všímá V. Bažant, Piccolomini nehovoří důsledně o Čěších jako o husitech, ačkoliv husity často ve svém díle za Čechy označuje. Komparací s jeho spisem *O původu a mravech Turků* (*De Turcarum origine et moribus*), uzavírajícím jeho rozsáhlé dílo *Asia*, vyplyne, že Piccolomini svými odsudky jinověrců a heretiků nevyřčeně vymezuje křesťanskou kolektivní identitu, o níž pečuje a k níž směřují především jeho obavy. Ve spisu o Turcích staví do kontrastu čas křesťanských ctností, jež vládly Asii před příchodem Turků, se současným stavem a tureckou necivilizovaností.¹⁸⁵ Obraz násilných barbarů podporuje i fakt, že je o Turcích vyprávěno prakticky neustále v kontextu války. Nápadná podobnost tu vybízí ke srovnání Turků a kališnických Čechů, kteří jsou též spojováni s násilnostmi, barbarstvím i necivilizovaností za husitských válek. Turci i husité jsou tak demonizováni jako nebezpečí pro křesťanský svět skrze svoji heterodoxii, ovšem i skrze prvek civilizovanosti. V *Asii* je srovnávána vznešená křesťanská minulost

¹⁸³ PIUS II., *Historia Bohemica*, s. 2–3.

¹⁸⁴ Tamtéž, 4–5.

¹⁸⁵ BAŽANT, V., *Husité, Turci a pravá víra*, s. 235.

s muslimskou trpkou současností, v *Historii české rozkvět království a jeho rozklad* skrze husitství.

Pohled na kališníky jako na barbary budoucímu papeži formovala i jeho osobní zkušenost. Piccolomini sice zřejmě prvně spatřil husity na jednáních Basilejského koncilu roku 1432, aktivně se však o českou otázku začal zajímat až o deset let později v pozici sekretáře v kanceláři Fridricha III. Habsburského, kde navázal kontakty s několika českými šlechtici.¹⁸⁶ Přinejmenším od té doby aktivně sbíral informace o dění v Čechách. Známa je především epizoda, kdy cestou na zemský sněm v Benešově roku 1451 (a podruhé cestou zpět) přenocoval v Táboře, kde prý přebývá „každá nestvůrná bezbožnost a každé rouhání“. O dojmech ze své jediné návštěvy Čech v životě pak napsal list kardinálu Juanu Carvajalovi, kde popisuje Tábor i zdejší obyvatele. Líčí je jako „lidi svatokrádežné a nejzločinnější“, prosté, hrubé a ohyzdné.¹⁸⁷ Zde však nemluví o jiných Češích než o obyvatelích Tábora. Vzpomínky na zdejší pobyt, na táborskou disputaci, v níž se střetl s Mikulášem Biskupcem, Václavem Korandou ml. a Ondřejem Gałkou z Polska, i na jednání s českými pány v Benešově, především s Jiřím z Poděbrad, musely zřejmě notně ovlivnit nejen jeho představy o českém národu, ale též jeho chápání husitství, jež si později často nesprávně spojoval pouze s názory táborské obce.¹⁸⁸

Stereotyp divokého a necivilizovaného kacíře v Aeneově díle nacházíme velice hojně, je však zřejmé, že ne nezbytně musí jít o ekvivalent Čecha. Problematika husitství Piccolominiho fascinuje a zneklidňuje, proto mu věnuje takovou pozornost, nezatrácuje však spolu s ním i českou katolickou menšinu. Že k překrývání pojmů „Čech“ a „kacíř“ v dobové komunikaci mnohdy docházelo, je celkem jisté.¹⁸⁹ U Piccolominiho však tato shoda není programově vytvářena.

Na kacířské motivy však v díle celkem přirozeně navazují barbarské charakteristiky Čechů, jež nacházíme napříč jeho dílem. V základu je snad čerpá ze starořímské tradice a z antické klimatické teorie, neboť barbarství přisuzuje i jiným severním a východním národům, nemluvě o již zmíněných Turcích.

¹⁸⁶ ŠMAHEL, František, Enea Silvio Piccolomini a česká otázka, in: BONELLI, Laura, PAZDEROVÁ, Alena, BONELLI CONENNA, Lucia (edd.), *Siena v Praze: dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 9–19.

¹⁸⁷ KADLEC, Augustin, List Eneáše Silvia o cestě na sněm do Benešova a o dvojí zastávce v Táboře, in: *Jihočeský sborník historický* 22, 1953, č. 3, 4, s. 107–112, 133–148.

¹⁸⁸ KAMINSKI, Howard, Pius Aeneas among the Taborites, in: *Church History* 28, 1959, 3, s. 292.

¹⁸⁹ URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 37.

Primitivní se mu například v jeho spisu *De Europa* s výjimkou Krakova zdají polská města. O Moravanech zde pak lakonicky píše:

„Lid zuřivý a loupeží dychtivý.“¹⁹⁰

Zdá se tedy, že charakteristiku necivilizovanosti vztahuje na národy, jež pohledem antického dědictví Itálie žily v tzv. *barbariku*, zeměmi za Dunajem, někdejší římskou hranicí. Vzdělaný Ital ostatně sám odhaluje svůj etnocentrismus volbou výraziva. Při popisech měst je přirovnává k městům italským, aby je přiblížil lépe myšlenkovému světu italského čtenáře, stejně můžeme chápat i jeho přirovnání slovanského jazyka k jazyku Dalmatinců. Občas je proto obtížné rozlišit (a není jisté, že to sám vědomě rozlišoval), kdy píše o barbarství kacířů a kdy jde jen o etnocentrické hodnocení jinakosti.

Zdá se tak, že jediným motivem, který neslouží pouze narativnímu účelu, nevychází přímo z antické tradice ani nesouvisí s konfesí, zůstává české obžerství a pijáctví. Samozřejmě, i to můžeme chápat v kontextu představ o zadunajských nenasytých barbarech či v negativních charakteristikách jinověrců. Viděli jsme však, že *proprietares* a falešné etymologie, jež Čechovi přisuzují tytéž vlastnosti, jsou velmi rozšířené. Je tedy možné, že v nějaké podobě, ať písemné či ústní, se s tímto stereotypem mohl setkat i Aenea Silvio. Záměr jeho díla zmínka o obžerství nikterak poškodit nemohla, naopak se dobře zařadila mezi jiné vlastnosti národa, u něhož se tak snadno rozšířilo kacířství. Nic na tom nemění ani poznámka K. Dvořáka, který uvádí, že tento obraz Čechů měl rozšířit biskup legát Rudericus Burgensis na basilejském koncilu.¹⁹¹ Je jistě možné, že svými tvrzeními ovlivnil Piccolominiho i další autory, je ale nanejvýš nepravděpodobné, že by byl jediným původcem šířené představy Čecha jako opilce a nenasyty, jež, jak jsem předvedl v rozboru *proprietares*, pochází bezpečně z doby nejen před Basilejským koncilem, ale i před vznikem husitství.¹⁹²

¹⁹⁰ KOT, s. 199.

¹⁹¹ DVOŘÁK, Karel, *Humanistická etnografie Čech: Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*, Praha 1975, s. 46.

¹⁹² Jeho názory jsou dochovány v *Listáři Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic: HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC*, Bohuslav, *Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic*, ed. TRUHLÁŘ, Josef, Praha 1893, s. 23. „Plebs autem ipsa ventri universa servit neque quicquam in rebus humanis cibo et potu expetibilibus iudicat.“

Hovořil-li jsem o stereotypu Čecha jako kacíře, který nalézáme hojně v katalogích národů, zdá se mi zajímavé jej srovnat s ustáleným motivem, objevujícím se v mnoha dílech, jež se vyjadřují k husitským válkám. Tím je dealizovaný popis stavu Čech a Prahy před válkami, většinou spojený s vládou Karla IV. Tento stav kupodivu celkem vhodně vyjádřil už výše zmíněný Helmold z Bosau:

„Čechy oplývají kostely a svatým náboženstvím.“¹⁹³

Ačkoliv samozřejmě kronikář ve 12. století reagoval na zcela jinou situaci, zdůrazňování počtu kostelů, výstavnosti Prahy i celých Čech a jejich někdejší vysoká zbožnost představují v dílech cizinců a zahraničních návštěvníků velice rozšířenou informaci. Piccolomini sám tento sentiment používá několikrát, například v poetickém povzdechnutí při popisu dění v Čechách po upálení Husa a Jeronýma, jež vedlo k pustošení klášterů a kostelů:

„Domnívám se, že v naší době nebylo v celé Evropě království bohaté tak četnými, tak vznešenými, tak vyzdobenými chrámy, jako království české. Chrámy obdivuhodné délky a prostornosti tyčící se k nebi kryla kamenná klenba. (...) Bylo možno obdivovat se tomu nejen v městečkách a ve městech, ale i na vesnicích.“¹⁹⁴

Opěvování ztracené zbožnosti mělo samozřejmě v Piccolominiho vyprávění působit jako další argument pro zavržení kacířství a apel na návrat k původnímu stavu království. Blíže námi sledované době nalézáme karlovske reminiscence též ve *Spravovně* Pavla Židka, jakémsi knížecím zrcadle či „naučení“ pro krále Jiřího z Poděbrad.¹⁹⁵ Ten píše:

„Kdež Čech šel, všady ho za svatého měli, a svátek sobě lidé učinili, říká: Podte, vizte člověka svatého z svaté země.“¹⁹⁶

¹⁹³ „Boemia plena est ecclesiis et religione divina“. Ve stejnojmenném článku si tohoto citátu u Helmolda všímá KLÁPŠTĚ, Jan, *Boemia plena est ecclesiis et religione divina*, in: STUDNIČKOVÁ, Milada ed., *Čechy jsou plné kostelů. Kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc.*, Praha 2010, s. 217.

¹⁹⁴ PIUS II., *Historia Bohemica*, s. 103.

¹⁹⁵ PAVEL ŽIDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*, ed. TOBOLKA, Zdeněk Václav, Praha 1908.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 177.

Jakkoliv by bylo však snadné tuto charakteristiku přiřknout pouze argumentační tradici katolické strany, zdá se, že to neplatí zcela. Před husitskými válkami nacházíme svědectví o české zbožnosti, jak to uvádí například koncem 14. století Eustache Deschamps.¹⁹⁷ R. Urbánek si všímá, že kacírství jako cizí prvek, který do Čech přinášejí cizinci, je užit i v tzv. *Majestas Carolina*, nevydaném zemském zákoníku Karla IV.¹⁹⁸ Ze třicátých let 15. století pak je doložena utrakvistická píseň:

*„Čechové pomněte,
Svým dětem to pravte:
Kacieřem nebyl Čech,
Ani ještě v těchto dnech
Můž nalezen býti.“*¹⁹⁹

Též v *Jistebnickém kancionálu*, sbírce duchovních písní z 15. století, v níž je zapsán i husitský chorál „Ktož jsú boží bojovníci“, se píše:

*„Jest příslovie staré, dobré: plémě české poctivé,
Nelze, by bylo bludné, všechny země pěji.“*²⁰⁰

Nacionální stereotypy a národní vnímání též nacházíme v polemické skladbě *Václav, Havel a Tábor*, v rozmluvě mezi těmito třemi muži je favorizován katolicky smýšlející Václav. Tábor, který představuje zatvrzelého, divokého a barbarského kališníka, jehož vlastnosti značně odpovídají stereotypu kacíře, praví:

*„Pražáci dřeve nedali žádného Čecha kaceřovati,
sami nás chtie jako kacieře vyobcovati.“*²⁰¹

¹⁹⁷ VYBÍRALOVÁ, S., *Západní a střední Evropa*, s. 55.

¹⁹⁸ „ex exteris nationibus accedentes“, *Archiv český* 3, s. 79; URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 36. Více k zákoníku např. MEZNÍK, Jaroslav, *Odvolání Majestas Carolina*, in: *In memoriam Josefa Macka (1922-1991)*, Praha 1996, s. 53-63.

¹⁹⁹ URBÁNEK, tamtéž.

²⁰⁰ VIDMANOVÁ, Anežka, VLHOVÁ-WÖRNER, Hana, HOLETON, David (edd.), *Jistebnický kancionál I – Graduale*, Monumenta liturgica bohemia 2, Brno 2005; uvedený text z URBÁNEK, R., *Věk poděbradský*, s. 39, který jej převzal z NEJEDLÝ, Zdeněk, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907, s. 500. Českou pravověrnost chválí i Jeroným Pražský, srv. ŠMAHEL, F., *Idea národa*, s. 49.

²⁰¹ SVEJKOVSKÝ, František ed., *Veršované skladby doby husitské*, Praha 1963, s. 144.

Pověst Čech jako „nejkřesťanštějšího království“²⁰² a s ní související hrdost byla tedy hojně přítomna jak na katolické, tak kališnické straně, a různými způsoby sloužila jako argument k legitimizaci nároků obou znesvářených stran.²⁰³ Navzdory účelovému využívání tohoto obrazu za doby husitství se ze starších dokladů zdá, že ne vždy musela být „fides Bohemica“, tolik zmiňovaná v *proprietates gentium*, pouhým posměškem.

5.2 Johannes Butzbach a jeho *Hodoporicon*

Druhým dílem, jemuž se zde chci věnovat, je *Hodoporicon*, humanistický etnografický spis o Čechách a jejich obyvatelích od **Johannese Butzbacha** (1477–1516).²⁰⁴ Butzbach, podle svého rodiště v Miltenberku nad Mohanem nazývaný též Piemontanus, prožil velmi dramatické mládí. Jako chlapce jej rodiče poslali s potulným studentem, který slíbil Johannese dovést na lepší školu. Ve skutečnosti však beanus chlapce jen využíval, nutil ho žebrať i krást a choval se k němu často surově. Doputovali spolu na česko-německé pomezí, kde se v Chebu za poměrně dramatických okolností se starší žákem jejich cesty rozešly. Zanedlouho byl Johannes unesen českým rytířem, snad Purkartem z Čichálova, který si jej dle Butzbachových slov přivlastnil takřka jako zboží. Nejen v jeho službách pak mladík prožil několik dalších let v Čechách, než se mu podařilo roku 1494 vrátit domů do Miltenberku. Roku 1503 byl v Trevíru vysvěcen knězem. Svá díla, mezi nimi *Hodoporicon*, v němž vzpomíná na své prožitky z nedobrovolného pobytu v Čechách, sepsal už jako mnich v benediktinském klášteře v Maria Laachu, jehož se stal převorem a kde také dokonal svoji pozemskou pout'.²⁰⁵

Hodoporicon sepsal Butzbach pro svého polorodého mladšího bratra Filipa, pro pobavení v odloučení při studiích i pro procvičení latiny. Latinsky psaný text se obtížně žánrově zařazuje, cestopisné prvky se mísí s Butzbachovou biografií, ty pak

²⁰² ŠMAHEL, F., *Idea národa*, s. 49.

²⁰³ Jednotou království za Karla IV. ostatně argumentuje o skoro dvě století později také například Obnovené zřízení zemské, srv. *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen. 1627*, ed. JIREČEK, Hermenegild, Praha 1888, s. 8–9.

²⁰⁴ Dochoval se do dnešních dní částečný Butzbachův autograf, rkp. Bonn, Universitäts- und Landesbibliothek, S 356, f. 1–48v. Pro edici latinského textu viz PREIß, Horst ed., *Böhmen wie es Johannes Butzbach von 1488 - 1494 erlebte*, in: Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, hist.-phil. Reihe 4, München 1958.

²⁰⁵ Všechny životopisné údaje čerpám z českého překladu Butzbachova spisu a přiložené studie Karla Dvořáka, DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*.

doplňují pasáže odbornějšího rázu, z nichž k nám promlouvají autorovy zdroje. Z nich stojí za zmínku především díla Piccolominiho, *Historie česká* a *De Europa*. Dále vychází také ze světové *Schedelovy kroniky* Hartmanna Schedela, vyšlé prvotiskem v Norimberku r. 1493. V drobnějších pasážích je zřejmé, že mu nebyla neznámá ani encyklopedie *De proprietatibus rerum* Bartholomaea Anglica ze 13. století nebo světová kronika italského augustiniána Giacoma Filippa Forestiho.

Ve svém spisku popisuje svoji cestu z domova až na české hranice a poté líčí svůj pobyt v Čechách. Jeho vyprávění je přerušováno různými epizodami či etnografickými črtami, jež se prolínají mezi mnohdy neradostnými autorovými osudy. Butzbach se pohyboval především na českém venkově konce 15. století, a právě jeho informace o venkovském lidu jsou nejcennějším přínosem tohoto pramene. Dozvídáme se v tomto netradičním pohled „zdola“ mnoho věcí o lidové magii, léčitelství, ale i vztazích mezi poddanými a vrchností.²⁰⁶ Ačkoliv autor popisuje své vlastní prožitky, a to celkem důvěryhodně, je při čtení *Hodoponica*²⁰⁷ třeba mít na paměti, že do svého vyprávění zařadil i různá biblická exempla, přece jen mělo jít o dílo poučné. Své vyprávění rovněž na některých místech stylizoval do motivů z ezopských bajek či vagantské poezie. Při čtení je též třeba zohlednit, že Butzbach své dílo psal více než deset let po svém návratu, časový odstup tak samozřejmě mohl zamlžit některé jeho vzpomínky. Tyto okolnosti musíme mít na paměti, chceme-li pochopit jeho obraz Čechů a jejich kacířství.

Z motivů, jež jsme už sledovali v *Historii české*, začněme tím, který nacházíme u mnoha jiných autorů, tedy i u Butzbacha. I on po popisu Prahy ovlivněném Schedelem a Piccolominim píše o zašlé slávě království:

„*Jak se praví, slynilo kdysi město i celé království slavnou pověstí o své zbožnosti, moci a důstojenství. Čtete také, že se žádná země v Evropě nemohla chlubit tolika a tak nádhernými kostely jako Čechy.*“²⁰⁸

²⁰⁶ V této rovině je Butzbachovo dílo zajímavé ve srovnání s vagantskou poezií. Některé momenty v *Hodoponicu* se shodují s podobnými motivy například z básně Podkoní a žák, srv. např. ŠORM, Martin, *Podkoní, žák a smrt: rozpory a vícehlasy v české poezii 15. století*, Praha 2023.

²⁰⁷ České skloňování: „hodoeporicon“ (*ὁδοπορικόν*), v překladu ze starořečtiny doslova „knižní průvodce“, je neutrum, proto po vzoru K. Dvořáka i v češtině skloňuji podle středního rodu.

²⁰⁸ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*, s. 34–35.

Celá pasáž kopíruje vzorec téže zprávy u Piccolominiho a dalších zdrojů. Butzbach dále říká, že byla kdysi tato země „*pro upřímnost křesťanské víry nazývána nejutěšenějším květem, který mezi všemi křesťanskými národy vydechoval nejkrásnější vůni.*“²⁰⁹ Veškeré obecné historické informace a o ně se opírající odsudky jsou Butzbachem pouze převzatá tvrzení starších autorit. Jeho osobní postoj se zdá sice odsuzující, ale umírněný, svá osobní setkání s utrakvisty a s jejich liturgií líčí spíše v kontextu svých obav, například z toho, že mu katoličtí kněží neudělí rozhřešení, pokud by přijímal podobojí. Z těchto důvodů se prý též po celých pět let nedostavil ke zpovědi. Zaujala ho prostota a neproblematická zdejších obřadů, všímá si také, že některé zpěvy Češi zpívají při bohoslužbě v mateřském jazyce. Dál už navazuje na Schedelovu předlohu výčtem odchylností české věrouky od katolické doktríny. Jeho odmítavé názory na zdejší náboženskou praxi však též nelze brát zcela doslova, nýbrž je opět musíme chápat ve výchovné rovině díla. Svými protikacířskými poznámkami totiž pravděpodobně apeluje na bratrou pravověrnost. Ačkoliv se tedy vůči českým náboženským poměrům formálně staví negativně a odsuzuje je, neprojevuje vůči nim v textu žádnou očividnou zášť.²¹⁰ Své vzory navíc nepřebírá nekriticky, když např. u Aeneova vyprávění o adamitech poznamenává, že sám o ničem takovém nikdy neslyšel.²¹¹

Důrazněji než Piccolomini však tvrdí, že „jsou Češi terčem posměchu pro mnohé pověrečné úkony“.²¹² Zde se zřejmě mohl opřít o své zkušenosti, protože o pověrách, s nimiž se několikrát setkal doslova na vlastní kůži, se zmiňuje ve svém vyprávění často. Pověřivost Čechů se v *Historii české* celkem snoubí s jejich kacířstvím, do něhož tak snadno upadli, *Hodoporicón* oproti tomu výrazněji akcentuje otázku určité primitivnosti, necivilizovanosti a barbárskosti obyvatel Čech. Ačkoliv jsme tyto momenty pozorovali i u Piccolominiho, v Butzbachově vyprávění se pro jeho detailní znalost prostředí z osobní zkušenosti zdají více plastické a jako by na ně byl kladen větší důraz. Neslouží však jako charakterizace kacířství, jak se to mohla zdát třeba z Piccolominiova dopisu Carvajalovi. Momentů, kdy by svá pozorování propojil s širším kontextem kacířství, je u

²⁰⁹ Tamtéž, s. 37.

²¹⁰ Tento povahový rys se projevuje i v jeho přístupu k Židům, o nichž se jen letmo zmiňuje bez projevu nenávisť, což je na jeho dobu značně nezvyklé, srv. např. u Pavla Židka, židovského konvertity, PAVEL ŽIDEK, *Spravovna*, s. 19–20.

²¹¹ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*, s. 50.

²¹² Tamtéž, s. 31.

Butzbacha jen poskrovnu. Asi nejvýraznějším případem je jeho setkání s čarodějnici, jež mu prý měla nabízet pomoc k návratu domů z Čech. Vysvětluje, že přišla odkudsi ze Švábska, odkud uprchla pro své čarodějné nadání, a že ji viděl přijímat z kalicha. Dodává také, že mnoho uprchlíků z německých zemí utíká právě sem a většina českých měst je plna uprchlíků. Z vyznění této pasáže tedy Čechy vycházejí jako útočiště kacírů, vyprávění se však v rámci celého textu zdá spíše epizodické. I věta, již se loučí s Čechami, je spíše literární stylizací po biblickém vzoru:

„Veden nepochybně andělem vykročím, pravím, jako Židé s plesáním na cestu z Egypta kacírů a barbarského lidu.“²¹³

Charakteristika barbarů je, třebaže občas spíše mezi řádky, v Butzbachově díle velice rozšířená.²¹⁴ Implicitně se opírá o popis života zdejšího obyvatelstva a jeho zvyklostí. Sám ovšem čtenáře upozorňuje, že popisuje především to, co viděl u selského lidu, zároveň ale je přesvědčen, že v městských vrstvách se mravy tolik neliší. Venkovské Čechy popisuje jako mohutné a zavalité, všímá si jejich módy pěstění dlouhých vlasů u žen i mužů. Hrubý a primitivní se mu zdá jejich způsob odívání, stejně jako roubené domy, v nichž žijí. Až zvířecích přirovnání pak užívá při popisu české smyslnosti, již elegantní formulací dává do souvislosti s plodností české země.²¹⁵ Patrně nevědomky se tu tak dotýká něčeho, co bychom mohli opět přirovnat k projevu recepce klimatické antické teorie, třebaže spíše nevědomé. Spíše však jde jen o poetickou formulaci. Primitivita Čechů je pak přímo konfrontována s německými způsoby, když vzpomíná na svůj vytoužený návrat do rodného Miltenberka. Dle svých slov se nevrátil navzdory dětským plánům ani jako latiník, ani jako doktor, „*ba ani jako Němec, jak jsem od nich odešel, ale jako Čech a barbar a málem jako pohan co do strůje a mravů.*“²¹⁶ Vzpomíná, že byl svými dlouhými světlými vlasy tak „znetvořený“ a tolik připomínal Čecha, že jej jeho rodina ani nemohla poznat.

²¹³ Tamtéž, s. 58. V Preiřově edici: "de egipto hereticorum et de populo barbarissimo", s. 42.

²¹⁴ Všimá si jí též např. SEIBT, Ferdinand, *Německo a Češi*, Praha 1996, s. 152.

²¹⁵ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*, s. 43.

²¹⁶ Tamtéž, s. 59. V Preiřově edici: "nec germanus qualis ab ipsis discesseram sed bohemus sed barbarus et quasi paganus habitu moribus cinciccnisque longissimis et albis...", s. 42.

V rámci námi sledovaných obrazů nás však možná nejvíce zaujme následující pasáž textu:

„Sedláci jsou, jak jsem už řekl, žrouti; když přijdou do města, cpou si jídlem útroby, jako když se nadívají uzence, že až i tváře přitom mají jako oteklé. [Tuze by ses podívoval,] kdybys viděl, jak směšně si vedou při jídle: vždyť i na ulici zatnou zuby do calty²¹⁷ a mluví a žvýkají a od úst jim při mluvení na všechny strany odskakují drobky. Naproti tomu co se týče pití - abych o nich řekl pravdu -, jsou mnohem slušnější a umírněnější než lidé z mořského pobřeží; tam prý, a to zejména v holandských končinách, tři čtyři ženy dokonce dokážou za den, ba i za půl dne samy vypít nenačatý soudek piva smíšeného s máslem. V Čechách by však táž míra stačila hasit žízeň desíti lidí po celý týden. Je to věru hanba: žena propadlá opilství!“²¹⁸

Zvyky v jídle a v pití považuje Butzbach za významné, neboť jim věnuje celkem dost prostoru ve svém vyprávění. U tohoto konkrétního příkladu si však přiznejme, že obraz sedláků-žroutů (*rurales cum mestores*)²¹⁹ může být dost možná ovlivněn vagantskými písněmi, v nichž docházelo často k zesměšňování sedláků. I tak se ale podobá obrazům, jež reprodukuje nejen *proprietates*, ale i Piccolomini. Údaje o české lásce k jídlu navíc Butzbach podává na více místech. V negativní konotaci například při vzpomínce na požívačného šafáře svého šlechtického pána,²²⁰ ale též při prostém popisu pokrmů, jež čeští venkované jedí. Všimá si jejich obzvláštní oblíbenosti koření, pročež uvádí rčení:

„V Čechách jediný vepř za rok spotřebuje víc šafránu než v Německu člověk za celý život.“²²¹

Důsledky české nenasytnosti pozorujeme, když popisuje tloušťku bohatých lidí, kteří si musí břicho podvazovat jakýmisi popruhy.²²² Jídla se nakonec dotýká ještě jedna část textu, jež se ovšem zabývá spíše náboženskou otázkou dodržování půstu.

²¹⁷ Plošší pečivo, placka.

²¹⁸ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*, s. 46.

²¹⁹ PREIß, H., *Böhmen wie es Johannes Butzbach*, s. 35.

²²⁰ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie*, s. 29.

²²¹ Tamtéž, s. 40.

²²² Tamtéž, s. 43.

Protože se prý Češi při velikonočním půstu i ve všechny pátky striktně vyhýbají mléčným jídlům, říká se o nich:

„Čech se spíše odváží ukrást ze stáje koně než sníst v pátek vejce.“²²³

Tato informace je velice zajímavá i proto, že šlo zřejmě o velice rozšířené rčení. Velmi podobné tvrzení totiž nalezneme i u Bebela o Polácích, totiž že: *„Poláci dbají náboženských zvyklostí tak přísně, že je pro ně snazší ukrást koně v neděli než jíst máslo či pít mléko v pátek.“²²⁴*

Zatímco tedy Butzbach do jisté míry ještě upevňuje obraz českého obžerství, který známe už od Piccolominiho, od svého velkého literárního vzoru se vzdaluje v otázce opilství Čechů. Češi podle něj pijí alkohol spíše střídavě a srovnává je s jinými národy, jmenovitě s Holanďany. Domnívám se proto, že zde sledujeme dvojí stereotyp. Butzbach se v této pasáži patrně vyjadřuje k Piccolominimu, u něhož obvinění z českého nadměrného pití jistě zachytil. Odvolává se na svou zkušenost pak tento stereotyp zpochybňuje. Vedle něj však staví stereotyp jiný, týkající se Holandska, v němž jistě sám nikdy nebyl. Pokud se k němu zpráva o holandském pijáctví dostala ústně, patrně mohlo jít opět o klasické stereotypní rčení, v jehož různých variantách byly častovány posměchem snad všechny říšské, tedy německé, národy, včetně Čechů, stejně jako Poláci. Příklad o opilství žen pak představuje genderový stereotyp, jímž jen podtrhuje, o jaké společenské tabu se pro Butzbacha jedná. Zajímavé též je i spojení Holanďanů s pivem a máslem, jež nám evokuje opět vliv zmiňované klimatické antické teorie. Národ totiž charakterizují i jeho pokrmy a nápoje, o jejichž hierarchii jsem se zmínil v předchozí kapitole.²²⁵

Pozorujeme zde tak dvojí přístup Butzbacha k etnickým či nacionálním stereotypům. Tam, kde mohl pracovat s vlastní zkušeností, se neváhal vymezit proti stereotypu, ač předávanému velkou literární autoritou. Sám však zřejmě byl v zajetí těch stereotypů, jež s osobním prožitkem konfrontovat nemohl, jako v případě Holanďanů. Liší se tím od způsobu, jímž Šašek i Popplau pracovali se stereotypem Angličanů, ačkoliv se s nimi též osobně setkali. Krátkodobá diplomatická návštěva však zřejmě stereotypy mohla občas spíše jen upevnit, jak to vidíme na tábořském

²²³ Tamtéž, s. 42.

²²⁴ KOT, S., *Old International Insults*, s. 202.

²²⁵ WEEDA, C., *Images of Ethnicity*, s. 184.

pobytu Aeney Silvia Piccolominiho. Pouze skutečně dlouhodobý pobyt umožnil Butzbachovi nabourání některých stereotypů. Jeho snaha o uvedení stereotypního obrazu na pravou míru může dokazovat, jak silný ve skutečnosti tento zažitý motiv mohl být.

6. Závěr

Z provedeného rozboru a komparace vyplývá, že obrazy Čechů po staletí předávané v *proprietas gentium* i dalších dílech, byly značně rozmanité. Až do 15. století se však jejich vlastnosti v principu neodlišují od těch, jež byly za jiných okolností přisuzovány Polákům či obyvatelům Svaté říše římské. Charakteristiky zlodějů či opilců se tradovaly, v souladu s klimatickou teorií, o mnoha národech středovýchodní Evropy, jež se mohly dědicům civilizace antického Říma v jižní a západní Evropě zdát „barbarské“. Je to patrné i na vlastnostech převzatých ze starší tradice, jež skladby přisuzují Slovanům. O to výrazněji pak působí stabilita obrazu českého kacířství, které představuje zřejmě již od roku 1409 v *proprietas* základní českou charakteristiku.

Navzdory tomu však ne všichni pozdější literáti tento ustálený obraz brali za bernou minci. Při konfrontaci s etnocentrickým pohledem učeného Itala se sice jistě mohla česká hereze stýkat s vnímáním Čechů jako necivilizovaných barbarů, jak pozorujeme v díle Aeney Silvia Piccolominiho, na rozdíl od „barbarství“ však charakteristika kacíře nebyla Čechům vrozená a tudíž se nevztahovala na všechny Čechy. U Johannese Butzbacha se pak překryv barbarství s českým kacířstvím zdá ještě mnohem méně výrazný, projevuje se však naopak v jeho líčení prostoty a pověřivosti Čechů.

Při pohledu na jednotlivé národní charakteristiky prizmatem barbarskosti zdejšího obyvatelstva, již vnímali oba autoři z pozice „civilizovanosti“ vlastního národa, se tak zdá, že explicitně i implicitně uváděné barbarství představuje v pramenech základní aspekt pohledu na cizince. Toto vnímání má dvě kořeny zřejmě již ve starověku a mohlo se opřít o učené antické teorie. Určitou roli pak jistě sehrávala i xenofobie. Charakteristiky Čechů, jež s různou intenzitou nacházíme jak v *proprietas*, tak i u Piccolominiho a Butzbacha, proto lze vnímat jako rozličné projevy barbarství. Ať šlo o sklony ke kacířství a zločinu nebo nezřízenost v jídle či pití, jeden každý z těchto obrazů dohromady definoval Čechy i jiné národy jako barbary. O rozšířenosti jednotlivých obrazů svědčí i reakce obou uvedených literátů. Piccolomini z tradičních charakteristik Čechů většinou vychází, kdežto Butzbach se zřetelně snaží rozptýlit obraz českého opilství, který přitom v katalozích národů a orální kultuře sledujeme již od 13. století. Na jejich práci se stereotypem se nezbytně podepsala jejich osobní

zkušenost. Zatímco u Piccolominiho krátká návštěva v Táboře roku 1451 patrně jen posílila jeho zažitý obraz českých barbarů náchylných k herezi, Butzbachův několikaletý pobyt v Čechách vedl k jeho vymezení se vůči tomu, co se mu zdálo jako pomluvy proti národu, který měl možnost tak dobře poznat. Že pouze skrze dlouhodobé soužití s „cizími“ mohlo vést k nabourání stereotypu dokazuje i fakt, že vůči jiným národům se neostýchá uvažovat v podobné rovině, jako Piccolomini o Češích.

Samy motivy, jež nalézáme v *proprietas gentium*, v *Historii české* i v *Hodoporicu*, dokládají, skrze jaké aspekty mohl středověký člověk vnímat svět a lidi kolem sebe. Výpady, posměšky i moralizování v latinských verších se dotýkají národních zvyků, pokrmů, nápojů, způsobu odívání, postoje k náboženství nebo třeba i jazyka. Potvrzuje se nám tak vnímání etnické identity skrze kategorie, jež definoval A. Smith.

Cílem mé práce bylo zjistit, zda můžeme skrze seznamy vlastností národů a literární díla sledovat utváření určitého stereotypu. Na základě uvedených skutečností se domnívám, že ano. Stereotyp, který se v dílech objevuje, však nefunguje pouze na úrovni jednotlivých vlastností národa, jako je pijáctví nebo bezbožnost. Ty v tomto schématu představovaly pouze různé projevy domnělé necivilizovanosti národa, proti nimž se mohli autoři třeba i vymezit. Tím nám však jen dokazují sílu vyvráceného stereotypu.

Z důvodu rozsahu diplomové práce jsem se zaměřil pouze na vnímání Čechů v *proprietas gentium*. Pro hlubší pochopení, jak obrazy v katalozích národů a středověké literatuře fungují, by bylo napříště žádoucí provést rozsáhlejší analýzu s extenzivní pramennou základnou, jež nebude mít za cíl sledovat pouze jedno etnikum, ale naopak rozebere a porovná *proprietas* o mnoha různých národech. To je však již otázka pro budoucí bádání.

7. Použité a citované zdroje

7.1 Nevydané prameny

- Avignon, Bibliotheque municipale, 336,
- Basel, Universitätsbibliothek, F IV 4
- Bern, Burgerbibliothek, Cod. 48
- Burgo de Osma, Archivo de la Catedral de Santiago, Cod. 1
- Città del Vaticano, BAV, Borgh V. 200
- Dolný Kubín, Čaplovičova knižnica, C 3/45
- Heidelberg, Universitätsbibliothek, D 9877
- Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, sign. Voss. Lat. Q. 69.
- Madrid, Biblioteca Real Academia de la Historia, MS 39
- Nürnberg, SB, Cent. I, 97
- Praha, APH-KMK
 - D 131/1
 - M 130
 - O 57
- Praha, Národní knihovna České republiky
 - VIII H 22
 - XIV G 4
- Wien, ÖNB, Cod. 900
- Wrocław, BU, I Q 155

7.2 Vydané prameny

- ADAM BRÉMSKÝ, Činy biskupů hamburského kostela, přel. HRABOVÁ, Libuše, Praha 2009.
- AUGUSTIN, O boží obci knih XXII, II, ed. NOVÁKOVÁ, Julie, Praha 2007.
- BEBEL, Heinrich, Heinrich Bebel's Proverbia Germanica, ed. SURINGAR, Wilhelm Hendrik Dominicus, Leyden 1879.
- CAESAR, Gaius Iulius, Zápisky o válce galské, edpřel. KALIVODA, Jan, Praha 2019.
- HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Bohuslav, Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, ed. TRUHLÁŘ, Josef, Praha 1893.

- HELMOLD Z BOSAU, Kronika Slovanů, přel. ZDICHYNEC, Jan, Praha 2014.
- HÉRODOTOS, Dějiny, přel. ŠONKA, Jaroslav, ed. BORECKÝ, Bořivoj, Praha 2004.
- BONNAZ, Yves ed., Chroniques Asturiennes. Fin IXe siecle, no. 11, Paris 1987.
- KADLEC, Augustin, List Eneáše Silvia o cestě na sněm do Benešova a o dvojí zastávce v Táboře, in: Jihočeský sborník historický 22, 1953, č. 3, 4, s. 107–112, 133–148.
- KOSMAS, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (Cosmae Pragensis Chronica Boemorum), ed. BRETHOLZ, Bertold; in: MGH Scriptorum Rerum Germanicarum, Nova series 2, Berlin 1923.
- KOSMAS, Kronika Čechů, BLÁHOVÁ, Marie, HRDINA, Karel, MORAVOVÁ, Magdalena, WIHODA, Martin (edd.), Praha 2011.
- MOMMSEN, Theodor ed., MGH, Scriptorum, Auct. Ant. XI, Berlin 1893.
- MOMMSEN, Theodor ed., MGH AA 11, Chronica Minora, vol. 2.
- MONE, Franz Joseph, Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit, vol. 8, 1839.
- KÜRBIŠ, Brigyda ed., Monumenta Poloniae Historica, Series Nova, vol. 8, Chronica Poloniae Maioris, Varšava Warszawa 1970.
- KRÁLÍK, Oldřich ed., Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Praha 1969.
- RADZIKOWSKI, Piotr ed., Reisebeschreibung Niclas von Popplau, Ritters, bürtig von Breslau, Kraków 1998.
- JIREČEK, Hermenegild ed., Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen. 1627, Praha 1888.
- OROSIUS, Paulus, Dějiny proti pohanům, přel. a ed. MOUCHOVÁ, Bohumila, MAREK, Bořivoj, Praha 2018.
- OTA Z FREISINGU, Historie aneb O dvou obcích, přel. ČERNUŠKA, Pavel, MALÁ, Jana, NECHUTOVÁ, Jana, Praha 2017.

- PAVEL ŽIDEK, M. Pavla Židka Spravovna, ed. TOBOLKA, Zdeněk Václav, Praha 1908.
- PERO TAFUR, Skutky a cesty, MAREŠOVÁ, Jaroslava, SVÁTEK, Jaroslav, (edd.), Praha 2023.
- PIUS II., Historia Bohemica: Historie česká. Enea Silvio Piccolomini, přel. MARTÍNKOVÁ, Dana, HADRAVOVÁ, Alena, MATL, Jiří, předmluvu napsal ŠMAHEL, František, Praha 1998.
- PREIß, Horst ed., Böhmen wie es Johannes Butzbach von 1488 - 1494 erlebte, in: Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, hist.-phil. Reihe 4, München 1958.
- PŘIBÍK PULKAVA Z RADENÍNA, Kronika česká Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava, přel. BLÁHOVÁ, Marie, in: Kroniky doby Karla IV., BLÁHOVÁ, Marie, PAVEL, Jakub, ZACHOVÁ, Jana et al. (edd.), Praha 1987.
- REGINO Z PRŮMU, History and Politics in the Late Carolingian and Ottonian Europe. The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg, do angličtiny přeložil MACLEAN, Simon, Manchester a New York 2009.
- SALVIANUS, Du gouvernement de Dieu, ed. LAGARRIGUE, Georges, in: Sources Chrétiennes, vol. 220, no. 9, 1976.
- SOPKO, Július, ed., Codices Latini Medii Aevi Bibliothecarum Slovaciae, Martin 1981.
- STRÁNSKÝ ZE ZÁP, Pavel, Český stát: Okřik, ed. RYBA, Bohumil, Praha 1953.
- SUTTER, CARL, Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno. Ein Beitrag zur italienischen Kulturgeschichte im dreizehnten Jahrhundert, Freiburg a Leipzig 1894.
- SVEJKOVSKÝ, František ed., Veršované skladby doby husitské, Praha 1963.
- TACITUS, Publius Cornelius, Tacitova Germania, čili, Kniha o poloze, mravech a národech Germanie, ed. KOTT, František Štěpán, Praha 1870.

- VÁCLAV ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis, pietatis et relegionis causa susceptae ab Illustri et Magnifico Domino, Domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*, ed. HRDINA, Karel, Praha 1951.
- VENERABILIS, Beda, *Církevní dějiny národa Anglů*. KINCL, Jaromír, MORAVOVÁ, Magdalena (edd.), Praha 2008.
- VIDMANOVÁ, Anežka, VLHOVÁ-WÖRNER, Hana, HOLETON, David (edd.), *Jistebnický kancionál 1 – Graduale, Monumenta liturgica bohemica 2*, Brno 2005.
- WIDUKIND Z CORVEY, *Dějiny Sasů*, přel. IZDNÝ, Jakub, SPURNÁ, Kateřina, Praha 2016.
- ZE SEVILLY, Isidor, *Etymologiae I-III = Etymologie I-III*, KORTE, Daniel, KALIVODA, Jan (edd.), Praha 2000.
- ZE SEVILLY, Isidor, *Etymologiae IX = Etymologie IX*, ŠEDINOVÁ, Hana, ZACHOVÁ, Irena (edd.), Praha 1998.
- ZINGERLE, Ignaz Vinzenz, *Bericht über die Sterzinger Miscellaneen-Handschrif*, in: *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, Wien 1867, 54.

7.3 Sekundární literatura

- ANDERSON, Benedict Richard O’Gorman, *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.
- ARMSTRONG, John Alexander, *Nations before nationalism*, The University of North Carolina Press, USA 1982.
- BAUMGÄRTNER, Ingrid, *Die Welt im kartographischen Blick: Zur Veränderbarkeit mittelalterlicher Weltkarten am Beispiel der Beatustradition vom 10. bis 13. Jahrhundert*, in: EHBRECHT, Wilfried, LAMPEN, Angelika, POST, Franz-Joseph, SIEKMANN, Mechtild, *Der weite Blick des Historikers: Einsichten in Kultur-, Landes- und Stadtgeschichte. Peter Johanek zum 65. Geburtstag*; Köln, Weimar, Wien 2002, s. 527-549.
- BAUTIER, Anne-Marie, *Peuples, provinces et villes dans la littérature proverbiale latine du Moyen âge*, in: SUARD, François –

BURIDENT, Claude (edd.), *Richesse du proverbe 1: Le proverbe au Moyen Âge*, Lille 1984, s. 1–21.

- BAŽANT, Vojtěch, SOUKUPOVÁ, Věra (edd.), *Kacíři, barbaři, nepřátelé*, Praha 2016.
 - BAŽANT, Vojtěch, *Husité, Turci a pravá víra u Aenea Silvia Piccolominiho*.
 - VODIČKA, Ondřej, „Co Čech, to kacíř.“ *Obraz Čechů v kronikách německých měst v době husitské*.
 - VYBÍRALOVÁ, Sára, *Západní a střední Evropa pozdního středověku v zrcadle vzájemných stereotypů*.
- BOBKOVÁ, VDZKČ IV. a, 1310–1402, Praha 2003.
- ČORNEJ, Petr, VDZKČ V., 1402–1437, Praha 2000.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, SVATOŠ, Michal, *Dějiny Univerzity Karlovy, díl 1., 1347/48-1622*, Praha 1995.
- ECO, Umberto, *Bludiště seznamů*, Praha 2009.
- FLORACK, Ruth, *Tiefsinnige Deutsche, frivole Franzosen. Nationale Stereotype in deutscher und französischer Literatur. Eine Dokumentation*, Stuttgart 2001.
- GELLNER, Ernest, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.
- GHOSH, Kantik, SOUKUP, Pavel (edd.), *Wycliffism and Hussitism. Methods of Thinking, Writing, and Persuasion, c. 1360 – c. 1460*, Turnhout 2021.
- GLONEK, Jiří, *Nejstarší mapa ve sbírkách Vědecké knihovny v Olomouci*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13. -14. listopadu 2006*, Brno 2008.
- GRABSKI, Andrzej Feliks, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV-XV w.*, Warszawa 1968.
- GRAUS, František, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.

- HASKINS, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge a London 1927.
- HLOBIL, Ivo, PETRŮ, Eduard, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992.
- HOWE, Nicholas, *Old English Catalogue Poems*, Copenhagen 1985.
- CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*, Praha 2009.
- KAMINSKI, Howard, *Pius Aeneas among the Taborites*, in: *Church History* 28, 1959.
- KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *L'arbre des familles*, Paris 2003.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Boemia plena est ecclesiis et religione divina*, in: *STUDNIČKOVÁ, Milada ed., Čechy jsou plné kostelů. Kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc.*, Praha 2010.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, KUBIŠ, Karel (edd.), *Meeting the other: studies in comparative history*, Praha 2006.
- KOT, Stanisław, *Nationum Proprietates*, in: *Oxford Slavonic Papers* 6, 1955, 5, s. 1–43.
- KOT, Stanisław, *Old International Insults and Praises: I. The Medieval Period*, in: *Harvard Slavic studies* 2, 1954.
- KRAS, Paweł, *Český kacíř – husita*, in: *NODL, Martin, ŠMAHEL, František, Člověk českého středověku*, Praha 2002.
- KUBIŠ, Karel (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, in: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5, 1999, *Studia historica* 52., Praha 2003.
- LE GOFF, Jacques, *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*, Praha 2014.
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2014.
- LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha 1998.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v Českých zemích, 1471-1526*, 3-4, Praha 2002.

- MEYVAERT, Paul, "Rainaldus est malus scriptor Francigenus"--Voicing National Antipathy in the Middle Ages, in: *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, vol. 66, no. 4, Chicago 1991.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Lucemburská Morava*, Praha 2001.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Lucemburská Morava*, Praha 2001.
- MEZNÍK, Jaroslav, Národnostní složení předhusitské Prahy, in: *Sborník historický*, Praha: Historický ústav ČSAV sv. 17, (1970), s. 5-30.
- MEZNÍK, Jaroslav, Odvolání Majestas Carolina, in: *In memoriam Josefa Macka (1922-1991)*, Praha 1996, s. 53-63.
- MÜHLE, Eduard, *Slované ve středověku. Mezi ideou a skutečností*, Praha 2023.
- MUSÍLEK, Martin, *Patroni, klienti, příbuzní: sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.
- NEJEDLÝ, Martin, „Češi jsou takoví kacíři, že i Syřanů si vážím víc“. Knížka žalárních veršů Jeana Régniera a její protihusitský osten, in: NOVOTNÝ, Robert, ŠÁMAL, Petr, *Zrození mýtu*, Praha 2011 .
- NEJEDLÝ, Martin, Poezie Eustacha Deschampe jako historický pramen 14. století; in: *Český časopis historický* 96, 1998, 1, s. 26–71.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907.
- NODL, Martin, Nacionalismus a národní vědomí na počátku 14. století a Karlova snaha o bezkonfliktní obraz soužití zemských Čechů a Němců, in: *Tři studie o době Karla IV.*, Praha 2006.
- PATERA, Adolf, PODLAHA, Antonín, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské, 1. A-E*, Praha 1910.
- PATERA, Adolf, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské, 2. F-P*, Praha 1922.
- PULSIANO, Phillip, „Danish Men's Words Are Worse than Murder“: Viking Guile and „The Battle of Maldon“, in: *The Journal of English and Germanic Philology* 96, 1997, 1, s. 13–25.
- RADZIKOWSKI, Piotr, *Niclas von Popplau - his work and travels*, in: *The Ricardian, Journal of the Richard III Society*, vol. 11, no. 140, 1998.
- SEIBT, Ferdinand, *Německo a Češi*, Praha 1996.

- SIEBER-LEHMANN, Claudius, Die «proprietas gentium»: Eine Literaturgattung oder ein Abbild der Wirklichkeit?, in: *Wir und die Anderen. Stereotypen in der Schweiz*, Fribourg 2012, s. 21–34.
- SMITH, Anthony David Stephen, *The Ethnic Origins of Nations*, B. Blackwell, 1986.
- SOUKUP, Pavel, ‚Pars Machometica‘ in Early Hussite Polemics: The Use and Background of an Invective, in: VAN DUSSEN, Michael, SOUKUP, Pavel, *Religious controversy in Europe: 1378 - 1536; textual transmission and networks of readership*, Turnhout 2013.
- SOUKUP, Pavel, ‚Machometáni“ v polemikách Husovy doby, in: NOVOTNÝ, Robert, ŠÁMAL, Petr et al., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*, Praha 2011.
- SPĚVÁČEK, Jiří, Václav IV., 1361–1419, Praha 1986.
- SPUNAR, Pavel, K rukopisné tradici protihusitských veršů ‚Machmet Paganos‘, in: *SBN C 19*, 1974, s. 7–13.
- SPUNAR, Pavel, Proprietates Graecorum, in: *Listy filologické / Folia philologica*, roč. 107, č. 4, 1984, s. 228–231.
- STANZEL, Franz Karl, WEILER, Ingomar, ZACHARASIEWICZ, Waldemar (edd.), *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertaflen des frühen 18. Jahrhunderts*, Heidelberg 1999.
- ŠMAHEL, František, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000.
- ŠMAHEL, František, Enea Silvio Piccolomini a česká otázka, in: BONELLI, Laura, PAZDEROVÁ, Alena, BONELLI CONENNA, Lucia (edd.), *Siena v Praze: dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 9–19.
- ŠORM, Martin, *Podkoní, žák a smrt: rozpory a vícehlasy v české poezii 15. století*, Praha 2023.
- ŠTĚPÁN, Ludvík, *Polská fraška jako žánr*, in: KŠICOVÁ, Danuše, POSPÍŠIL, Ivo (edd.), *Alexandr Veselovskij a dnešek : (materiály konference konané ve dnech 22.-24. října 1996)*, Brno 1998.
- TADRA, Ferdinand, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.

- URBAŇCZYK, Przemysław (ed.), „Neslované“ o počátcích Slovanů, Praha 2011.
- URBÁNEK, Rudolf, České dějiny III., část 1., Věk poděbradský, Praha 1930.
- VAN DUSSEN, Michael, From England to Bohemia: Heresy and Communication in the Later Middle Ages, Cambridge 2012.
- VANÍČEK, Vratislav, VDZKČ, sv. III., 1250-1310, Praha a Litomyšl 2002.
- WALTHER, Hans, Scherz und Ernst in der Völker- und Stämme-Charakteristik mittellateinischer Verse, in: Archiv für Kulturgeschichte 41/3, 1959, s. 263–301.
- WEEDA, Claire, Ethnicity in Medieval Europe, 950–1250, York 2021.
- WEEDA, Claire, Images of Ethnicity in Later Medieval Europe. Disertační práce, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2012.
- WOODWARD, David, Reality, Symbolism, Time, and Space in Medieval World Maps, in: Annals of the Association of American Geographers 75/4, 1985, s. 510-521.
- ZÍBRT, Čeněk, Cizí rozprávky o Češích za starodávna, in: Český lid, roč. 18, č. 5, Praha 1909, s. 218–221.
- ZIMMERMANN, Manfred, Die Sterzinger Miszellaneen-Handschrift. Kommentierte Edition der Deutschen Dichtungen, in: IBK, Germanistische Reihe, Innsbruck 1980.

8. Obrazová příloha

- **Obr. č. 1:** Rkp. Madrid, Biblioteca Real Academia de la Historia, MS 39, f. 246v.
- **Obr. č. 2:** tzv. *Ebsterská mapa*, zdroj: <https://cs.wikipedia.org/>
- **Obr. č. 3:** tzv. Beatova mapa z Burgo de Osma, Rkp. Burgo de Osma, Archivo de la Catedral de Santiago, Cod. 1, fol. 34v-35r.
- **Obr. č. 4:** Rkp. Città del Vaticano, BAV, Borgh V. 200, f. 23v.
- **Obr. č. 5:** Rkp. Basel, Universitätsbibliothek, F IV 4, f. 35r.
- **Obr. č. 6:** Rkp. Praha, NK ČR, VIII H 22, přední přideščí.

Sapientia. grecorum. **ii** Fortitudo. gothorum.
iii Consilia. caldeorum. **iiii** Superbia. romu-
norum. **v** Frigiditas. francorum.
vi Ystria. aunie. **vii** Libido. scotorum.
viii Ducta. saxonorum. **ix** Cupiditas
peru. **x** Inuidia. iudeorum.
xi P. **xii** Comitia. gallo-

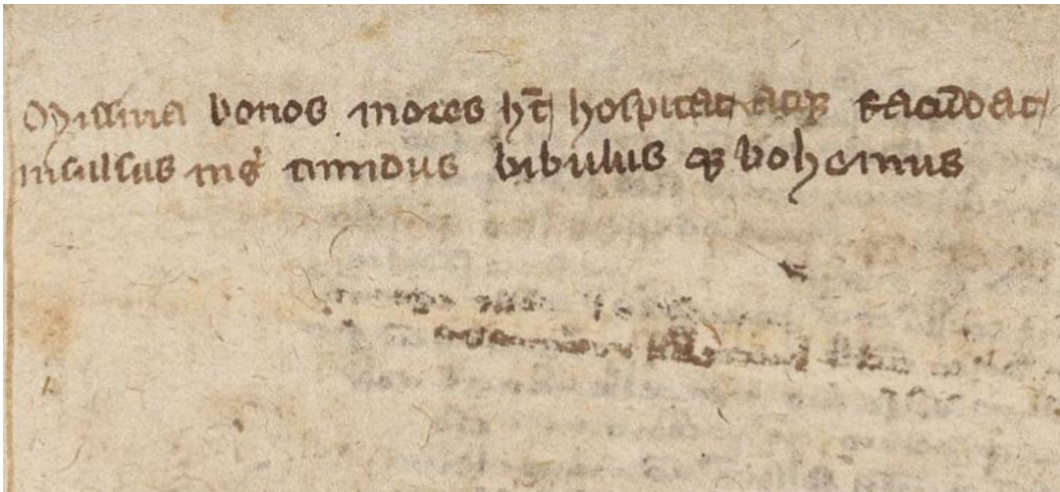
Obr. č. 2

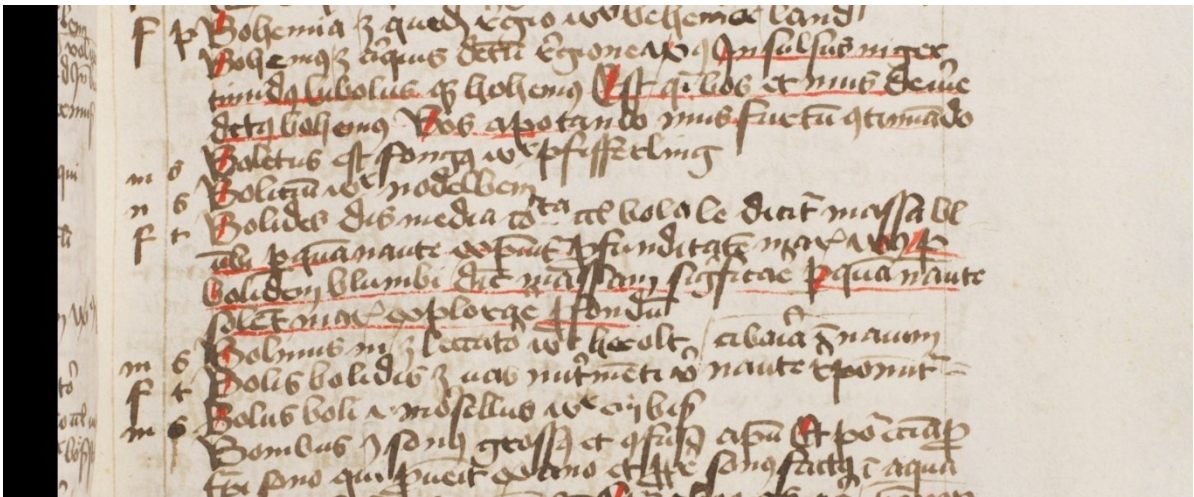
Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

Prop ad mari sep ad natalia p
 Hoc pie ad pie sup usq ixi lapi
 Jacobi totid nove sal admidulez
 De die octo sic totiq complebit ang
 Qu a septuagesa tres nua se e quadra
 Post pro pascha post quq sit e roga
 De t bente dieb tuc spub alni festo
 Et per die xpi celebrat corpus festo
 Qui car numis es gusti misti ad for sit
 Et qz i pmti er marit pfecti die de lniq ist
 Quos solat panti uelie solat
 Une sep ista pnoit qd iycllet stab
 Quon tenon eae qui tteoturoh qua aat
 No uendi merdabat tot mille la malat
 Hoc unius d'ue dicta dachena
 Sunt has potando sic ma ad furo faciendo
 Quonia sui nati uenunt de culla pilati
 Et in q' se uenerit d'comod p
 Quae affat nuct est b' gratum p
 Qu mel d'isuel tor dabo tui p'de d'cent
 Et si uis q' q' e' alterius frat
 Quia in d'ca uol d'isre nocte
 Quia nacti uol d'ato p'de uis u' honore
 Quia tenas m'ia vi fide thabnal
 Quia d'ulde u' p'unt q' honore
 Quia u'ia f'ua d'it fa uia
 Quia p'p'osi u' d'at et l'up'osi
 Quia d'ny que suo fua b'ua tulerit
 Quia q'is d'omb' m' p' q' in a'io
 Quia i' que de d' mortali u'ia f'ig'it
 Quia p' adulem' p' u'q'is m'is fustat'is
 Quia p' u'ia f'it'is p' u'ia p'ic
 Quia p' d'ic'io p'ual' co f'art'ioz
 Quia p' d'at u'ia m'os f'iat
 Quia u'is d'ra u'q'ad u' u'ia d'it'is
 Quia u'is p'p'os e' d'ra u'io q' d'io
 Quia d'ic'io q'is d'ra d'ic'io f'ie

Titus Phelo
 In eodem
 1. Petri na
 2. Boetii de
 plina schole
 3. Italic A
 4. tractatus arto
 Cae III.
 VII
 H22
 Cum K 132